

GERBIAMIEJI SKAITYTOJAI,

Šio numerio pagrindinė tema – atkurtos nepriklausomos valstybės trisdešimtmetis. Ko daugiau – džiaugsmo ar nerimo – minint sukaktį? Ar jaučiame, kaip viešame kalbėjime, bendraujant tarpusavyje žodžius „nepriklausomybė“, „valstybė“ išstumia abstrakčios sąvokos „laisvė“, „individo teisės“, „globali Lietuva“?

Nepriklausomybės Akto signataras Romualdas Ozolas 2006 metais jaunimo klausė: „Kas yra Kovo 11-oji? Jo atsakymas buvo toks – tai atkurtos nepriklausomos valstybės tarpsnis nuo 1990 iki 2004 metų, kuriame valstybės kūrimo darbus lydėjo ideologinė karštinė, kai „turtinių santykių tvarkymas tampa kova dėl valdžios, o valdžia – turtėjimo būdu“ (p. 47). R. Ozolas buvo vienas iš nedaugelio tam priešinęs ir kūres alternatyvą. Skyriuje „Iš Romualdo Ozolo palikimo“ skelbiamas rankraštis „Lietuva: veiksmų knyga“ – dar vienas įrodymas. Jo įžvalga dėl mūsų sąmonės orientacijos – „mes turime kažkam priklausyti“ – išlieka aktuali apmąstant Lietuvos valstybės trisdešimtmečio būvį.

„Mąstymuose“ R. Ozolui atliepia jo bendražygis prof. Vytautas Radžvilas. Jis samprotauja, kokia yra pamatinė ir svarbiausia Kovo 11-osios prasmė, ir mūsų valstybingumo raidoje brėžia dar vieną ribą – „globalios Lietuvos“ strategijos priėmimą, „šalies totalinio perkūrimo“ projektą (p. 53).

Temą tęsia Kauno Sąjūdžio steigėjai, Nepriklausomybės Akto signatarai Audrius Butkevičius, Egidijus Klumbys ir Algimantas Norvilas, prisimindami Kovo 11-osios sprendimus brandinusius įvykius. Taip pat spausdiname signataro Česlovo Stankevičiaus sveikinimo žodį kolegoms iškilmingame Nepriklausomybės Akto signatarų susirinkime Lietuvos valstybės atkūrimo trisdešimtmečio proga.

„Mūsų didžiųjų“ herojus – Kazimieras Bizauskas, jauniausias signataras ir paskutinės vyriausybės ministras. Pasak Vilmos Bukaitės, K. Bizausko kelias į politiko valstybininko rangą vedė per asmeninius išbandymus, per Mintaujos gimnazijoje įgytą išsilavinimą ir pirmą visuomeninės veiklos krikštą, per veiklą šalpos draugijoje, dalyvavimą Lietuvių konferencijos ir Lietuvos Valstybės Tarybos veikloje. K. Bizauskas – katalikiškosios „Ateities“ ir ateitininkų sąjūdžio pirmeivis, ministras, diplomatas, vyriausybės įgaliotinis atgautam Vilniaus kraštui, lemtingojo paskutiniojo vyriausybės posėdžio dalyvis, suimtas ir žuvęs 1941 metų vasarą.

„Įvykių ir faktų“ skyriuje žurnalo nuolatinis bendradarbis prof. Juozas Žilys tęstiniame straipsnyje retrospektyviai pažvelgia į teisinius pilietybės įgijimo klausimus. Iš gausiai cituojamų dokumentų ryškėja pozicijos ir argumentai, atvedę prie „nulinio“ pilietybės įgijimo varianto.

Paveldosauga buvo viena iš sovietinio sąstingio žadinusių temų. Ar ji yra tokia ir šiandien? Apie tai – paveldosaugos sąjūdžio pirmeivių Jūratės Markevičienės ir Virgilijaus Kačinsko pasvarstymai.

„Dokumentuose“ – Lietuvos centrinio valstybės archyvo darbuotojų parengtas dokumentas ir nuotraukos apie tarpukariu švęstas šventes. Tikimės, kad ši iniciatyva tęsis ir mūsų laukia įdomi pažintis su istoriniais šaltiniais.

„Paminėjimuose“ skelbiame 2019 metų Laisvės premijos laureato Albino Kentros kalbą. Tai tikri žodžiai apie niekada nesibaigiančią kovą dėl laisvės, apie jo rūpestį išsaugoti Laisvės kovų atmintį. Reiškiame solidarumą su A. Kentra dešimtmečius užsitęsusiame teisminiame ginče dėl Miško brolių rūmų įteisinimo.

Knyga visiems ir kiekvienam – taip naujausią prof. Broniaus Genzelio knygą „Lietuvos kultūros istorija“ pristato Antanas Rybelis.

MŪSŲ DIDIEJI

VILMA BUKAITĖ

Lietuvos nacionalinis muziejus

KAZIMIERAS BIZAUSKAS – JAUNIAUSIAS SIGNATARAS IR PASKUTINĖS VYRIAUSYBĖS MINISTRAS

Kazimieras Bizauskas – jauniausias 1918 metų Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras. Lietuvių konferencijos dalyviai jį išrinko į Lietuvos Tarybą dar nesulaukusį dvidešimt penkerių. Jo gyvenimas buvo labai dinamiškas: nuo našlaičio iki ministro pirmininko pavaduotojo, o baigėsi sušaudymu dabartinėje Baltarusijos teritorijoje. Nežinome nei K. Bizausko gimtųjų namų vietos, nei kapavietės, tačiau dramatiški likimo vingiai vis dėlto nesukliudė išsaugoti šio valstybininko vardą XX amžiaus Lietuvos istorijoje. 1990 metais atkūrus nepriklausomybę, visuomenė gavo progą dar kartą susipažinti su iškiliomis ankstesniojo valstybingumo laikotarpio asmenybėmis. Tarp jų – ir K. Bizauskas, kurio gyvenimas tarsi susideda iš dviejų laikotarpių – po 24 metus. Netgi pirmuoju laikotarpiu, dar paauglystėje, jis tapo pastebimu, geriamu jaunuoliu, buriančiu bendraminčius. Antrąjį žymi daugybė darbų, kelionių, svarbių sprendimų, parašai po reikšmingais dokumentais.

Pats save sukūręs

Apie K. Bizausko vaikystę tyrinėtojams liko tik fragmentiški liudijimai. Jis gimė 1893 m. vasario 15 d. dabartinės Latvijos pajūrio miestelyje Paviluoste, tarp Liepojos ir Ventspilio. Bendravardis jo tėvas kilęs iš dabartinio Pasvalio rajono Vildūnų kaimo. Šiam išsilavinusiam tarnautojui, prisidėjusiam prie kooperatyvų kūrimosi Pašvitinyje, Kupiškyje, Anykščiuose, jaunystėje greičiausiai nemažos įtakos turėjo Joniškėlio ligoninės vedėjas, Vaškų skolinamosios taupomosios draugijos pirmininkas Jonas Leonas Petkevičius – Gabrielės Petkevičaitės-Bitės tėvas. Kazimieras Bizauskas vyresnysis bičiuliavosi su vienu žinomo gydytojo, tautiečių inteligentų telkėjo sūnų chemiku Jonu Petkevičiumi¹.

Kartu su jauna žmona Karolina (Jankauskaite), kilusia iš Joniškio apylinkių, K. Bizauskas atsikėlė į tuomet suklestėjusį žvejų kaimelį Paviluostą. Kaip tik 1893 metais prasidėjus Liepojos karinio uosto statybai, iš Paviluosto buvo gabenami akmenys, kaimelyje kūrėsi uosto statybininkai, darbininkai, krovėjai, jūrininkai, dailidės ir pirkliai – atsirado darbo ir kooperatyvų tarnautojams. Atrodo, K. Bizauskas vyresnysis dažnai kraustydavosi iš vieno miestelio į kitą, tad ir Paviluoste neužtruko. 1895 metų viduryje, kai vos 22 metų K. Bizauskienė mirė nuo džiovos, šeima jau gyveno pietų Latvijoje, Skaistkalnėje, netoli dabartinio Biržų rajono. Šio miestelio katalikų kunigas Bronislavas Šlamas ją kartu su artimaisiais palydėjo į Vaičių kaimo kapines.

K. Bizauskas baigė Skaistkalnės pradžios mokyklą. 1903 metais pradėjo mokytis Mintaujos (dab. Jelgava, Latvija) gimnazijoje. Mykolo Krupavičiaus teigimu, jis ten įsteigė vieną pirmųjų katalikų moksleivių kuopelių². Nors „Kūdikio“ draugija Mintaujoje veikė jau gerokai anksčiau, žinomo kunigo teiginys – svarbus liudijimas apie K. Bizauską: aki-vaizdu, kad jis prie katalikiškos veiklos prisidėjo labai anksti. Jos svarbą galėjo lemti tėvo brolio, žinomo kunigo, vėliau pranciškonų ordino Lietuvoje atkūrėjo Antano Bizausko svarus autoritetas. Pas Kretingoje tuo metu klebonavusį dvasininką gimnazistas vykdavo

¹ G. Petkevičaitės-Bitės laiškas J. Tumui-Vaižgantui, 1926 m. vasario 11 d. // Petkevičaitė-Bitė G. *Laiškai* (Raštai. T. 6). Vilnius, Vaga, 1968, p. 272.

² Dogelis P. *Mano gyvenimo prisiminimai*. Kaunas, 1936, p. 108.

Mintaujos gimnazijos moksleivis Kazimieras Bizauskas. Apie 1904 m. LCVA

atostogauti. Jis bendraudavo ne tik su dėde, bet ir su jo bičiuliais. Žinomas kunigas Povilas Dogelis atsiminimuose rašė, esą už lietuvišką veiklą 1902–1940 metais atlikdamas bausmę Kretingos vienuolyne, K. Bizausko padedamas, mokėsi lietuvių kalbos. Šie abu dvasininkai turėjo didžiulės įtakos būsimojo valstybininko gyvenimui. Matyt, dėdei padedant 1906 metais jam pavyko iškelti į Šveicariją ir įstoti į katalikų kolegijos gimnaziją Švico mieste. Deja, 1907 metų kovą jį pasiekė žinia apie Anykščiuose gyvenusio tėvo mirtį. Netekčių slegiamas jaunuolis 1908 metais grįžo į Lietuvą. K. Bizauskas iš pradžių tęsė mokslus Vilniaus Vingo gradovo gimnazijoje, bet 1910 metais persikėlė Kauną, ten lankė grafo Platovo gimnaziją. Bendraudamas su Kauno katedros vikaru tapusiu P. Dogeliu, ėmė burti katalikus moksleivius visuomeninei veiklai. Greit tapo slaptos jų kuopelės pirmininku, nuo 1910 metų rugsėjo leido ranka rašytą laikraštėlį „Ateitis“ – pirmąjį lietuvišką katalikų jaunimo leidinį¹. Nuo 1911 metų vasario jį ėmėsi globoti ir jau spaustuvėje leisti „Draugija“. Šio žurnalo redaktorius kunigas Aleksandras Dambrauskas-Adomas Jakštas sutiko būti „Ateities“ atsakinguoju redaktoriumi.

Šis leidinys tapo katalikiška atsvara liberalios ir net nuosaikios kairiosios krypties jaunimo žurnalui „Aušrinė“. K. Bizauskas pirmaisiais metais administravo „Ateitį“, siūsdavo naujus numerius kitų miestų ateitininkams, važiuodavo į renginius, rengė straipsnius ir žinutes, susirašinėjo su dvasininkija: „Rašėme ilgiausius laiškus, įrodinėdami „Ateities“ reikšmę, katalikų moksleivių organizavimo reikalingumą ir svarbą, prašydami platinti „Ateitį“ ir steigti ateitininkų kuopeles.“² Jis rašė ir į „Draugiją“, „Vienybę“, „Šaltinį“, „Viltį“, kartais – B. Kasaičio slapyvardžiu. Tekstuose dažnai skatindavo stiprinti lietuvišką savimone³. A. Dambrausko-Adomo Jakšto bute K. Bizauskas tais pačiais metais surengė pirmąją ateitininkų organizacijos konferenciją⁴.

„Gimnazijų odisėja“ liudijo jauno žmogaus padėties nestabilumą, nesaugumą: per septynetą metų net keturis kartus pasikeitė jo gyvenamoji aplinka, mokytojai ir mokyklos draugai, girdimos kalbos. Kita vertus, neišvengiamas savarankiškumas jaunuolį brandino, plėtė akiratį ir teikė naujų idėjų, paskatino išmokti latvių, vokiečių kalbas. Slegiančią vienvietę stengėsi išblaškyti veiklumu ir greit tapo vienu žinomiausių tuometinių Kauno lietuvių gimnazistų. Noriai miklino plunksną, susibūrimuose daug bendraudavo su visos Lietuvos katalikų moksleivija, mėgo šokius ir čiuožimą.

1913 metų rudenį K. Bizauskas pradėjo studijuoti teisę Maskvos imperatoriškajame universitete. Lapkritį jaunuolis subūrė bendraminčius į lietuvių katalikų studentų ateitininkų draugiją „Rūta“, tapo jos pirmininku. Draugijos nariai rinkdavosi į diskusijas, rengė koncertus ir spektaklius, bendradarbiavo spaudoje. Studijų metais K. Bizauskas oficialiai tapo „Ateities“ redakcijos nariu. Neretai pas tetą Barborą Bizauskaitę Pumpėnuose (Pasvalio raj.) apsistodavęs jaunuolis prisidėjo prie Blaivybės draugijos skyriaus steigimo šiame miestelyje. 1914 metų vasarį jis pirmininkavo ten įvykusiame draugijos visuotiniame suvažiavime. Nuo gegužės iki rugsėjo redagavo lietuvių laikraštį „Rygos balsas“.

1915 metais vasaros atostogoms parvykęs į Lietuvą, K. Bizauskas iš pradžių įsikūrė Vilniuje. Gegužės 23 ir birželio 26 d. Karininkų klubo salėje vaidino lietuvių pjesėse: Maironio „Kame išganymas“ ir Kazio Puidos „Mirga“. Pirmojo spektaklio recenzentas konstatavo, kad šis studentas „parodė neabejotiną scenos gabumą ir būtų tikęs savo dramatinei lyriinei rolei, kad būtų turėjęs daugiau scenos praktikos“⁵. Tomis dienomis vykusio lietuvių mokslo draugijos suvažiavimo dalyviai išrinko prieš porą metų į ją įstojusį K. Bizauską atnaujintos Vadovėlių komisijos nariu. 1918 metais jis parengė literatūros teorijos vadovėlį, keletą išvertė iš užsienio kalbų ir pritaikė Lietuvos mokykloms.

Deja, Pirmojo pasaulinio karo drama 1915 metų vasarą stipriai palietė Lietuvą ir jos žmonių likimus. Vokiečiams užėmus Kauną, Šiaulius, Panevėžį ir artinantis prie Vilniaus,

¹ Girnius J. Pranas Dovydaitis. Vilnius, Lietuvos nacionalinis muziejus, 2017, p. 316–322.

² P. Dovydaičio cituojamas K. Bizausko laiškas. Žr. Dovydaitis P. Aušrinė ir aušrininkai // Ateitis, 1935, nr. 12, p. 535.

³ Brošiūroje „Kas tu esi ir kas tave skatina nebūti tuo, kuo esi?“ (1911) K. Bizauskas paneigė nedrįsusių lietuvių vadintis žmonių stereotipus, skatino pripažinti savo kilmę ir kalbėti lietuviškai.

⁴ Girnius J. Pranas Dovydaitis, p. 317–318.

⁵ Vilnius. Pirmą Sekminių dieną... // Viltis, 1915, nr. 106.

teko rinktis, ar likti Tėvynėje, ar trauktis į Rusijos gilumą. K. Bizauskas, iš pradžių nuvykęs į Pumpėnus, nutarė įsikurti netoliese, Panevėžyje, pas tetą Agotą Bizauskaitę. Rudenį jis gavo leidimą mieste steigti katalikiškos „Saulės“ švietimo draugijos gimnaziją, kurioje iki 1918 metų rudens dirbo inspektoriumi, dėstė lietuvių ir lotynų kalbas. Gerai mokėdamas vokiečių kalbą, K. Bizauskas gavo miesto tarybos sekretoriaus pareigas. Panevėžio apylinkėse veikė gana stiprus pasipriešinimo okupacinei valdžiai judėjimas, kuriam jis talkino¹.

Karo metais K. Bizauskas palaikė ryšius su Vilniuje veikusiu Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro komitetu (LDNKŠ CK). 1916 metų kovą panevėžietis jai paskolino 100 rublių. 1917 metų pabaigoje, jau būdamas Lietuvos Tarybos nariu, K. Bizauskas buvo paskirtas šios labdaros draugijos įgaliotiniu – rūpinosi privačių žmonių paskolomis šalpos darbui. Greičiausiai būtent šio jauno žmogaus patikimumas ir ryšiai su katalikų dvasininkija lėmė tokį draugijos pasirinkimą. Didžiulės lėšų stokos laikotarpiu įgaliotinis jos nenuvylė: surinko 17 655 ostrublius ir 8 628 ostmarkes².

1917 metų liepos–rugpjūčio mėnesiais, kai veikliausi Vilniaus lietuviai politikai kantriai ir atkakliai dėjo būsimosios Lietuvių konferencijos pasjansą, K. Bizauskas jau buvo žinomas visuomeninio gyvenimo dalyvis. Būtina paminėti, kad tuose pačiuose politiniuose pasitarimuose nuolat dalyvaudavo ir Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro komiteto sekretorius P. Dogelis. Jis ir kiti Lietuvių konferencijos rengėjai – artimas bendradarbis Panevėžio dekanas Juozapas Stakauskas, kauniškiai katalikai Saliamonas Banaitis, Justinas Staugaitis – negalėjo į Lietuvių konferenciją nepakviesti K. Bizausko.

Tveriant valstybę

1917 metais su Lietuvių konferencija prasidėjo naujas K. Bizausko gyvenimo etapas. Dvidešimt ketverių su puse metų jaunuolis pirmiausia buvo išrinktas vienu iš keturių jo sekretorių. Kartu su P. Dogeliu, Peliksu Bugailiškiu ir Juozu Pakniu jis sėdėjo dabartinio Rusų dramos teatro, kurio patalpose vyko suvažiavimo posėdžiai, scenoje prie atskiros stalelio ir užrašinėjo kalbas. Pats prabilo tik keletą kartų: pabrėžė Panevėžio krašto visuomenės paramą visiškai Lietuvos nepriklausomybei. Būdamas įsitikinęs, kad orientacija į Rusiją sukliudytų įgyvendinti šį tikslą ir nesulauktų krašto gyventojų palaikymo, ryšių su Vokietija stiprinimą jis laikė neišvengiamybe³.

Balsuojant dėl Lietuvos Tarybos, K. Bizausko pavardė buvo įrašyta į konferencijos rengėjų ir krikščionių demokratų sudarytus kandidatų sąrašus. Jaunam politikui pavyko surinkti beveik tris ketvirtadalius dalyvavusiųjų balsų. Iš karto po konferencijos jis prisidėjo prie Lietuvos krikščionių demokratų partijos įkūrimo, 1917–1922 metais buvo renkamas į pirmuosius jos centro komitetus. Kadangi bendraminčių, netgi dvasininkijos, į Vilnių susirinko nemažai, po steigiamojo susirinkimo paaiškėjo, kad į Lietuvos Tarybą pateko net septyni jos nariai⁴.

Posėdžiuose K. Bizauskas kalbėdavo gana retai ir, kiek leidžia spėti protokolai, nedaug, tačiau konkrečiai. Atrodo, kad labiau mėgo veikti ir sulaukė kolegų pripažinimo: kuravo Lietuvos Tarybos ryšius su Joniškėlio, Kėdainių ir Panevėžio apskričių gyventojais, buvo išrinktas į nuolatinės Švietimo, Skundų, Teismų, [įstatymų] Redakcijos, laikinąsias amnestijos, kunigų seminarijų, [tautinių] mažumų, statuto komisijas. Kaip jauniausias Lietuvos Tarybos narys, dirbo sekretoriumi jos pirmajame posėdyje, buvo pakviestas imtis šių pareigų 1918 m. vasario 16 d. renkant naują prezidiumą, bet tada atsisakė. Spalio 10 d. pradėjo dirbti institucijos biure, o po mėnesio sutiko tapti Lietuvos Valstybės Tarybos sekretoriumi. Šias pareigas ėjo tris mėnesius – iki pirmojo paskyrimo į diplomatinį darbą. Karui pasibaigus, lapkričio 13–23 d., Lietuvos Valstybės Taryba pakvietė į Vilnių atvykti Lietuvos žmones, surengdama savitas atvirų durų dienas. K. Bizauskas buvo tarp penkių jos narių, kantriai išklausiusių 227 vietovių atstovus⁵.

¹ Zundė P. Kazimieras Bizauskas. T. 1. Čikaga, 1993, p. 85–86.

² 1916 m. kovo 20 d., 1917 m. gruodžio 14 d., 1918 m. kovo 15 d., balandžio 29 d., birželio 24 d., gruodžio 18 d. posėdžių protokolai // LDNKŠ CK posėdžių protokolų knyga, LMAVB, f. 70, b. 4, l. 78, 243, 267, 282, 301, 369.

³ Lietuvių konferencijos 3, 4 posėdžio protokolai. Vilnius, 1917 m. rugsėjo 19 d. // Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės atkūrimas 1914–1920 metų dokumentuose. Sud. A. Eidintas ir R. Lopata. Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017, p. 212, 241.

⁴ 1919 metų rudens susiformavus partinėms frakcijoms, K. Bizauskas tapo Krikščionių demokratų frakcijos nariu.

⁵ Tyla A. Lietuva prie Vasario 16-osios slenksčio. Vilnius, Katalikų akademija, 2004, p. 44.

Kunigo Prano Bieliausko dienoraštyje išliko 1918 m. vasario 16 d. liudijimas – K. Bizauskas su juo pasidalijo džiugia naujiena, tik nerimavo, kad vokiečiai neleis paskelbti dokumento, o signatarus gali areštuoti ir įkalinti¹. Beje, pats signataras karo metais rašė dienoraštį ir 1929 metais paskelbė 1918 m. sausio 26, vasario 11, 15 ir 16 d. įrašus. Iš jų ir Lietuvos Tarybos protokolų matome, kaip įtemptai ir kartais net skausmingai diskutuota rengiant svarbiausią XX amžiaus Lietuvos politinį dokumentą: iš pradžių „kilo ginčų, kokių nesu matęs“, bet per beveik tris savaites prieita prie išvados, kad „dabar reikia nusileisti“².

Sprendžiant krašto valdymo formos klausimą, K. Bizauskas rinkosi centristinę laikyseną: „Principe esu respublikos šalininkas, bet dėl mūsų kultūros žemumo reikalinga monarchija.“³ Kaip ir kiti krikščionys demokratai, jis remdavo Antano Smetonos ir Jurgio Šaulio suburtus dešiniuosius, bet ne kartą balsavo už demokratinius kairiųjų pasiūlymus. Būsimieji signatarai greit ryžosi atsiriboti nuo pavojingiausių 1917 m. gruodžio 11 d. nutarimo tezių apie ryšius su Vokietija, naujam dokumentui panaudodami jo vertingiausius teiginius. 1918 m. sausio 8 d. Steponui Kairiui pasiūlius pirmąją šio nutarimo dalį, papildant sakiniu apie Steigiamojo Seimo sušaukimo būtinybę, K. Bizauskas parėmė kairiųjų politiką. Lapkričio pradžioje formuluojant pirmąją valstybės laikinąją Konstituciją, jis rūpinosi įrašyti teiginį apie visuotinius, lygius, slaptus ir tiesioginius Steigiamojo Seimo rinkimus. Pasikeitė K. Bizausko nuomonė dėl Lietuvos vadovo: jis pasiūlė balsų dauguma priimtą rezoliuciją, kad Lietuvos Valstybės Tarybos liepos 11 d. nutarimas nevykdomas ir valdymo formos klausimas paliekamas spręsti Steigiamajam Seimui. Gruodžio 6 d. svarstant antrosios konferencijos surengimo klausimą, K. Bizauskas prieštaravo kolegoms, abejojusiems jos reikalingumu ir raginusiems neleisti joje keisti Valstybės Tarybos sudėties. Netgi norėjo, kad šio suvažiavimo dalyvius rinktų valstybės gyventojai.

1918 metų liepai baigiantis, kai Lietuvos Valstybės Taryba pradėjo diskusijas dėl ministerijų pirmtakais turėjusių tapti departamentų, K. Bizauskas pabrėžė būtinybę įsteigti užsienio politikos klausimus kuruojantį departamentą⁴. Šis fragmentiškas neįgyvendintas pasiūlymas svarbus, nes liudija jo autoriaus domėjimąsi sritimi, kuriai paskyrė didžiumą vėlesniųjų gyvenimo metų. Atrodo, kad rugsėjį Vilniuje įsikūręs K. Bizauskas pirmąkart spręsti politikos klausimų išvyko iš Lietuvos spalio 28 d. Kartu su Juozu Purickiu Berlyne jis derėjosi su Vokietijos vidaus reikalų ministru Karlu Trimbornu (Karl Trimborn) dėl rekvizicijų nutraukimo. Iš parlamentaro Matijo Erchergerio (Matthias Erzberger) sužinojo, kad lapkričio 15 d. Lietuvoje turėtų būti vykdoma vokiečių karinė administracija, o netrukus atvyksiantis Vokietijos vyriausiasis įgaliotinis Zimerlė (Zimmerle) stengsis vykdyti kartu su Lietuvos Valstybės Taryba⁵. Beje, jau tą pačią spalio 28 d., kai tiesiai į posėdį grįžęs K. Bizauskas referavo naujienas, buvo aptartas šalies valdžios sudarymo klausimas. Nors karui pasibaigus pirmoji Lietuvos vyriausybė jau ėmėsi darbų, likusių vokiečių, krašto prijungimo prie Lenkijos šalininkų, bolševikų keliama suirutė sunkino politikų darbą. 1919 metų sausio pradžioje Raudonajai armijai užėmus Vilnių, kartu su kolegomis į Kauną išvyko ir K. Bizauskas. Ten jis padėjo Jonui Vailokaičiui kartu su bendraminčiais įsteigti Ūkio banką.

Lietuvos valstybei pradėjus ginti savo interesus užsienyje, K. Bizauskas netrukus sulaukė pirmojo diplomatinio paskyrimo. Jis tapo Vinco Čepinskio vadovaujamos laikinosios atstovybės Londone patarėju. 1919 m. kovo 21 d. jie abu nuvyko į Didžiosios Britanijos sostinę. Rudenį K. Bizauskas trumpam grįžo į Lietuvą, bet ne tik politinių kolizijų spręsti. Dar gyvendamas Panevėžyje, jis susipažino su Panevėžio katedros vikaro Petro Liepos seserimi, „Saulės“ gimnazijos moksleive Paulina Liepaite. Lapkritį Skiemonyse neseniai parapijai vadovauti pradėjęs P. Liepa sutuokė gimnaziją baigusią seserį su K. Bizausku. Netrukus jaunavedžiai išvyko į Londoną. Metų gale V. Čepinskiui išvykus, jo darbus, stengdamasis

¹ 1918 m. vasario 16 d. įrašas // Bieliauskas P. Vilniaus dienoraštis, 1915–1919. Trakai, Voruta, 2009, p. 92.

² p- [K. Bizauskas]. Iš Tarybos nario dienyno // Vilniaus rytoj, 1929, nr. 7.

³ Lietuvos Tarybos 3 sesijos 7 posėdžio protokolas. Vilnius, 1917 m. gruodžio 8 d. // Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės atkūrimas 1914–1920 metų dokumentuose, p. 313.

⁴ Lietuvos Valstybės Tarybos 9 sesijos posėdžio protokolas. Vilnius, 1918 m. liepos 26 d. // Ten pat, p. 497.

⁵ Lietuvos Valstybės Tarybos 10 sesijos 1 posėdžio protokolas. Vilnius, 1918 m. spalio 28 d. // Ten pat, p. 556.

užmegzti kuo glaudesnius dvišalius Lietuvos ir Didžiosios Britanijos ryšius, perėmė K. Bizauskas. 1920 m. balandžio 1 d. jis kartu su žmona grįžo į Kauną.

Signataras neturėjo laiko poilsiui – vos po dviejų savaitių, balandžio 14–15 d., įvyko Steigiamojo Seimo rinkimai. Kaip vienas iš Lietuvos krikščionių demokratų partijos lyderių, jis buvo įrašytas į Panevėžio rinkimų apygardos kandidatų sąrašus. Po sėkmingų rinkimų K. Bizauskas pateko į Steigiamąjį Seimą.

Dar sausio 9 d. Lietuvos vyriausybė, priėmusi sprendimą pradėti taikos derybas su Sovietų Rusija, į delegaciją įtraukė ir K. Bizauską. Balandį jis dalydavo rengiant derybų instrukciją. Gegužės 1 d. kartu su kitais diplomato Tomo Noraus-Naruševičiaus vadovaujamos delegacijos nariais traukiniu išvyko į Maskvą. Derybos vyko sunkiai ir nekantraujantis užsienio reikalų ministras Augustinas Voldemaras į Kauną atšaukė dalį delegacijos. T. Naruševičius, delegacijos generalinis sekretorius K. Bizauskas ir kiti grįžusieji referavo naujienas Steigiamojo Seimo Užsienio reikalų komisijai. Iki rugsėjo pabaigos K. Bizauskas buvo Lietuvos krikščionių demokratų frakcijos seniūnu ir seniūnų sueigos nariu. Paradoksalu, tačiau tyrinėtojai nepateikia vieningo atsakymo, ar jis buvo jau anksčiau parvykęs į pirmuosius parlamento posėdžius, ar tik juose paminėtas.

Bet kuriuo atveju birželį tęsti derybų į Maskvą K. Bizauskas neišvyko. Parlamentui pradėjus darbą, atsistatydinimo pareiškimą įteikė Ernesto Galvanausko ministrų kabinetas, bet tik po mėnesio, birželio 19 d., naują vyriausybę suformavo Kazys Grinius. Dvidešimt septynerių K. Bizauskas tapo jauniausiu Lietuvos švietimo ministru. Pusantrų metų, iki 1922 metų vasario pradžios, su šiomis pareigomis derino parlamentinę veiklą. Priklausė Laikinosios valstybės konstitucijos ir Užsienio reikalų komisijoms. Steigiamasis Seimas formavo švietimo srities teisinę bazę, kuria remdamasi ministerija iš naujo kūrė arba pertvarkė daugelį jai pavaldžių institucijų. Pristatant įstatymų projektus, K. Bizauskas kolegoms parlamentarams pats argumentuodavo ministerijos poziciją.

Švietimo ministras aplinkraščiu paragino veikusių gimnazijų mokytojus skatinti vyresnius mokinius rengtis mokytojo specialybei ir padėti mokyti pedagogikos pagrindų. Nepaisant lėšų stokos, ministerija nutarė įsteigti daugiau pedagoginių kursų ir suaugusiųjų mokyklas mokytojams ir valstybės tarnautojams rengti, išplėti vadovėlių leidimą ir mokyklinio inventoriaus gamybą, padidino mokytojų atlyginimus ir mokyklų skaičių¹. Pradžios mokyklų įstatymo svarstymas, prasidėjus ginčams dėl tikybos pamokų, užtruko net pusantrų metų, nepaisant ministro raginimų jį greičiau priimti. Vis dėlto revoliucinis buvo kitas įstatymo punktas – visuotinis nemokamas privalomas keturmetis pradinis mokymas. Ministerija kuravo ir Valstybinę archeologijos komisiją, Valstybės teatrą. Dėl lėšų stokos dalį K. Bizausko pradėtų darbų pavyko įgyvendinti tik jo įpėdiniui Petrui Juodakiui – atidaryti universitetą, kurio parengimo darbai vyko 1920–1921 metais, įkurti trečią mokytojų seminariją.

Vadovaudamas Švietimo ministerijai, K. Bizauskas rūpinosi parama išskiliams neturintiems pedagogini darbą dirbusiems kultūros žmonėms, tarkime, Panevėžio gimnazijoje mokytojavusiai G. Petkevičaitė-Bitei numatė aukštesnį atlyginimo tarifą, kuris buvo taikomas universitetus baigusiems pedagogams². Steigiamajame Seime ministras atsakė į keturis su švietimo tematika susijusius paklausimus.

Beje, lietuviams 1920 metais trumpam atgavus Vilnių, rugpjūčio 27 d. pirmu traukiniu ten su kitais valstybės pareigūnais vyko ir K. Bizauskas, iškart ėmėsis organizuoti mokyklų perėmimą. Deja, pradėtus darbus spalio 8 d. nutraukė vadinamasis Liucijaus Želigovskio (Lucjan Żeligowski) perversmas. Nors daugelio tuometinių sumanymų K. Bizauskui įgyvendinti nepavyko, skirtingų pasaulėžiūrų amžininkai vėliau jį prisiminė kaip itin energingą, lietuvių švietimo ir kultūros poreikius gerai suprantantį ministrą³.

Svarbus paskutinis K. Bizausko pasisakymas Steigiamajame Seime – 1922 m. kovo 8 d. jis pasiūlė į Konstituciją įrašyti, kad „suvereni Lietuvos valdžia priklauso tautai“⁴.

¹ Blažytė-Baužienė D. Bizauskas Kazimieras // Lietuvos Steigiamojo Seimo (1920–1922 metų) narių biografinis žodynas. Sud. A. Ragauskas, M. Tamošaitis. Vilnius, Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2006, p. 100.

² G. Petkevičaitės-Bitės laiškas „Lietuvos žinių“ redakcijai // G. Petkevičaitė-Bitė. Laiškai, p. 142.

³ Zundė. P. Kazys Bizauskas. T. 1, p. 296–297.

⁴ Steigiamojo Seimo 180 posėdžio protokolai, 1922 m. kovo 8 d. // Steigiamojo Seimo darbai, 1922, t. 37, p. 63.

Šeštojo ministrų kabineto (ministras pirmininkas Kazys Grinius) nariai ir tarnautojai. Pirmoje eilėje pirmas iš kairės – švietimo ministras Kazimieras Bizauskas. Kaunas, 1920 m. birželis – 1922 m. sausis. Adomo Kliučinskio nuotrauka. LNM

Kiek paredaguota, ši formuluotė pateko į vieną reikšmingiausių to meto valstybės dokumentų. Nutaręs grįžti į diplomatinę tarnybą, jis jau po poros dienų baigė darbą parlamente. Naujų pradžių dar teko patirti ir diplomatinėje tarnyboje, tačiau 1917–1922 metų veikla jis ypač akivaizdžiai prisidėjo prie valstybės gimimo. Veiklus, racionalus, organizuotas, tvirtą bendraminčių krikščionių demokratų užnugarį turėjęs K. Bizauskas šio laikotarpio darbais įėjo į Lietuvos politinę ir švietimo istoriją.

Diplomatinių darbų kūryje

K. Bizauskas – vienas iš trijų Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarų, susiejusių gyvenimą su diplomatine veikla. Dirbdamas užsienio valstybėse, jis mėgo keliauti, buvo nuolat pasirengęs megzti naujas pažintis ir derėtis, turėjo sumanymų dėl Lietuvos ryšių su užsienio šalimis. Vis dėlto diplomato veikla labai priklauso ir nuo šalies, į kurią jis paskiriamas, laikysenos, ir nuo savos vyriausybės nuostatų, ir nuo tarptautinės politinės bei ekonominės atmosferos, ir nuo gaunamo finansavimo, ir nuo asmeninių santykių su įtakingais politikais, diplomatais, netgi atstovybės tarnautojais. Reiklus vertintojas greičiausiai konstatuotų, kad išskirtinių diplomatinių laimėjimų K. Bizauskas nepasiekė. Kita vertus, kiekvienoje paskyrimo vietoje jis stengėsi išnaudoti esamas galimybes, kantriai gynė paskyrimo šalyje gyvenusių tautiečių ir visų pirma – Lietuvos interesus.

1922 m. kovo 30 d. K. Bizauskas išvyko į Romą – jis tapo laikinuoju Lietuvos atstovu prie Šv. Sosto. Ten nuvykus, pirmųjų darbų pradžia buvo ypač sunki – pirmtakas kunigas Jurgis Narjuskas nenorėjo užleisti pareigų, perduoti dokumentų, o tarnybinių butą laikė nuosavu. Atsivežęs prezidento ir vyskupų įgaliojimų raštus, K. Bizauskas dar bandė su juo tartis, tačiau išspręsti nesusipratimą padėjo tik užsienio reikalų ministro Vlodo Jurgučio ir iš Genujos konferencijos į Romą atvykusio viceministro Petro Klimo įsikišimas.

Pagaliau gegužės 1 d. įvyko K. Bizausko pirmoji audiencija pas Vatikano valstybės sekretorių Pietrą Gasparį (Pietro Gasparri), o po daugiau nei poros savaitių naujasis atstovas perėmė atstovybės patalpas ir archyvą. Gegužės 23 d. įvyko ministro pirmininko E. Galvanausko, K. Bizausko ir T. Noraus-Naruševičiaus audiencija pas popiežių Pijų IX. Po daugelio susitikimų su Vatikano užsienio politiką formavusiais dvasininkais ėjo pirmas svarbiausias jo politinis laimėjimas – lapkričio 10 d. Vatikanas pripažino Lietuvą *de jure*. K. Bizauskas tarėsi dėl nuolatinų diplomatinių atstovybių įkūrimo, Šv. Sosto paramos Vilniaus krašto lietuviams tikintiesiems, benediktinių vienuolijos sulietuvinimo. Jis pradėjo derėtis dėl Vatikano konkordato su Lietuva ir netgi remdamasis paskutiniais dešimtmečiais pasirašytųjų konkordatų pavyzdžiais, rudenį parengė susitarimo juodrašį. Kadangi Šv. Sostas nenorėjo gadinti gerų santykių su Lenkija, derybas atidėliojo ir neoficialiai sutiko jas pradėti tik 1923 metų lapkritį. Deja, jau netrukus K. Bizauskas baigė tarnybą Vatikane – lapkričio 24 d. iš Neapolio su žmona ir dviem dukrelėmis – beveik dvejų metų Prima ir pusės metų Alge – laivu išplaukė į naujo paskyrimo vietą.

Gruodžio 6 d. Niujorke išsilaipinusius Bizauskus pasitiko kolegos – atstovybės JAV darbuotojai. Naujo jų vadovo laukė daug didesni darbai nei ankstesnėse atstovybėse. Negausios Romos lietuvių bendruomenės rūpesčiai nė iš tolo neprilygo didžiausios tautiečių diasporos poreikiams ir požiūrių įvairovei. Išeiviai K. Bizauską pasitiko nepatikliai. Diplomatu teko nuolat laviruoti, kad skirtingų politinių pasaulėžiūrų tautiečiai gautų reikiamą konsulinę pagalbą, nesijauست užgauti ar atstumti ir nepradėtų vadovauti diplomatų darbui, bet prireikus pagelbėtų. Gruodžio 11 d. K. Bizauskas įteikė reikalų patikėtinio skiriamuosius raštus JAV valstybės sekretoriui Čarlzui Evansui Hjuzui (Charles E. Hughes), o 1924 metų vasarą jis buvo paskirtas pirmuoju Lietuvos pasiuntiniu JAV ir rugpjūčio 6 d. įteikė skiriamuosius raštus prezidentui Kelvinui Kulidžiui (Calvin Coolidge).

Lietuvos vyriausybei imponavo JAV ekonominis potencialas, bet ryšius sunkino didžiulis atstumas ir amerikiečių politikų vengimas domėtis Europos mažųjų valstybių reikalais. K. Bizauskas siekė gauti palankias paskolas Lietuvos ūkio ir laikinosios sostinės Kauno modernizavimui, tačiau pragmatiški amerikiečių verslo pasiūlymai neatitiko lietuvių poreikių. Jis intensyviai ieškojo politinės paramos Vilniaus klausimu, tačiau daugelis įtakingų JAV politikų tebesvajėjo apie ikikarinės Rusijos atgaivinimą ir priimdami sprendimus dažnai atliepdavo santūrią Didžiosios Britanijos poziciją, o Lietuvos politinę ateitį vertino skeptiškai.

Jau K. Bizauskui atvykstant veikė konsulas Niujorke, o 1924 m. vasario 16 d. jis atidarė antrąją – Čikagoje. Birželio 1 d., prieš oficialiai tapdama pasiuntinybe, atstovybė iš ankstesniųjų patalpų persikėlė į K. Bizausko valstybės lėšomis nupirkta Vašingtono 16-ojoje gatvėje. Tai tas pats pastatas, kuriame Lietuvos diplomatinė įstaiga išliko iki šių dienų – dabar ten įsikūrusi ambasada. Pasiuntinybės darbuotojų algos buvo menkos, netgi jų pačių – tik patarėjas ir dvi raštvedės. K. Bizauskas, nors ir taupiai gyvendamas, klimpo į skolas, o nuo pagrindinių darbų likusiu laiku talkino kolegoms: „Dabar bebūdamas Amerikoje einu tokią baudžiavą, kokią iki šiol nebuvo matęs. Nuo ryto iki vėlybam vakarui sėdžiu biure ir tvarkau seną archyvą, kurio gal 50% reikėtų krosnin mesti. Norėjau padirbėti, kad gavus diplomą; man jo nereikia, bet pikti žmonės jo stoką man prikiša /.../. Laiko nėra, nervai baigia suirti, ypač toje velniškoje raizgynėje Amerikos lietuvių tarpe.“¹

1926 metų vasarą K. Bizauskas kartu su Vilniaus vyskupu Jurgiu Matulaičiu lankėsi tarptautiniame katalikų eucharistiniame kongrese Čikagoje ir JAV nepriklausomybės 150 metų sukakčiai skirtos Filadelfijos pasaulinės parodos lietuvių dienoje. Iš pradžių jis netgi skatino Lietuvos vyriausybę, kad šalis renginyje dalyvautų valstybiniu lygmeniu.

Birželį–gruodį Lietuvoje vykę politiniai pokyčiai ilgainiui lėmė ir permainas diplomatinėje tarnyboje. 1927 metų gegužę K. Bizauskas atsisveikino su JAV politikais, Vašingtone akredituotais diplomatais, lietuviais išeiviais ir išvyko atgal į tėvynę.

¹ K. Bizausko laiškas V. Biržiškai. Vašingtonas, 1925 m. sausio 27 d. // Zundė P. Kazimieras Bizauskas. T. 2. Čikaga, 1994, p. 203.

Lietuvos konsulato Čikagoje atidarymo šventė. Pirmoje eilėje trečias iš dešinės – pasiuntinys Kazimieras Bizauskas. 1924 m. vasario 16 d. Valterio J. Stankūno nuotrauka. LCVA

Tų pačių metų rugsėjį diplomatas pradėjo vadovauti pasiuntinybei Lietuvos kaimynystėje – Latvijoje. Tomis pačiomis dienomis, kai Kaune buvo sudaryta Baltijos valstybių bendradarbiavimo skeptiko A. Voldemaro vyriausybė, Rygoje darbą pradėjo socialdemokratų ministrų kabinetas. Taigi nors kaimyninė šalis buvo svarbi prekybos ir politikos partnerė, santykiai su ja atšalo, juolab kad Latvijos vyriausybė ėmėsi stiprinti ryšius su Lenkija. Dėl šios priežasties pasiuntinio K. Bizausko veikla dažnai apsiribodavo informacijos pasikeitimu su latvių politikais ir diplomatais ir komentarais.

Daugiau galimybių negu JAV Latvijoje atsivėrė tik darbo su lietuvių bendruomene srityje. Čia gyveno daugiau kaip 25 tūkstančiai tautiečių, didelę jų dalį sudarė darbininkai, samdiniai, smulkūs tarnautojai. Šalyje veikė trys Lietuvos konsulatai: Rygoje, Daugpilyje ir Liepojoje. 1928 m. vasario 3 d. K. Bizauskas sukvietė jų darbuotojus į pasitarimą. Jis perskirstė Latvijos lietuvių švietimui teikiamą Lietuvos vyriausybės paramą – kad ne dešimt mokytojų gautų dideles sumas, o visiems būtų mokama maždaug po 500 litų per metus. Lietuvių mokyklose jis įkūrė vadovėlių bibliotekėles neturtingiems vaikams, numatė stipendijas pedagoginėms studijoms, naujiems mokytojams, lėšas vakariniams kursams ir renginiams.

Tiesa, Rygoje pradėtiems darbams įgyvendinti pritrūko laiko: gegužės 14 d. K. Bizauskas buvo paskirtas pasiuntiniu Didžiojoje Britanijoje. Po poros dienų jis išvyko į Londoną, kur jau gegužės 18 d. iš ryto skubėjo įteikti skiriamuosius raštus ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui Ostinui Čemberlenui (Austen Chamberlain). Popiet su juo susitiko antrą kartą – vizito į Londoną atvyko A. Voldemaras, tikėdamasis sustiprinti savo autoritetą ir vienoje iš didžiųjų Europos valstybių, ir tėvynėje. Užsibrėžtų tikslų garsus lietuvių politikas nepasiekė. Anglams nepavyko jo įtikinti, neva Lietuva privalo stabilizuoti santykius su Lenkija, tad šis vizitas atšaldė dvišalius santykius ir apsunkino pasiuntinio darbą. K. Bizauskui teko išsamiai informuoti Užsienio reikalų ministeriją apie virtinę Lietuvai nepalankių britų spaudos straipsnių. Birželio pabaigoje britų diplomatai su juo nusprendė kalbėtis tik apie tuometines Lietuvos ir Lenkijos derybas arba... avių auginimą¹.

¹ *Ten pat*, p. 283.

Panaši situacija tęsėsi ir toliau, kol 1929 metų birželį–lapkritį pasikeitė abiejų šalių vyriausybės. K. Bizauskas ypač nudžiugo sulaukęs naujojo Lietuvos užsienio reikalų ministro Dovo Zauniaus laiško, kuriame buvo raginama drauge pataisyti santykius su Didžiąja Britanija. Paskatintas pasiuntinys ėmė rūpintis, kad ši valstybė įsteigtų atskirą Lietuvos pasiuntinybę Kaune. Britai ryžosi kompromisui – Kaune rezidavusiam konsului Tomui Hildebrandui Prestonui (Thomas Hildebrand Preston) suteikė pasiuntinybės Baltijos valstybėse antrojo sekretoriaus diplomatinį rangą. K. Bizauskas D. Zauniui parengė pluoštą pranešimų apie dvišalius santykius. Kaip svarbią bendradarbiavimo kliūtį jis įvardijo glaudžius lenkų ir britų politikų ryšius, parlamento nebuvimą Lietuvoje, vangią dvišalę prekybą, kurią ypač skatino aktyvinti, nors tam kliudė ir britų suinteresuotumo stoka, ir pasaulinė ekonominė krizė.

Nuo 1930 metų ėmė didėti Klaipėdos klausimo svarba Lietuvos užsienio politikoje. Vokietija akivaizdžiai skatino šioje autonominėje teritorijoje gyvenusius tautiečius naudotis krašto gyvenimą reglamentavusios konvencijos spragomis, finansavo jų veiklą. Konvenciją pasirašiusios Didžiosios Britanijos politikai rėmė įtakingesniąją pusę. K. Bizauskas išsamiai argumentuodavo savo šalies interesus britų pareigūnams, surengė oficialių demaršų Didžiosios Britanijos Užsienio reikalų ministerijoje.

Diplomatas daug bendravo su Londono lietuviais: per Šv. Kalėdas ir Vasario 16-ąją kviesdavo į pasiuntinybę, dalyvaudavo jų rengtuose vakaruose, palaikė ryšius su lietuvių katalikų parapija, vietos tautiečiais skautais. 1931 metų vasarį svečiavosi Škotijos lietuvių bendruomenėse.

1930 metų balandį pasiuntinys pagaliau sulaukė seniai prašomo patarėjo. Į Londoną atvykus Juozui Kajeckui, K. Bizauskui nebereikėdavo priimti kiekvieno pasiuntinybės intereso ir pačiam rengti net menkiausių dokumentų, tvarkyti archyvo. Spalio 14 d., po dvejų su puse metų delsimo, jis buvo paskirtas pasiuntiniu ir Olandijoje. Tik 1931 m. sausio 22 d. K. Bizauskas susitiko su užsienio reikalų ministru Fransu Belajertu van Bloklandu (Frans Beelaerts van Blockland) ir įteikė skiriamuosius raštus karalienei Vilhelminai. Pasiuntinio siūlymu Lietuvos Užsienio reikalų ministerija įsteigė garbės konsulatą Roterdame.

1931 metų liepos pabaigoje Bizauskai parvyko į Lietuvą. Spalio 1 d. diplomatas pradėjo eiti Užsienio reikalų ministerijos Teisių ir administracijos departamento direktoriaus pareigas. Gyvendamas Kaune jis vėl, bent nuosaikiai, įsiliejo į krikščionių demokratų politinį gyvenimą. K. Bizausko padėtis tautininkų valdymo laikotarpiu buvo kiek dviprasmiška – jo bendraminčiai tapo veikliais prezidento A. Smetonos oponentais. Nepaisant to, valstybės vadovas neišstūmė kitaminčio iš diplomatinės tarnybos. K. Bizauskas rūpinosi ministerijos darbo organizavimu: personalo ir lėšų skirstymo klausimais, koordinavo ministerijos teisininkų darbą, prireikus pavaduodavo protokolo šefą. Lietuvą pasiekus pasaulinei ekonominei krizei, jam teko prisidėti, kad ministerijai griežtai būtų apkarpyti ir etatų sąrašas, ir pasiuntinybių biudžetai.

Sugrįžęs į Lietuvą K. Bizauskas vėl įsiliejo į lietuvių kultūrinį ir politinį gyvenimą. Visą gyvenimą daug skaitęs, jis tapo XVII knygos bičiulių draugijos steigėju ir veikliu nariu. Ateitininkai vieną iš įkūrėjų jau 1931 metais išrinko Ateitininkų federacijos vyriausiosios tarybos nariu, o 1935 metų liepą – pirmininku ir federacijos vadovu Kazimiero Pakšto pavaduotoju. K. Bizauskas dalyvaudavo ir privačiuose krikščionių demokratų susibūrimuose. Juose ne visada sulaukdavo palaikymo, kadangi laikėsi nuomonės, kad santykių su Lenkija atnaujinimas keltų mažiau pavojaus nei ryšiai su SSRS¹, o valdančiąją partiją kritikavo gana atsargiai.

Po 1938 metų kovą Lietuvai įteikto Lenkijos ultimatumo opozicinės jėgos sustiprėjo – krikščionys demokratai suvienijo jėgas su valstiečiais liaudininkais. Jiems pavyko pasiekti, kad kitaminčiai būtų įtraukti į 1939 m. kovo 28 d. sudarytą Jono Černiaus

¹ Svarauskas A. *Krikščioniškoji demokratija nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940)*. Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014, p. 323.

ministrų kabinetą. Ir jame, ir lapkričio 21 d. sudarytame paskutiniajame – Antano Merkio – kabinete K. Bizauskui buvo patikėtos ministro pirmininko pavaduotojo pareigos. Metų pradžioje diplomatas vėl buvo paskirtas pasiuntiniu Latvijoje ir išvyko į Rygą, taigi prezidentas A. Smetona iš pradžių siekė jį patraukti tolyn nuo politikos vyksmo, bet vėliau nuomonę pakeitė. Kompromisinis sprendimas jo galias ir silpnino, ir stiprino: opozicijos nariai vyriausybėje laikėsi lojaliai, ramino partijos kolegų kritiką.

K. Bizauskas buvo vienintelis oficialus Lietuvos ministro pirmininko pavaduotojas. Šios pareigos skambėjo solidžiai, bet buvo neapibrėžtos: atstovauti ministrui pirmininkui vyriausybės posėdžiuose arba kelionėse po užsienį, prireikus pavaduoti užsienio reikalų ministrą. Vis dėlto ypatingų sukrėtimų metu K. Bizauskas ne tik neapsiribojo fasadiniu veikimu, bet ir dalyvavo priimant išskirtinės svarbos sprendimus. Antrojo pasaulinio karo išvakarėse neutralią politinę laikyseną pasirinkusi Lietuva sulaukė Vokietijos kvietimo tapti sąjungininke ir su jos pagalba atsiimti Vilnių. Nei J. Černius, nei K. Bizauskas neparodė susidomėjimo akivaizdžia pasiuntinio Ericho Zechlino (Erich Zechlin) užuomina Kaune¹.

Karui prasidėjus SSRS užėmė rytines Lenkijos žemes, taip pat ir Vilniaus kraštą. Į derybas Maskvoje 1939 metų spalio pradžioje vyko ir K. Bizauskas. Lietuvai atsiėmus sostinę, jis tapo vyriausybės įgaliotiniu Vilniaus krašte. Diplomatas iki pat 1940 metų vasaros daug energijos skyrė šio regiono suartinimui su valstybe: švietimo sistemos, susisiekimo, prekių tiekimo, kitų kasdienės veiklos sričių pertvarkymui, valdininkų tinklo formavimui.

1940 metų pavasarį ir vasarą krikščionys demokratai, prisimindami ankstesniojo karo metų vokiečių savivalę, vylėsi, kad galimos sovietų okupacijos atveju kraštui pavyks išsaugoti autonomiją, lietuvių tauta sugebės išlikti ir po karo iškelti Nepriklausomybės klausimą². Baltijos valstybėse įkurdinusi dalį karinių pajėgų, o dar daug didesnes ėmusi telkti pasienyje, gegužę SSRS pradėjo derybas. Krikščionys demokratai pasirinko pragmatišką laikyseną. Amžininkų liudijimu, K. Bizauskas buvo tos nuomonės, esą „reikalinga skubiai sudaryti kabineto krizį, kad tie asmenys, kurie sovietams odioziški, turi išeiti, kad visa politika turi dar labiau palinkti į sovietų pusę“³. Gaila, kad neišliko daugybė metų rašytų jo dienoraščių, kurie tiksliau atspindėtų tuometines nuostatas. K. Bizauskas dalyvavo paskutiniajame, naktį iš birželio 14 į birželio 15 d., Lietuvos vyriausybės posėdyje, kuriame jos nariai svarstė SSRS ultimatumą. Ministro pirmininko pavaduotojo nuomone, jo priėmimas neišvengiamas: pasipriešinimas sukeltų didžiulę grėsmę, o nuosaiki laikysena galbūt paskatins sovietus užimtame krašte elgtis santūriau⁴.

* * *

Birželio 17 d. vyriausybė baigė darbą ir netrukus K. Bizauskas išvyko į savo ūkį Žirnojuose, dabartiniame Ukmergės rajone. Turbūt jau pirmieji sovietų savivalės mėnesiai išskleidė daugelį jo iliuzijų. Beliko laukti SSRS ir Vokietijos akistatos. Deja, lapkričio 20 d. sovietai suėmė signatarą ir Kauno kalėjime prasidėjo alinantys jo tardymai, o po septynių mėnesių nuaidėję karo pabūklai lėmė K. Bizausko žūtį. Jis buvo tarp kalinių, kuriuos sovietai spėjo išgabenti traukiniais už Lietuvos ribų. Deja, chaoso apimtoje totalitarinėje šalyje K. Bizauskas ir kiti politiniai kaliniai greit tapo ne trofėjais, o našta. Jis žuvo 1941 m. birželio 26 d. Baltarusijoje, greta pietrytinės Latvijos sienos ir Dauguvos upės esančiame Bigosovo miestelyje, netoli geležinkelio stoties. Dar ir dabar nežinome nei K. Bizausko gimtųjų namų, nei kapo vietos, tad žvakutę jam tegalime uždegti prie Vilniuje, Rasų kapinėse, jam ir Pranui Dovydaičiui, Vladui Mironui skirto kenotafo. K. Bizauskas savo dramatišką gyvenimą baigė vos 47 metų. Ne tik vaikystėje ir jaunystėje, bet ir valstybės darbo metais jį nuolatos lydėdavo neužtikrintumas dėl ateities, išbandymai ir kliūtys. Nors daugelio sumanymų nepavyko įgyvendinti, akivaizdu, kad K. Bizauskas – svarbi modernios Lietuvos valstybės kūrimo, švietimo, diplomatijos, krikščionių demokratų partijos, jaunimo organizacijų istorijos asmenybė.

¹ Butkus Z. *Tarp Trečiojo Reicho ir Trečiosios Romos. Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 2019, p. 444.*

² Svarauskas A. *Krikščioniškoji demokratija nepriklausomoje Lietuvoje, p. 363.*

³ Karvelis P. *Paskutinės Nepriklausomybės dienos // Akiračiai, 1980, nr. 10, p. 4–5.*

⁴ Musteikis K. *Prisiminimų fragmentai. Vilnius, Mintis, 1989, p. 56–57.*

FAKTAI IR ĮŽVALGOS**JUOZAS ŽILYS****IŠ LIETUVOS ATGIMIMO KONSTITUCINIŲ
APYBRAIŽŲ: PILIETYBĖS KLAUSIMAS
KELYJE Į NEPRIKLAUSOMYBĘ.
1988–1990 METAI. I**

Pilietybės klausimas Lietuvoje radosi drauge su kitomis politinėmis, socialinėmis temomis, apie kurias viešai prabilta praėjusio amžiaus devintajame dešimtmetyje, plintant idėjoms apie prielaidas reformuoti egzistavusią ir tartum neliečiamą politinę ir, savaime aišku, teisinę sistemą. Viešai diskutuojant apie vadinamosios federacijos, t. y. TSRS, prigimtį drąsiau pradėta kelti nacionalinių santykių, egzistavusių respublikų statuso problemas akcentuojant respublikų suverenių galių plėtimo viziją ir apskritai laisvės siekius.

Reikėtų pažymėti, kad pilietybės dalykas Atgimimo pradžioje visų pirma buvo saistomas su migracija ir, svarbiausia, su nevaldoma, per visą okupacijos laikotarpį intensyvėjančia imigracija iš kitų TSRS regionų. Buvo akivaizdu, kad tai planinga Maskvos politika, kuria kryptingai siekta iš esmės pakeisti respublikų demografinę situaciją, t. y. sukurti tokią komunistinę visuomenę, kurioje titulinės tautos turėtų taip „suartėti“, „suklestėti“ ir galop „susiliesti“, kad nebeliktų jokio prigimtinio rūpesčio dėl savosios valstybės.

Pilietybės tema vis intensyviau buvo svarstoma artėjant rinkimams į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą. Svarbu buvo ne tik tai, kaip užtikrinti artėjančių rinkimų procedūrų demokratiškumą, bet ir kokiais teisiniais pagrindais remiantis bus formuojamas rinkiminis korpusas, ar rinkimų teisę turės į Lietuvos teritoriją asmenys laikinai atvykę, taip pat kariškiai ir jų šeimų nariai.

Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis (toliau – Sąjūdis) nuo pat Iniciatyvinės grupės įsteigimo siekė, kad būtų rengiamas ir priimtas ne tik pilietybės įstatymas, bet atitinkamai pakeista Lietuvos TSR konstitucija ir taip sukurtas pilietybės santykių teisinio reguliavimo konstitucinis pamatas. Dar prieš tai, kai radosi pirmieji pilietybės įstatymo projektai, pilietybės santykių teisinis reguliavimas modeliuotas konstitucijų projektuose – formuluotos pilietybės principinės nuostatos ir svarbiausia iš jų buvo ta, kad ne TSRS, o Lietuvos TSR įstatymai turi nustatyti Lietuvos TSR pilietybės teisinį turinį.

Retrospektyviai žvelgiant į 1989 m. lapkričio 3 d. priimtą Pilietybės įstatymą, derėtų prisiminti, kad diskusija apie pilietybę, į kurią įsitraukė visuomenė, Sąjūdis, administracijos atstovai, buvo net tik intensyvi, bet ir aštri – ji palietė politinės, socialinės būties esmę. Sumanymams priimti pilietybės įstatymą ir teisės aktus, ribojančius imigraciją, agresyviai priešinosi *Jedinstvo* ir kitos organizacijos, kurios neslėpė priešiškojo Sąjūdžiui ir lietuvių tautos laisvės siekiams.

Kad ir kaip būtų vertinamas šis įstatymas, tačiau juo buvo atliktas vienas ryžtingiausių veiksmų kelyje į laisvę, o atsigręžus į 1918–1940 metų Lietuvos Respublikos paveldą – modeliuoti nauji pilietybės santykių teisinio reguliavimo metmenys. Pilietybės įstatymas buvo vienas iš daugelio teisės aktų, kurie buvo priimti Atgimimo laikotarpiu ir liudijo apie pasipriešinimą Maskvos diktatui, apie siekį atkurti Nepriklausomybę. Nepriklausomybės Akto signataras Romualdas Ozolas 1995 m. kovo 3 d. Istorijos institute vykusioje

konferencijoje tartum atsakydamas į savo paties formuluotą klausimą, kas lėmė Sąjūdžio vykdomos juridinės išsivaduojamosios veiklos radikalizmą, pažymi: „Jos poveikumas buvo sąlygotas tos aplinkybės, jog į absoliučiai formalią, tikrovės visiškai neatitinkančią tarybinę teisę Sąjūdis įdėjo turinį, tos pačios tarybinės teisės pripažįstamais būdais sprogdinantį tos teisės reglamentuojamą prasmę.“¹

Apie 1918–1940 metų Lietuvos Respublikos pilietybės teisinio reguliavimo pavidlą

1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Taryba, skelbdama apie nepriklausomos, demokratiniiais pamatais sutvarkytos Lietuvos valstybės su sostine Vilniuje atstatymą, kartu pranešė, kad „tą valstybę atskirianti nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis tautomis“. Tai reiškė, kad ir pilietybės santykių teisinis reguliavimas turės būti pertvarkomas radikalai ir iš esmės.

1918 m. lapkričio 2 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniuose dėsniuose² ir 1919 m. balandžio 4 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniuose dėsniuose³ pilietybės klausimas nebuvo sprendžiamas ir apsiribota paskelbiant, kad „visi Valstybės piliečiai, vis tiek, kurios būtų lyties, tautybės, tikybos ir luomo, yra lygūs prieš įstatymus. Luomų privilegijų nėra“.

Pirmąjį žingsnį reguliuojant pilietybės santykius žengė Mykolo Sleževičiaus ministrų kabinetas – 1919 m. sausio 9 d. priimtas Laikinasis įstatymas apie Lietuvos pilietybę.

1922 m. rugpjūčio 1 d. Lietuvos Valstybės Konstitucijoje⁴ pilietybės santykių teisiniai pagrindai apibrėžti perdėm lakoniškai: „§ 8. Pilietybės teisė įgyjama ir jos nustojama einant atitinkamam pilietybės įstatymu. Svetimos valstybės pilietis gali būti priimtas Lietuvos pilietybėn, jeigu jis yra išgyvenęs Lietuvoje ne mažiau kaip dešimt metų. § 9. Niekas negali būti kartu Lietuvos ir kurios kitos valstybės pilietis.“

Netrukus po to, kai Steigiamajame Seime buvo priimta Konstitucija, reikėjo spręsti Klaipėdos krašto gyventojų pilietybės klausimus. 1923 m. vasario 16 d. Paryžiuje vykusioje ambasadorių, kurie atstovavo Britų Imperijai, Prancūzijai, Italijai ir Japonijai, konferencijoje buvo priimtas nutarimas pripažinti Lietuvos suverenitetą Klaipėdos kraštui. 1924 m. gegužės 8 d. pasirašyta konvencija „Dėl Klaipėdos teritorijos“⁵. Joje buvo numatyta: „Buvusieji Vokietijos piliečiai, kurie bus sukakę, Lietuvai šią Konvenciją ratifikavus, daugiau per 18 metų ir kurie tikrai bus gyvenę Klaipėdos teritorijoje mažiausiai nuo 1920 metų sausio 10 d., įgyja *ipso facto* Lietuvos pilietybę.“ Taip pat nustatyta, kad „Lietuvai šią Konvenciją ratifikavus per šešis mėnesius, nustodami kitokios pilietybės, galės optuoti Lietuvos pilietybę: a) visi asmenys, gimę teritorijoje ir ten gyvenę daugiau per dešimtis metų, kurie, Lietuvai šią Konvenciją ratifikavus, bus sukakę daugiau per 18 metų; b) visi asmenys, kurie, Lietuvai šią Konvenciją ratifikavus, bus sukakę daugiau per 18 metų ir kuriems, interalijantų administracija suteikė teisės nuolatos gyventi, jeigu tie asmenys apsigyveno teritorijoje ne vėliau 1922 metų sausio 1 d.“

Klaipėdos krašto gyventojų pilietybės santykių teisinis reguliavimas keitėsi, kai Vokietijos Reichas, sulaužydamas visas tarptautines sutartis ir grasindamas panaudoti jėgą, ultimatyviai pareikalavo grąžinti Klaipėdos krašto teritoriją Vokietijai. Toje politinėje situacijoje iš esmės pasirinkimo nebuvo ir 1939 m. kovo 22 d. Lietuvos užsienio reikalų ministras Juozas Urbšys ir Lietuvos pasiuntinys Berlyne Kazys Škirpa su Vokietijos Reicho užsienio reikalų ministru Joachim fon Ribentropu pasirašė sutartį dėl Klaipėdos krašto perleidimo Vokietijai⁶. Netrukus pasirašytoje sutartyje dėl klaipėdiškių pilietybės buvo apibrėžta, kaip bus išspręsti visi kylantys klausimai⁷. Egzistavo dar vienas dokumentas, t. y. taisyklės, nustatančios, kaip bus įgyvendinama sutartis dėl klaipėdiškių pilietybės⁸.

¹ Ozolas R. *Kovo 11-oji: penkerių metų valstybės istorija. Lietuvos valstybingumo atkūrimo nuostatos (1989–1991), arba bandymas išvelgti Sąjūdžio radikalizmo pradmenis // Atgimimas, 1995 m. kovo 8 d.*

² *Laikinosios Vyriausybės žinios, 1918, nr. 1-1 a.*

³ *Laikinosios Vyriausybės žinios, 1919, nr. 6-24 a (priedėlis).*

⁴ *Vyriausybės žinios, 1922, nr. 100-799.*

⁵ *Lietuvos sutartys su svetimomis valstybėmis. Užsienio reikalų ministerijos leidinys. T. I. 1919–1929. Kaunas, 1930 Vytauto Didžiojo metai, p. 260–269.*

⁶ *Ten pat, p. 674, 675.*

⁷ *Vyriausybės žinios, 1939, nr. 676-5000.*

⁸ *Vyriausybės žinios, 1939, nr. 681-5051.*

1928 m. gegužės 15 d. Lietuvos Valstybės Konstitucijoje¹ pilietybės santykių konstituciniai pagrindai suformuluoti taip: „Pilietybės teisė įgyjama ir ji nustojama einant atatinamu pilietybės įstatymu. Svetimos valstybės pilietis gali įgyti Lietuvos pilietybę, jeigu jis yra išgyvenęs Lietuvoje ne mažiau kaip dešimt metų. Visos politinės teisės suteikiamos tik natūralizuotųjų vaikams, gimusiems Lietuvos pilietybėje, o patys natūralizuotieji įgyja tik aktyvias politines teises. Niekas negali būti kartu Lietuvos ir kitos kurios valstybės pilietis, Lietuvos pilietis tačiau nepraranda savo pilietybės teisių patapęs kurio Amerikos krašto piliečiu, jei atlieka tam tikras įstatymo nurodytas pareigas.“ Beje, Mykolas Romeris, komentuodamas nuostatą, kad gali būti daromos dvigubos pilietybės konstitucinio draudimo išimtys, rašė: „Ši išimtis yra, be abejo, grynai politinio pobūdžio, pagrįsta lietuvių, emigravusių ir emigruojančių į Ameriką, vaidmeniu, Lietuvos atžvilgiu pasireiškusiu patriotizmu, kuris gali būti paskatintas pilietybės ryšiais su Lietuva, nekliudančiais jiems įsigyti vietos pilietybę.“²

1938 m. vasario 11 d. Lietuvos Konstitucijoje³ pilietybei jau skirtas specialus antrasis skyrius, kuriame nuosekliai apibūdinti principiniai pilietybės santykių konstituciniai pagrindai: 1) pilietybė įgyjama gimimu, jungtuvėmis, ar kitoku šeiminiu ryšiu, taip pat optavimu arba jos atgavimu; 2) Lietuvos pilietybę galėjo įgyti: lietuviai, apsigyvenęs Lietuvos valstybėje; nelietuviai, išgyvenęs Lietuvos valstybėje bent dešimt metų; asmuo, nusipelnęs Lietuvos valstybei; 3) pilietis, įgijęs svetimą pilietybę, netenka Lietuvos pilietybės; 4) įstatymo nustatytais atvejais pilietis, turėdamas svetimą pilietybę, galėjo ir nenustoti Lietuvos pilietybės; 5) pilietis galėjo netekti Lietuvos pilietybės, jeigu jis bent dvejus metus negyveno Lietuvos valstybėje ir yra nutraukęs ryšius su Lietuvos gyvenimu; 6) pilietybė gali būti atimta už veiksmus „prieš Valstybės saugumą“. Konstitucijos skyriuje „Piliečių teisės ir pareigos“ skelbta, kad „piliečiui Valstybė yra jo paties buvimo pamatas“.

1939 m. rugpjūčio 3 d. Lietuvos pilietybės įstatyme⁴ buvo susistemintos iki tol veikusios pilietybės santykių reguliavimo teisinės normos. Be visų kitų klausimų, susijusių su pilietybės įgijimu gimstant, susituokus ir kitais šeiminingais ryšiais, optavimu, apibūdintos sąlygos, kurias turi atitikti asmenys, siekiantys įgyti Lietuvos pilietybę. Įstatyme buvo konkretizuoti pilietybės atėmimo atvejai.

Pilietybės įstatymo veikimui buvo belikę nepilni vieni metai. Europoje sparčiai keitėsi politinė situacija, vis atviriau buvo paniekinamos tarptautinės teisės vertybės, o Vokietijos Reichas ir Sovietų Sąjunga rezgė ekspansinius naujų teritorijų užgrobimo planus. Šiems kėslams pasiekti buvo sudarytas ir pasirašytas Molotovo ir Ribentropo paktas, o slaptuosiuose protokoluose buvo numatyti konkretūs tokios politikos įgyvendinimo veiksmai. Lietuva, kaip ir Latvija, Estija, Lenkija atsidūrė Sovietų Sąjungos ir Vokietijos nuožmios tarpusavio kovos verpetuose.

Maskvai ultimatyviai reikalaujant 1939 m. spalio 10 d. Lietuvos užsienio reikalų ministras Juozas Urbšys ir Sovietų Sąjungos ministras Viačeslavas Molotovs savo vyriausybių vardu pasirašė Vilniaus ir Vilniaus srities Lietuvos Respublikai perdavimo ir Lietuvos–Sovietų Sąjungos savitarpio pagalbos sutartį⁵, pagal kurią Lietuvai buvo grąžintas Vilnius su Pietryčių Lietuvos teritorijomis, tačiau kartu Lietuvoje buvo dislokuotos gausios Raudonosios armijos įgulos. Savaime buvo aišku, kad nuo tada Lietuva nebeteko galimybių laisvai ir nevaržomai įgyvendinti suverenitetą, vykdyti savarankišką užsienio politiką.

Lietuvos valstybės institucijos turėjo nedelsdamos spręsti šios teritorijos gyventojų pilietybės klausimus. 1939 m. spalio 27 d. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė, o Respublikos Prezidentas paskelbė Vilniaus miesto ir jo srities tvarkymo įvedamąjį įstatymą⁶. Jame paskelbta, kad „Vilniaus miesto ir jo srities gyventojai, kurie 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos taikos sutarties su Rusija ratifikacijos dokumentais pasikeitimo dieną buvo laikomi Lietuvos piliečiais ir šio įstatymo įsigaliojimo dieną turėjo gyvenamąją vietą Vilniaus

¹ Vyriausybės žinios, 1928, nr. 275-1778.

² Rėmeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. Sud. M. Maksimaitis. Vilnius, Mintis, 1990, p. 298.

³ Vyriausybės žinios, 1938, nr. 608-4271.

⁴ Vyriausybės žinios, 1939, nr. 656-4811.

⁵ Vyriausybės žinios, 1939, nr. 669-4916.

⁶ Vyriausybės žinios, 1939, nr. 671-4946.

mieste ar jo srityje, laikomi Lietuvos piliečiais“. Be to, buvo nustatyta, kad „šių Lietuvos piliečių žmonos ir vaikai ligi 21 metų amžiaus taip pat laikomi Lietuvos piliečiais; vyresni kaip 21 metų amžiaus šių asmenų vaikai laikomi Lietuvos piliečiais, jei jie šio įstatymo įsigaliojimo dieną turėjo gyvenamąją vietą Vilniaus mieste ar jo srityje“.

Sovietų Sąjunga, privertusi Lietuvos vyriausybę paklusti reikalavimui dislokuoti Raudonosios armijos dalinius Respublikos teritorijoje, toliau plėtė savo ekspansiją ne tik Lietuvoje, bet ir Estijoje, Latvijoje. 1940 m. birželio 14 d. ultimatumu besąlygiškai pareikalauta Lietuvoje nedelsiant sudaryti naują vyriausybę, į Lietuvos teritoriją garantuoti laisvą įėjimą gausiems Sovietų Sąjungos kariuomenės daliniams, kurie būtų įkurdinti svarbiausiuose Lietuvos centruose ir galėtų užtikrinti Sovietų Sąjungos ir Lietuvos savitarpio pagalbos sutarties įgyvendinimą. Birželio 15 d. 15 val. Sovietų kariuomenės dalys perėjo valstybės sieną ir pradėjo žygį per Lietuvos Respublikos teritoriją. Tokiomis aplinkybėmis Respublikos Prezidentas Antanas Smetona pasitraukė iš Lietuvos – perėjo Vokietijos sieną. Netrukus Lietuvoje buvo suformuota marionetinė vyriausybė.

Forsuojant Lietuvos sovietizaciją 1940 m. liepos 1 d. buvo paleistas Lietuvos Respublikos Seimas, priimtas naujas vadinamojo Liaudies Seimo rinkimų įstatymas, o pagal jį „išrinktas“ Liaudies Seimas 1940 m. liepos 22 d. paskelbė apie „tarybų santvarkos įvedimą“ Lietuvoje ir prašė „Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos Aukščiausiąją Sovietą“ priimti Lietuvos Sovietų Socialistinę Respubliką į Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos sudėtį sąjungine respublika tais pačiais pagrindais, kuriais įeina į SSRS Ukrainos, Gudijos ir kitos sąjunginės respublikos¹. 1940 m. rugpjūčio 3 d. Maskvoje įvyko baigiamasis politinio spektaklio aktas: SSRS Aukščiausioji Taryba „priėmė“ Lietuvą į SSRS kaip 14-ąją sąjunginę respubliką. Latvija tapo 15-ąja, o Estija – 16-ąja sovietine respublika. Taip Maskva grąžino į sovietinę imperiją tas teritorijas, kurios po Pirmojo pasaulinio karo buvo išsprūdusios iš jos gniaužtų.

Okupaciją ir aneksiją lydėjo masinės represijos, kuriomis buvo siekiama palaužti bet kokią, visų pirma valstybės aparato žmonių, pasipriešinimą. Jau 1940 m. liepos 3 d. einantis Respublikos Prezidento pareigas Ministras Pirmininkas Justas Paleckis paskelbė Pasislėpusių Lietuvos piliečių turtui konfiskuoti įstatymą², pagal kurį buvo konfiskuojamas turtas tų žmonių, kurie po birželio 15 d. „dėl savo politinės veiklos išvyko į užsienį ar šiaip pasislėpė“ ir, vidaus reikalų ministrui reikalaujant, per vieną mėnesį negrįžta. 1940 m. rugpjūčio 8 d. vidaus reikalų ministras Mečislovas Gedvilas pasirašė įstatymą, kuriuo buvo nustatyta, kad konfiskuojamas turtas ir tų „Lietuvos gyventojų, liaudies priešų, kurie yra išvykę iš Lietuvos į užsienį legaliai ar nelegaliai ligi 1940 m. birželio 15 d.“³

„Vyriausybės žiniuose“ publikuotas 1940 m. liepos 25 d. vidaus reikalų ministro „skelbimas“⁴. Jame, remiantis minėtu įstatymu, išvardyti 46 piliečiai, kurie yra išvykę į užsienį ar šiaip pasislėpę ir kurie per vieną mėnesį turi grįžti. Dauguma šių žmonių buvo saugumo žinybos, pasienio policijos pareigūnai, valstybės tarnautojai. 1940 m. rugpjūčio 14 d. Ministrų Taryba Lietuvos diplomatams K. Škirpai, Broniui Balučiiui, Povilui Žadeikiui, Vytautui Gyliui, Stasiui Girdvainiui, Kaziui Grauziniui, Jurgiui Šauliui nutarė atimti Lietuvos pilietybę, uždrausti grįžti į Lietuvą ir konfiskuoti jų turtą⁵.

1940 m. rugpjūčio 24 d. vykusioje Liaudies Seimo nepaprastojoje sesijoje buvo priimta Lietuvos TSR konstitucija (Pagrindinis Įstatymas)⁶. Tikrąja prasme tai nebuvo konstitucija, o grasinimų aplinkoje primestas konstitucinis šablonas, kuris iš esmės niekuo nesiskyrė nuo kitų sąjunginių respublikų konstitucijų ir kuriuo buvo pridengiama krašto aneksija. Konstitucijos antrajame skyriuje randame frazę, kad „kiekvienas Lietuvos pilietis yra TSRS pilietis. Visų kitų sąjunginių respublikų piliečiai naudojami Lietuvos TSR teritorijoje vienodomis teisėmis su Lietuvos TSR piliečiais.“ To paties skyriaus 19 straipsnyje, kuriame apibrėžiama Lietuvos TSR „aukščiausiųjų valdžios ir valdymo organų kompetencija“, tėra

¹ Vyriausybės žinios, 1940, nr. 719-5744.

² Vyriausybės žinios, 1940, nr. 714-5607.

³ Vyriausybės žinios, 1940, nr. 724-5866.

⁴ Vyriausybės žinios, 1940, nr. 720-5765.

⁵ Vyriausybės žinios, 1940, nr. 725-5915.

⁶ Vyriausybės žinios, 1940, nr. 730-5997.

trumpa nuoroda: „Lietuvos TSR pilietybės suteikimas“. Tai vieninteliai pilietybės santykių apibrėžimai, o tikrąją situaciją apibūdino konstitucinė direktyva be jokių išimčių: „TSRS įstatymai yra privalomi Lietuvos TSR teritorijoje.“

Lietuvos TSR gyventojų pilietybės klausimą vienu mostu ir be jokių derybų „išsprendė“ TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas 1940 m. rugsėjo 7 d. įsaku „Dėl Lietuvos, Latvijos ir Estijos Tarybų Socialistinių Respublikų piliečių TSRS pilietybės įgijimo tvarkos“¹. Įsake buvo nurodyta, kad visi tų respublikų gyventojai įgijo TSRS pilietybę nuo respublikų priėmimo į TSRS sudėtį dienos, t. y. nuo 1940 m. rugpjūčio 31 d. Lietuvos TSR, Latvijos TSR ir Estijos TSR piliečiai, kurie to įsako išleidimo momentu buvo už TSRS ribų ir kuriems pilietybė nebuvo atimta respublikų „tarybinių vyriausybių“, privalėjo ne vėliau kaip 1940 m. lapkričio 1 d. įsiregistruoti kaip tarybiniai piliečiai TSRS pasiuntinybėse ar konsulatuose – atvykti patys arba atsiųsti paštu specialų pareiškimą ir pridėti nacionalinį pasą.

Nors visą okupacijos laikotarpį buvo siekiama iš žmonių atminties ištrinti viską, kas tada įvyko Lietuvoje, tačiau išliko ne tik prisiminimai. Pagal tarptautinės teisės dėsnius visiškai aišku, kad Lietuva netapo sudėtine TSRS dalimi, o egzistavo kaip neužmirštas tarptautinės teisės subjektas. Lietuvos Respublikos tęstinumo nekvestionavo daugiau kaip 50 pasaulio valstybių. Argumentuotai teigiama, kad Lietuvos Respublikos tęstinumo principas besąlygiškai susijęs su Lietuvos Respublikos pilietybės instituto nepaneigiamumu. Valstybės, kurios nepripažino Lietuvos okupacijos, laikėsi nuostatos, kad tęsiasi ir pilietybės teisiniai santykiai, apie kuriuos liudijo Lietuvos diplomatinės ir konsulinės įstaigos išduodami pasai.

Vertinant TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaką, kuriuo visi Lietuvos Respublikos piliečiai buvo paskelbti TSRS piliečiais, daroma nekvestionuojama išvada, kad okupuojančios valstybės veiksmai jėga primetant savo pilietybę okupuojamos valstybės gyventojams yra nepateisinami vadovaujantis tarptautinės teisės principais, o tarp jų – *ex injuria non oritur* (neteisėtas aktas nesuteikia teisių teisės pažeidėjui)².

Po Antrojo pasaulinio karo buvo sprendžiamas Klaipėdos krašto gyventojų pilietybės klausimas. TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas tik 1947 m. gruodžio 16 d. priėmė įsaką „Dėl tvarkos Lietuvos TSR Klaipėdos miesto, Klaipėdos, Pagėgių ir Šilutės apskričių lietuvių tautybės nuolatiniais gyventojams TSRS pilietybei įsigyti“³. Pagal šį įsaką lietuvių tautybės asmenys, nuolatiniai Klaipėdos miesto, Klaipėdos, Šilutės ir Pagėgių apskričių gyventojai, kurie iki 1939 m. kovo 22 d. buvo Lietuvos piliečiai, taip pat jų vaikai pripažįstami TSRS piliečiais nuo 1945 m. sausio 28 d. Lietuvių tautybės asmenys, nuolatiniai Klaipėdos gyventojai 1945 m. sausio 28 d. laikinai buvę už TSRS ribų, privalėjo iki 1948 m. birželio 1 d. įsiregistruoti TSRS atstovybėse, konsulatuose arba kitose atitinkamose TSRS įstaigose užsienyje kaip tarybiniai piliečiai.

Pokariu lietuviai buvo evakuojami iš Lenkijos, o Lenkijos piliečiai – iš Lietuvos TSR teritorijos. Buvo pasirašyti keli susitarimai tarp Lietuvos TSR, Lenkijos institucijų ir TSRS⁴.

Mokslų akademijos konstitucinės iniciatyvos ir pilietybės vizija

Apie pilietybės santykių teisinio reguliavimo ir oficialiai deklaruojamo respublikos suvereniteto politinį, teisinį nesuderinamumą 1988 metų vasarą prabilta jau pirmuosiuose masiniuose žmonių susirinkimuose, mitinguose Vilniuje ir kitur. Fizikos, Matematikos ir kibernetikos, Puslaidininkų fizikos institutų, „Bito“ eksperimentinės gamyklos darbuotojų susirinkimuose diskutuota, kokia yra Lietuvos TSR pilietybės ir TSRS pilietybės santykių esmė ir teisinis reguliavimas. Kalbėta apie akivaizdų poreikį priimti Lietuvos TSR pilietybės įstatymą ir taip susigrąžinti prarastą kompetencijos dalį. Apie tai, kad reikia įstatymo, kuriuo būtų ribojama nekontroliuojama imigracija, apibrėžtas iš svetur atvykusiųjų finansinis įnašas į Respublikos gyvenimą, svarstyta Rašytojų sąjungos, Filosofijos, sociologijos ir teisės instituto, „Minties“ leidyklos darbuotojų, Vilniaus universiteto studentų ir dėstytojų susirinkimuose.

¹ *Sbornik Zakonov SSRS. 1938–1967. Maskva, 1968, p. 201.*

² Žalimas D. Lietuvos Respublikos tęstinumas ir pilietybė // *Politologija*, 1997/2 (10), p. 114, 115.

³ *TSRS Aukščiausiosios Tarybos žinios*, 1948, nr. 1.

⁴ Plačiau žr. Sinkevičius V. *Lietuvos Respublikos pilietybė 1918–2001 metais. Vilnius, VI „Teisinės informacijos centras“, 2002, p. 91–93.*

Pirmieji konkretūs pasiūlymai ir projektai dėl konstitucinės pertvarkos Lietuvoje brendo Mokslų akademijoje. 1988 m. gegužės 23 d. Akademijos prezidiume svarstant nacionalinių santykių būklę, buvo nutarta sudaryti laikinąją komisiją, kuri prezidiumui pateiktų siūlymus dėl šių problemų. Komisijos pirmininkas buvo Eduardas Vilkas, nariai – Antanas Buračas, Jonas Lankutis, Raimundas Rajeckas, Juozas Bulavas, Vytautas Merkys, Jokūbas Minkevičius, Vytautas Pauliukevičius, Zigmas Zinkevičius, Kazimieras Antanavičius, Alfonsas Eidintas, Arvydas Juozaitis, Bronislovas Kuzmickas, Pranas Kūris, Vytautas Lazutka, Arvydas Matulionis, Aleksandras Vanagas¹. Aiškėjant, kad didžioji dalis nacionalinių problemų kyla dėl galiojančioje Konstitucijoje nustatytų teisinių dogmų, šios Konstitucijos revizija ir buvo pagrindinė diskusijų tema.

Komisijos parengtas dokumentas vadinosi „Apie Lietuvos TSR Konstitucijos keitimo reikalą“ ir buvo adresuotas Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui. Jį pasirašė Mokslų akademijos prezidentas Juras Požela ir Akademijos prezidiumo vyriausiasis mokslinis sekretorius E. Vilkas.

Kreipimesi į Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumą nurodoma 17 konstitucinio reguliavimo, tarp jų ir pilietybės, sričių, kurios turėtų būti dėmesio centre rengiant naują konstitucijos versiją. Konkretūs pasiūlymai buvo formuluojami taip: „9. Lietuvos TSR pilietybę nustato, suteikia ir atima Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas, vadovaudamasis Respublikos pilietybės įstatymu“; „11. Lietuvos TSR piliečių teisių, laisvių ir pareigų statuso pagrindu laikoma SNO Visuotinė žmogaus teisių deklaracija ir Helsinkio 1975 metų pasitarimo baigiamasis aktas; 12. Kitataučiai /.../ naudojami lygiomis su lietuviais teisėmis ir vykdo lygias su jais pareigas. Respublikoje gyvenančios tautinės mažumos naudojasi kultūrine ir švietimo autonomija; 13. Imigrantų į Respubliką atvykimas tvarkomas Lietuvos TSR atitinkamo įstatymo, atsižvelgiant į Respublikos poreikius ir materialines galimybes.“²

Šių pasiūlymų esmę išsamiai paaiškino akademikas E. Vilkas³. Akcentuodamas, kad tikrovėje Lietuvos TSR pilietybės nėra, nes ji paskėsta TSRS pilietybės oficialiojoje doktrinoje, jis pažymėjo: „Turint galvoje imigracijos problemą ir būsimą Respublikos ūkinį savarankiškumą, būtina įstatymu dėl pilietybės tiksliai apibrėžti pilietybės suteikimo ir atėmimo tvarką. Matyt, įstatyme turėtų būti įvestas sėslumo ir lietuvių kalbos mokėjimo cenzas. Atsižvelgiant į praeities ir dabarties realijas, konstitucijoje reikėtų įrašyti, kad vadovaujantieji kadrai (vyriausybė, deputatai ir pan.) būtų renkami bei skiriami tik iš respublikos piliečių.“

Imigracijos reguliavimo poreikis radosi neatsitiktinai, tai rodo ir prieinami duomenys, ir visuomenės nuotaikos. Pagal statistiką rusų tautybės žmonių Lietuvoje daugėjo iki pat Nepriklausomybės atkūrimo. Štai 1959 metais Lietuvoje gyveno 231 tūkst. (8,5 proc.) rusų tautybės asmenų, o 1970-aisiais – 268 tūkst. (8,6 proc.), 1979 metais jų padaugėjo iki 303,5 tūkst. (8,9 proc.), o 1989 metais – iki 344,4 tūkst. (9,4 proc.)⁴.

Po Antrojo pasaulinio karo, prasidėjus antrajai okupacijai, Lietuvos teritorijoje „apsigyveno“ tūkstančiai atvykėlių iš Rusijos ir kitų TSRS teritorijų. Didelę jų dalį sudarė demobilizuoti iš karinės tarnybos asmenys ir jų šeimų nariai. Mėgstamiausi miestai buvo Vilnius, Kaunas, Klaipėda⁵. Vykdamą vadinamąją pagalbos kadrais politiką, rusakalbiai buvo įdarbinami partinėse ir administracinėse struktūrose, represinėse ir net mokslo ir mokymo įstaigose. Buvo viliamasi, kad būtent šie imigrantai patikimiausiai įgyvendins aneksijos tikslus. Septintajame dešimtmetyje prasidėjusi urbanizacija lėmė dar ženklėsnę imigracijos intensyvumą. 1980 metais į Lietuvą nuolat gyventi atvyko 41,6 tūkst. asmenų, 1985 metais – 50,5 tūkst., 1989 metais – 47,4 tūkst.⁶

Dėl imigracijos keliamų problemų pagaliau susirūpinta ir Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos sesijoje. 1988 m. lapkričio 18 d. Aukščiausiosios Tarybos posėdyje Klaipėdos miesto tarybos vykdomojo komiteto pirmininkas Alfonsas Žalys viešai pareiškė, kad

¹ Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. R-1001, ap. 2, b. 2082, p. 55–56.

² Dokumento kopija yra autoriaus asmeniniame archyve.

³ Vilkas E. Kokia turėtų būti Lietuvos TSR Konstitucija // Tiesa, 1988 m. spalio 6 d.

⁴ Frėjutė-Rakauskienė M., Marcinkevičius A., Šliavaitė K. Etninių mažumų grupės Lietuvoje: demografinė kaita ir socialinės padėties aspektai // Lietuvos gyventojų grupių socialinė kaita. Vilnius, Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2016, p. 86.

⁵ Stravinskienė V. Rytų ir Pietryčių Lietuva ir sovietų etninė-demografinė politika (1944–1964 m.) // Acta humanitatis universitatis saulensis. 2014, t. 19, p. 124–134.

⁶ Lietuvos gyventojai: 1990–2000. Vilnius, Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 2002, p. 81.

daugelis ūkinių, socialinių problemų kyla dėl didėjančio iš Rusijos, tolimosios šiaurės ir kitų regionų į Lietuvą atvykstančių žmonių skaičiaus. Anot jo, tokia situacija, kai visiškai nesiskaitoma su Lietuvos institucijų nuomone, neatsižvelgiama į realias galimybes aprūpinti atvykstančiuosius butais ir tenkinti kitus jų socialinius poreikius, kelia žmonių pagrįstą pasipiktinimą, didina socialinę įtampą¹.

Didžioji dalis Mokslų akademijos pasiūlymų buvo įrašyti minėtos komisijos parengtame konstitucijos projekte, kuris 1988 m. rugsėjo 26 d. buvo pateiktas Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui. „Atgimimo“ laikraščio redakcija projekto tekstą paskelbė skaitytojų vertinimui².

Šios konstitucinės versijos turinį, aišku, reikėtų dėmesingiau analizuoti, tačiau šiuo atveju apsiribosime pilietybei skirta teksto dalimi. Projekto 31 straipsnio pirmoje dalyje autoriai atiduoda duoklę oficialiai doktrinai: „Sutinkamai su TSRS nustatyta bendra sąjungine pilietybe kiekvienas Lietuvos TSR pilietis yra TSRS pilietis“. Tačiau straipsnio antroje dalyje ryžtingai ir nedviprasmiškai skelbiama, kad „Lietuvos TSR pilietybės įgijimo ir netekimo tvarką nustato Lietuvos TSR pilietybės įstatymas“ ir taip atmetamas TSRS ir Lietuvos TSR konstitucijų postulatų, neva šių visuomeninių santykių sritį be išlygų reglamentuoja tik sąjunginis įstatymas. Straipsnyje nebelieka tezės ir apie tai, kad „kitų sąjunginių respublikų piliečiai Lietuvos TSR teritorijoje naudojami vienodomis teisėmis su Lietuvos TSR piliečiais“. Taip buvo atsiliepiama į žmonių masiškai išsakomą nuomonę, kad atvykėliai visų pirma turi integruotis į Lietuvos gyvenseną, o po to įgyti visas teises, tarp jų – politines (rinkimų, referendumų).

Projekto 31 straipsnio trečioje dalyje suformuluotos dvi svarbios nuostatos. Pirmojoje skelbiama: „Imigraciją į Lietuvos TSR iš kitų tarybinių respublikų reguliuoja LTSR įstatymai atsižvelgiant į Respublikos poreikius ir ekonomines-buitines apgyvendinimo aplinkybes.“ Antrąją apibrėžiamas atvykėlio santykis su tais gyventojais, kurie pilietybę įgijo pagal Lietuvos TSR pilietybės įstatymą: „Joks imigrantas bei atvykėlis netampa automatiškai Lietuvos TSR piliečiu ir, palyginti su vietiniais gyventojais, neturi ekonominių-socialinių bei kitų privilegijų.“

Projekto 34 straipsnyje atmetama dogma, kad „teisių įgyvendinimą užtikrina TSRS nacių ir tautybių visapusiško vystymo ir suartėjimo politika“. Atsisakyta ir nurodymo, kad piliečių auklėjimas turi būti vykdomas „tarybinio patriotizmo ir socialistinio internacionalizmo dvasia“. Vietoj šios „direktyvos“ radosi kita vertybinė orientacija – „piliečių auklėjimas nacionalinio sąmoningumo ir internacionalizmo dvasia“.

Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiume

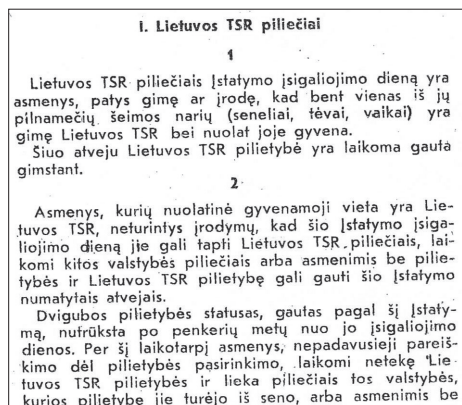
1988 m. birželio 22 d. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas priėmė nutarimą „Dėl pasiūlymo tobulinti konstitucinius įstatymus ir didinti Liaudies deputatų tarybų vaidmenį“³. Tokį nutarimą lėmė politinio, socialinio ir kitų gyvenimo sričių problemos, apie kurias rašėme prieš tai ir kurias vis drąsiau ir intensyviau kėlė žmonės. Nutarimu prie Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo buvo sudaryta darbo grupė, kuri analizuotų „konstitucinių įstatymų tobulinimo ir Liaudies deputatų tarybų vaidmens didinimo klausimus“. Ta grupė turėjo apibendrinti atitinkamus pasiūlymus ir parengti „konkrečius sprendimus jiems įgyvendinti“. Apie visa tai turėjo būti informuojama per televiziją, radiją, laikraščius ir žurnalus. Beje, panašūs dariniai buvo įkurti Ministrų Taryboje ir kompartijos centro komitete.

1988 m. liepos 11 d. įvykusiame tos darbo grupės posėdyje buvo išklaudyta informacija, apie tai, kad vis gausėja laiškų, pasiūlymų ne tik dėl TSRS, bet ir dėl Lietuvos TSR konstitucijų. Posėdyje dalyvavę J. Bulavas ir Justinas Marcinkevičius pareiškė, kad reikia svarstyti ne tik atskirų Konstitucijos straipsnių pakeitimą, bet ir jos naują redakciją. M. Sluckis

¹ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) dešimtoji sesija. Stenogramos. Vilnius, Mintis, 1989, p. 157, 158.

² Atgimimas, 1988 m. spalio 10 d.

³ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1988, nr. 19-188.

LTSR pilietybės
įstatymo projektas.
„Atgimimas“, 1989 m.
balandžio 21 d.

ir kiti ragino nedelsiant pakeisti Konstitucijos straipsnius dėl lietuvių kalbos, pilietybės, valstybinės simbolikos. J. Bulavas, komentuojamas nuomones, neva prieš keičiant Lietuvos TSR Konstituciją reikėtų palaukti, kol bus pakeista TSRS konstitucija, kategoriškai ragino nieko nelaukti ir imtis spręsti Lietuvos konstitucines aktualijas.

Aiškėjant, kad darbo grupės keliamų uždavinių mastas viršija jos galimybes, buvo nutarta įkurti tris savarankiškas sekcijas. Viena iš jų turėjo rengti pasiūlymus dėl Konstitucijos tobulinimo, antra – dėl vietinių liaudies deputatų tarybų įstatymų, trečia – dėl rinkimų įstatymų. Liepos pradžioje Aukščiausiosios Tarybos Prezidiume buvo gautas Sąjūdžio iniciatyvinės grupės Tarybos sekretoriato raštas (pasirašė A. Juozaitis, Kazimiera Prunskienė, Arūnas Žebriūnas), kuriuo į Konstitucijos tobu-

linimo sekcijos sudėtį siūlyta įrašyti J. Bulavą, Vitą Tomkų, A. Juozaitį, J. Marcinkevičių, Vytautą Landsbergį, A. Žebriūną, Julijų Juzeliūną¹. Šie Sąjūdžio atstovai ir darbo grupės nariai Jūratė Galinaitytė, Vitalijus Geržonas, P. Kūris, Kęstutis Lapinskas, Kęstutis Lipeika, Zenonas Namavičius, Mykolas Sluckis, Stasys Stačiokas, Stasys Vansevičius, Juozas Žilys ir sudarė tą Konstitucijos tobulinimo sekciją. Sekcijos posėdžiams pirmininkavimo teisingumo ministras P. Kūris.

Pirmajame sekcijos posėdyje, kuris vyko rugsėjo 5 d. Aukščiausiosios Tarybos rūmų darbotinėje Konstitucijos salėje, buvo nagrinėjami Mokslų akademijos pasiūlymai. Iš posėdžio protokolo matyti, kad diskutuota apie TSRS ir Lietuvos TSR konstitucinių santykių būklę, apie esminės reformos neišvengiamumą. A. Žebriūnas ragino rengti naujos konstitucijos projektą. J. Bulavas taip pat laikėsi principinės pozicijos – konstitucijos projektą būtina rengti nelaukiant, kol bus pakeista TSRS konstitucija. K. Lipeika pritarė nuomonei, kad pasiūlymus dėl TSRS konstitucijos reikia rengti lygiagrečiai su Lietuvos TSR Konstitucijos nauja koncepcija. Tokia pozicija buvo priimtina ir J. Marcinkevičiui. M. Sluckis, pakartodamas ankstesnį savo nusistatymą dėl pilietybės, teigė, kad reikia preciziškai apibūdinti TSRS ir Lietuvos TSR pilietybių santykį – kaip bus ginamos Lietuvos TSR piliečių teisės kitose TSRS respublikose ir užsienio valstybėse, kaip bus pažabojama imigracija. Z. Namavičius, S. Vansevičius, J. Galinaitytė taip pat buvo įsitikinę, kad kosmetinių priemonių neužteks. S. Stačiokas siūlė tvirtai apsispręsti TSRS ir Lietuvos TSR kompetencijų klausimu ir tada formuoti ženkliai atnaujintos konstitucijos modelį.

Diskusijose dėl konstitucinės raidos iš esmės buvo remiamasi Mokslų akademijos sukurto konstitucijos projektu. Sekcijos posėdžiai, vykę rugsėjo 5 – lapkričio 11 dienomis, išskyrus pirmąjį posėdį, nebuvo protokoluojami, todėl apie juose priimtus sprendimus galima spręsti tik suliginus Mokslų akademijos konstitucijos projekto tekstą su tuo, kuris radosi po svarstymų sekcijoje ir kuris buvo paskelbtas spaudoje².

1988 m. lapkričio 11 d., kai bendru sutarimu buvo pritarta konstitucijos projekto tekstui, 13 sekcijos narių, dalyvavusių tame posėdyje, pasirašė baigiamąjį dokumentą, kurį būtų galima pavadinti ir savotišku komunikatu, skelbiančiu apie įvykusį faktą ir apie pokalbių išdavas. Tame dokumente buvo paskelbta, kad sekcija „/.../“ nuo 1988 m. rugsėjo 5 d. dirbo savarankiškai ir, pasirėmusi Lietuvos TSR Mokslų akademijos parengtu projektu bei visuomenės pasiūlymais, 1988 m. lapkričio 11 d. baigė darbą, sudariusi Lietuvos TSR Konstitucijos naujos redakcijos projektą.

Šiame projekte buvo nemažai nuostatų, kuriomis neperžengiamos vadinamosios Lietuvos TSR statusą pagal TSRS konstituciją ženklinančios linijos. Kita vertus, jau tada buvo suformuluoti tokie konstituciniai apibrėžimai, kurie visiškai nesiderino su oficialiomis dogmomis. Pažymėsime tik keletą iš jų: išimtinė Respublikos valstybinė nuosavybė yra žemė, jos gelmės, vandenys, jūros šelfas, miškai, atmosfera, gamtiniai išteklių (nebeliko

¹ Laiško kopija yra
autoriaus asmeni-
niame archyve.

² Atgimimas, 1988 m.
lapkričio 15 d.

sąvokos apie tai, kad viskas priklauso „visai tarybinei liaudžiai“); Respublika palaiko su užsienio šalimis visokeriopus ryšius ir dalyvauja sprendžiant užsienio politikos klausimus; steigiamos Respublikos nacionalinės karinės formuotės; Lietuvos TSR pilietybės įgijimo ir netekimo tvarką nustato ne TSRS, bet Lietuvos TSR pilietybės įstatymas; TSRS įstatymai galioja Lietuvos TSR teritorijoje tik tuo atveju, jeigu jie neprieštarauja Lietuvos TSR Konstitucijai; Lietuvos TSR teritorija negali būti pakeista ir jos gamtos turtai eksploatuojami be jos sutikimo.

Projekto 31 straipsnio tekstas iš esmės nesiskyrė nuo Mokslų akademijos konstitucinės versijos. Ir vienur, ir kitur nepaneigiama, kad „sutinkamai su TSRS nustatyta bendra sąjungine pilietybe kiekvienas Lietuvos TSR pilietis yra TSRS pilietis“, t. y. pakartota galiojusios Konstitucijos norma. Ir viename, ir kitame projekte nustatoma, kad pilietybės santykius reglamentuoja ne TSRS, o Lietuvos TSR įstatymas. Abiejose konstitucinėse versijose atsisakyta nuorodos į tai, kad „kitų sąjunginių respublikų piliečiai Lietuvos TSR naudojami vienodomis teisėmis su Lietuvos TSR piliečiais“. Konstitucijos tobulinimo sekcijos variante pakartojama Mokslų akademijos projekto nuostata, kad migraciją ir imigraciją reguliuoja Lietuvos TSR įstatymai atsižvelgiant į Respublikos poreikius ir galimybes, tačiau išbraukiamas teiginys, kad „joks imigrantas ir atvykėlis netampa automatiškai Lietuvos TSR piliečiu ir, palyginti su vietiniais gyventojais, neturi ekonominių-socialinių bei kitų privilegijų“.

Kai buvo paskelbta, kad Konstitucijos tobulinimo sekcija baigė darbą ir parengė Lietuvos TSR konstitucijos projektą, Prezidiumui reikėjo priimti sprendimą, kaip toliau elgtis su šiuo projektu. Galiausiai buvo nutarta, kad klausimą dėl konstitucijos reikia teikti Aukščiausiajai Tarybai, kuri 1988 m. lapkričio 17 d. prasidedančioje sesijoje ir nuspręs, kaip toliau bus rengiama konstitucija.

Sąjūdis ir visuomenė atkakliai reikalavo priimti pilietybės ir referendumo įstatymus, todėl 1988 m. spalio 25 d. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas ryžosi priimti protokolinį nutarimą „Dėl kai kurių Lietuvos TSR įstatymų aktų projektų rengimo“¹. Atitinkamoms ministerijoms pavesta nedelsiant parengti ir pateikti Prezidiumui teisės aktų projektus dėl valstybinės vėliavos, valstybinio herbo ir valstybinio himno. Darbo grupė, kuri rengė pasiūlymus dėl konstitucijos, turėjo pateikti referendumo įstatymo projektą, o Teisingumo ministerija kartu su kitomis institucijomis – Lietuvos TSR pilietybės įstatymo projektą. Pilietybės įstatymo projektas turėjo būti pateiktas Prezidiumui iki gruodžio 1 d.

Dar nesusėjęs įgyvendinti šio nutarimo (nebuvo parengti referendumo ir pilietybės įstatymų projektai), Prezidiumas 1989 m. balandžio 21 d. nutarimu² patvirtino darbo planą³, pagal kurį turėjo būti rengiami teisės aktai, kurių aktualumą nuolat akcentavo Sąjūdis, kaip antai, dėl streikų, profsąjungų, vietos savivaldos, valstiečio ūkio, rinkimų, referendumo, jaunimo reikalų, konstitucinės priežiūros, teismų ir teisėjų statuso. Pilietybės įstatymo projektą turėjo rengti Teisingumo, Užsienio reikalų, Vidaus reikalų ministerijos, Prezidiumo Juridinis skyrius, Aukščiausiosios Tarybos Įstatymų sumanymų ir kitos komisijos. Šis dokumentas turėjo rasti 1989 m. gegužės 1 d.

Apie pilietybės santykių naujo teisinio reguliavimo poreikį jau negalėjo nutylėti ir Lietuvos kompartijos centro komitetas, kurio pasiūlymuose Maskvai dėl „Tarpnacionalinių santykių tobulinimo“ rašyta: „Reikėtų išplėsti sąjunginių respublikų teises pilietybės klausimais. Tais tikslais būtina priimti respublikų pilietybės įstatymus, kuriuose būtų sureguliuoti tiek pilietybės suteikimo ir jos atėmimo klausimai, tiek kai kurie sąjunginės respublikos piliečio padėties klausimai, sąlygojami respublikos istorinių tradicijų ir specifikos.“⁴

¹ LCVA, f. R-758, ap. 2, b. 761, p. 7, 8.

² Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1989, nr. 13-119.

³ LCVA, f. R-758, ap. 2, b. 778, p. 56-61.

⁴ Tiesa, 1989 m. sausio 19 d.

Sąjūdis: alternatyvų nėra! Konstitucinę sistemą ir pilietybės teisinę reguliavimą reikia reformuoti!

1988 m. birželio 3 d. Mokslų akademijos prezidiumas, kviesdamas visuomenės susirinkimą, projektavo svarstyti konstitucinės reformos klausimus. Šią temą turėjo referuoti Mokslų akademijos narys korespondentas J. Bulavas, o po to, suprantama, galėjo vykti „konstruktyvi“ diskusija, teikiami pasiūlymai dėl konstitucinės sandaros pertvarkos. Tačiau numatytos svarstybos perpildytoje Mokslų akademijos salėje pakrypo visai kita linkme. Susirinkusieji ragino baigti tuščius, formalius kalbėjimus ir imtis konkrečių veiksmų demokratizuojant visuomeninį gyvenimą, atvirai nagrinėti visus istorinius reiškinius ir faktus. Čia pat pasiūlyta sudaryti visuomeniniais pagrindais veikiančią žmones vienijančią grupę. Taip gimė Sąjūdžio Iniciatyvinė grupė, kuriai teko istorinė misija sukurti ir įvykdyti politinę laisvės siekių programą.

Jau pirmuosiuose daugiataūkstantiniuose mitinguose, kuriuos sukviėt Iniciatyvinė grupė, greta visų kitų politinių aktualijų, iškeltas pilietybės klausimas. 1988 m. birželio 24 d. Katedros aikštėje vykusiame mitinge palydint delegatus į Maskvoje vykšančią kompartijos XIX konferenciją buvo paskelbti priesakai („svarstytinų ir spręstinių klausimų programa, kurioje atsispindi nacionaliniai lietuvių siekiai politikos, kultūros ir švietimo srityje“). Svarbiausi iš jų: užtikrinti faktinę liaudies savivaldą; atkurti respublikų ekonominę, kultūrinę ir politinę suverenitetą; reguliuoti gyventojų migraciją, atsižvelgiant į nacionalinius ir kitus socialinius interesus; lietuvių kalbą paskelbti LTSR valstybine kalba; užtikrinti liaudies švietimo ir nacionalinės kultūros sistemos autonomišką veikimą; atkurti konstitucinius teismus; užtikrinti respublikų galimybes tiesiogiai dalyvauti tarptautiniuose santykiuose. Atskiras programos punktas – „greta TSRS pilietybės atkurti sąjunginių respublikų pilietybę“¹.

Vėlesniuose Sąjūdžio dokumentuose pilietybės instituto samprata konkretinta, apibrėžtas jos politinis, teisinis turinys. Pradėjus rengtis Sąjūdžio steigiamajam suvažiavimui ir projektuojant bendrąją programą, deklaruotas Sąjūdžio reikalavimas konstituciškai apibrėžti Lietuvos TSR pilietybės statusą ir jos įgijimo sąlygas. Teigta, kad pilietybės įstatymas turi garantuoti lietuvių kilmės išeiviams teisę dalyvauti Lietuvos socialiniame, kultūriniame, ekonominiame gyvenime. Sąjūdis reikalavo, kad Lietuvos TSR piliečio statusas remtųsi Visuotine žmogaus teisių deklaracija, Piliетinių ir politinių teisių paktu, taip pat kitais tarptautinės teisės aktais. Programos projekte pažymėta, kad nekontroliuojama migracija, sukelta neracionaliai plėtojamo ūkio ir susijusi su žmonių atotrūkiu nuo gimtosios žemės ir kultūros, yra žalinga tautų nacionaliniams interesams².

Sąjūdžio programos rengimo Kauno grupės publikuotame projekte pilietybės klausimas buvo tiesiogiai siejamas su suverenitetu, formuluota pozicija, kad Lietuvos TSR pilietybė neatsiejama nuo pasiryžimo nuolat gyventi Lietuvoje ir skaitytis su tradicine Lietuvos gyvensena, nuo pagarbos jos istorijai, kultūrai, taip pat lietuvių kalbos valstybinio statuso pripažinimo³.

Sąjūdžio pozicija dėl konstitucijos ir pilietybės atsispindi 1988 m. spalio 22–23 d. vykusio Steigiamojo suvažiavimo diskusijose ir dokumentuose. Suvažiavimo pradžioje A. Juozaitis kalbėjo: „/.../ Mums būtina tapti Lietuvos piliečiais. Tai būtų mūsų bendras džiaugsmas, bendros pareigos ir bendras rūpestis. Kiek besididžiutume savo tauta ir jos praeitimi, privalome įsisąmoninti, kad šiuolaikinė europinė valstybė remiasi pilietybės įstatymu. Visa, kas vyksta, ir juo labiau, kas netrukus vyks Lietuvoje, turi įgauti pilietinės santarvės formas, pilietinės santarvės garantijas.“⁴

Suvažiavime patvirtintoje Sąjūdžio bendrojoje programoje⁵ deklaruota: „Sąjūdis siekia, kad Lietuvos TSR piliečio statusas remtųsi SNO Visuotine žmogaus teisių deklaracija, Piliетinių ir politinių teisių paktu ir kitais tarptautiniais žmogaus teisių aktais. Tai turi

¹ *Sąjūdžio programa XIX sąjunginės partinės konferencijos Lietuvos delegatams // Gimtasis kraštas, 1988 m. birželio 16–22 d.*

² *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio bendrosios programos projektas // Atgimimas, 1988 m. spalio 15 d.*

³ *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio programos metmenys // Ten pat.*

⁴ *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo Vilnius, Mintis, 1990, p. 20.*

⁵ *Ten pat, p. 203–216.*

atsispindėti Lietuvos TSR Konstitucijoje. /.../ Turi būti konstituciškai apibrėžtas Lietuvos TSR pilietybės statusas, jos įgijimo ir netekimo sąlygos. /.../ Pilietybės įstatymas turi apibrėžti išeivių iš Lietuvos teisę dalyvauti Lietuvos TSR socialiniame, ekonominiame, kultūriniame gyvenime. Lietuvos TSR piliečiams reikia garantuoti teisę laisvai emigruoti išlaikant pilietybę.“

Suvažiavime taip pat buvo priimtos kelios rezoliucijos, kuriose plačiau atskleistas pilietybės teisinis ir politinis turinys. Rezoliucijoje Nr. 22 „Dėl Lietuvos TSR pilietybės“¹ akcentuota, kad pilietybės įstatymo priėmimas – neatidėliotinas vidaus politikos klausimas. Teigta, kad priėmus tokį įstatymą būtų galima demokratiškai kontroliuoti darbo jėgos migraciją, nes šis procesas kelia pavojų lietuvių kultūrai, sukuria neišsprendžiamas socialines ir demografines problemas. Pilietybės santykių teisinio apibrėžimo prasmę suvažiavimas įžvelgė ir todėl, kad priėmus pilietybės įstatymą būtų galima demokratiškai nustatyti gyventojų ryšių su užsienio piliečiais tvarką, o tai smarkiai išplėstų tarptautinius žmonių bendradarbiavimo kanalus, pasitarnautų taikai, mokslo, technikos ir kultūros pažangai.

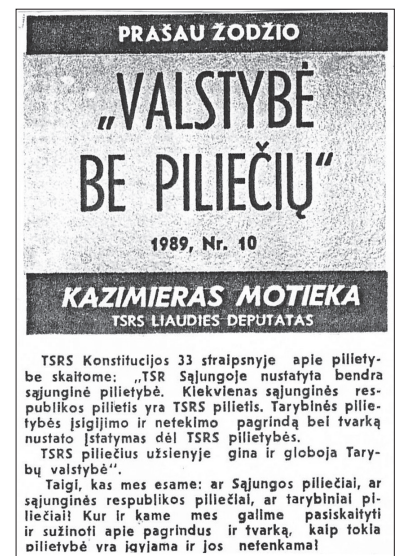
Pilietybės klausimas buvo tiesiogiai siejamas su valstybinio suvereniteto sampratos konstituciniu konkretizavimu – suvažiavimo rezoliucijoje „Dėl Lietuvos TSR suvereniteto sampratos“² buvo apibrėžta, kad suverenitetas turi apimti pilietybės ir lietuvių valstybinės kalbos statusus.

Rezoliucijoje „Dėl imigracijos į Lietuvos TSR“³ tiesiai pasakyta: „/.../ suvažiavimas yra tos nuomonės, kad Respublikos demografinės politikos vykdymas ir migracijos, kartu ir imigracijos, procesų valdymas turi priklausyti Lietuvos TSR kompetencijai.“ Rezoliucijoje konstatuota, kad „/.../ dabar taikomos priemonės imigracijai reguliuoti yra neefektyvios. Imigracija ir toliau sparčiai didėja, o tai vis labiau trukdo spręsti Respublikos ekonomines, socialines ir ekologines problemas.“

Suvažiavime apibrėžus pagrindinius Sąjūdžio politinius tikslus ir uždavinius, suformavus Seimą ir Seimo tarybą, imtasi įgyvendinti Sąjūdžio politinio veikimo programą. Sąjūdžio Seimas 1988 m. lapkričio 13 d. pirmojoje sesijoje absoliučia balsų dauguma parėmė naująją Lietuvos TSR konstitucijos redakciją, kurią galutinai parengė Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo darbo grupės Konstitucijos tobulinimo sekcija, ir kreipėsi į Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumą, ragindamas ne tik įtraukti konstitucijos projekto svarstymą į artėjančios Aukščiausiosios Tarybos sesijos dienotvarkę, bet ir ją priimti⁴.

Apie tai, kad šioje Sąjūdžio Seimo sesijoje vyko audringa diskusija dėl konstitucijos, rodo sesijos papildomas protokolai, kurį Sąjūdžio Seimo sesijos vardu Aukščiausiosios Tarybai adresavo A. Juozaitis⁵. Protokole fiksuoti kelių dešimčių Seimo narių kalbų fragmentai ir aibė konkrečių pasiūlymų, tarp jų – dėl pilietybės.

Seimo narė Zita Šličytė samprotavo: „Dėl 1940 m. rugpjūčio 3 d. Lietuvos Respublikos gyventojų transfero (pilietybės pasikeitimo Lietuvos Respublikos teritorijai perėjus kitai valstybei – TSRS), Lietuvos TSR pilietybės sąvoka neteko teisinio turinio. Siekiant atkurti Lietuvos TSR suverenitetą, būtina atsisakyti bendros sąjunginės pilietybės ir Lietuvos TSR teritorijoje nustatyti Lietuvos TSR pilietybę.“ Svarstydama, kokio turinio turėtų būti Lietuvos TSR pilietybės teisinis reguliavimas, Z. Šličytė visų pirma akcentavo, kad „Lietuvos TSR piliečiai yra asmenys, kurie gyveno Lietuvoje iki 1940 m. rugpjūčio 3 d., taip pat jų vaikai, gimę kitose TSRS respublikose arba užsienio valstybėse. Lietuvos pilietybė įgyjama po 10 metų Lietuvoje išmokus lietuvių kalbą ir nepadarius nusikaltimų lietuvių tautai. TSRS įstatymais nustatyta sąjunginė pilietybė neturi reikšmės sprendžiant Lietuvos pilietybės suteikimo klausimą.“ Vlado Mikulskio įsitikinimu, TSRS pilietybės sąvokos gretinimas su Lietuvos TSR pilietybe yra nepriimtinas. Taip galvojo ir Petras Kaltenis: Lietuvos TSR pilietybės įsigijimo ir netekimo

„Švyturys“, 1989, nr. 10

¹ Ten pat, p. 235, 236.

² Ten pat, p. 218, 219.

³ Ten pat, p. 223, 224.

⁴ Lietuvos kelias. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis. Parengė S. Ardžiūnas, I. Gruzdytė, O. Volungevičiūtė. Vilnius, Viltis, 1989, p. 45.

⁵ Dokumentų kopija yra autoriaus asmeniniame archyve.

tvarką turi reglamentuoti tik Lietuvos TSR teisės aktai. Vytautas Plečkaitis teigė, kad „Lietuvos gyventojas gali įgyti Lietuvos pilietybę, jeigu jis išgyvenęs Lietuvoje ne mažiau kaip 10 metų“.

Beje, 1988 m. spalio 26 d. įvykusioje Mokslų akademijos visuotinio susirinkimo sesijoje vėl buvo nagrinėjamas Konstitucijos klausimas. Sesijos protokole¹ nurodoma, kad pranešimą „Lietuvos TSR Konstitucijos tobulinimo uždaviniai bei kryptys remiantis XIX sąjunginės partinės konferencijos patvirtintomis persitvarkymo koncepcijomis“ perskaitė E. Vilkas. Apžvelgęs Akademijos pastangas rengiant pasiūlymus dėl konstitucijos, E. Vilkas apibendrindamas sakė, kad reikia iš esmės naujos konstitucijos. Išvardijęs klausimus, kurie neatsispindi jau paskelbtuose konstitucijos projektuose, akademikas konstatavo, kad naujai konstitucijai parengti „reikėtų žymiai daugiau laiko“. Susirinkime kalbėjęs ir bendrais bruožais įvertinęs politinę situaciją Respublikoje, LKP CK pirmasis sekretorius Algirdas Brazauskas pažymėjo poreikį turėti ne tik parengtą Lietuvos TSR konstitucijos projektą, bet ir kvalifikuotus pasiūlymus dėl TSRS konstitucijos tobulinimo, tačiau neva „kelia abejonių per staigiai keliama nacionalinio valstybingumo raida“. Galima tarti, kad A. Brazauskas, ragindamas sukurti optimalų konstitucijos projektą, kartu buvo įsitikinęs, jog nereikia forsuoti jos priėmimo².

1988 m. lapkričio 17–18 dienomis vykusio Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) dešimtoji sesija iš visų iki tol buvusių sesijų išsiskyrė tuo, kad pirmą kartą posėdžių salėje svarstyti ne LKP CK biure „aprobuoti“ klausimai, o socialinės tikrovės diktuojamos politinio gyvenimo aktualijos. Lietuvos TSR Konstitucija buvo papildyta nauju 77¹ straipsniu ir nustatyta, kad „valstybinė Lietuvos TSR kalba yra lietuvių kalba“. Kitu įstatymu pakeisti Konstitucijos 168 ir 169 straipsniai paskelbiant, kad valstybinė vėliava yra tautinė vėliava, kurią sudaro trys spalvos – geltona, žalia ir raudona. Atkurtas istorinis valstybinis himnas – Vinco Kudirkos „Tautiška giesmė“³.

Įvertinus TSRS įstatymų, kuriais keičiama TSRS konstitucija, projektus ir remiantis milijono 800 tūkstančių gyventojų parašais, kad tie projektai yra nepriimtini, Aukščiausiosios Tarybos nutarime nustatyta, kad reikia atsisakyti visų projektuojamų nuostatų, kuriomis suvaržomos respublikų kompetencijos, o tokio pobūdžio teisės aktai gali būti rengiami tik tiesiogiai dalyvaujant respublikų atstovams. Aukščiausioji Taryba ryžosi pranešti savo nusistatymą Maskvai – keisti ir papildyti TSRS konstituciją galima būtų tik po to, kai bus „parengtos ir priimtos naujos redakcijos respublikų konstitucijos ir į jas atsižvelgta“⁴.

Visapusiškesnis konstitucijos projekto svarstymas neįvyko, nes dauguma kalbėjusiųjų, išskyrus Sąjūdžio atstovus, buvo įsitikinę, esą pateiktas projektas kol kas yra tik „rimtas“ pagrindas tęsti konstitucijos rengimo darbus. Samprotauta, kad reikėtų projektą paskelbti spaudoje, sudaryti Aukščiausiosios Tarybos deputatų komisiją, kuri, remdamasi esamu projektu, sukurtų naują konstitucinę versiją. Siūlyta visų pirma parengti referendumo įstatymą, nes konstitucija turėtų būti priimta visuotiniu balsavimu. Sprendimą dėl konstitucijos iš esmės nulėmė A. Brazausko kalba: „/.../ Aš labai prašyčiau visų deputatų, visų Lietuvos gyventojų gerai pagalvoti, ar mums reikia dabar šuoliuoti su šita konstitucija. Aš suprantu, mes ją turėsime komisijoje, jeigu bus priimtas toks sprendimas, aptarti, labai rimtai sudaryti atskiras sekcijas, pagal atskirus skirsnius dar kartą ir dar kartą išnagrinėti visus tuos klausimus, žiūrėti kaip vystysis reikalai /.../“⁵.

Nutarime „Dėl Lietuvos TSR Konstitucijos projekto“⁶ atsižvelgta į tai, kad darbo grupės prie Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Konstitucijos tobulinimo sekcija darbą baigė ir pateikė konstitucijos projektą, kuris „vertintinas kaip pagrindas toliau organizuojant Tarybų Lietuvos Pagrindinio įstatymo rengimą“. Konstitucijos projektui toliau rengti sudaryta Aukščiausiosios Tarybos komisija iš 58 deputatų. Nutarime buvo nurodyta, kad ši komisija, galutinai parengusi konstitucijos projektą, jį perduoda Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui, kad 1989 m. sausio–vasario mėnesiais būtų galima paskelbti visuomenei svarstyti.

¹ LCVA, f. R-1001, ap. 2, b. 2075, p. 3–7.

² Ten pat, p. 29–33.

³ Plačiau žr. Žilys J. Iš Lietuvos atgimimo konstitucinių apybraižų: lietuvių tautos ir valstybės simbolių atkūrimas // Nepriklausomybės sąsiuviniai, 2018, nr. 4 (26), p. 3–18.

⁴ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1988, nr. 34–368.

⁵ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) dešimtoji sesija. Stenogramos, p. 164.

⁶ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1988, nr. 33–360.

Konstitucijos projekto klausimas persipynė su kita tema, kurios svarstymą iniciavo Sąjūdis. Reikalas tas, kad Estijos Aukščiausioji Taryba lapkričio 16 d. pakeitė Estijos TSR konstitucijos keletą straipsnių, nustatyta Estijos įstatymų viršenybė TSRS teisės aktų atžvilgiu, paskelbta apie išimtinę Estijos nuosavybę ir apie nuosavybės formų įvairovę, konstituciškai sugriauta komunistų partijos valdžios monopolija. Sąjūdis, solidarizuodamasis su estais ir siekdamas juos paremti, analogiškus projektus pateikė Aukščiausiajai Tarybai ir pareikalavo nedelsiant tokius žingsnius žengti ir Lietuvoje.

Be šių dokumentų, Sąjūdis pateikė ir deklaracijos projektą, kuris vadinosi „Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deklaracija apie Lietuvos TSR suverenitetą, kreipimasis į visos Lietuvos liaudį, TSRS tautas ir pasaulio tautų bendriją“. Įvertinus istorinius įvykius ir jų pasekmes, dokumente skelbiama apie siekį atkurti Lietuvos „ekonominį, politinį ir kultūrinį suverenitetą“, TSRS įstatymų galiojimo apribojimus. Aukščiausiosios Tarybos posėdyje projektą pristatė deputatė Jūratė Kupliauskienė¹.

Nors dėl teikiamų projektų keletas deputatų ir kalbėjo, Aukščiausioji Taryba net nepradėjo jų svarstyti. Tiesiog nebuvo balsuojama. Tačiau reikėtų pastebėti, kad nors ir nebuvo priimtas sprendimas pakeisti kai kurias konstitucines nuostatas, būtent tada radosi tie išskirtinės reikšmės straipsniai, kuriuos būtų galima apibūdinti kaip „kontrolinius“. Kurį laiką jie buvo vienintelis matas – pagal juos buvo vertinamos pastangos stiprinti kovą dėl respublikos suvereniteto visavertiškumo.

Nepatvirtinus naujos redakcijos konstitucijos, nepakeitus Konstitucijos keleto straipsnių taip, kaip tai padarė estai, nepriėmus siūlomos Deklaracijos, kilo pirmas aštrus politinis konfliktas tarp Sąjūdžio ir Aukščiausiosios Tarybos bei kompartijos. 1988 m. lapkričio 20 d. įvykusiame Sąjūdžio Seimo tarybos išplėstiniam posėdyje paskelbta, kad tokie Aukščiausiosios Tarybos veiksmai yra politinė klaida, moralinis smūgis lietuvių tautos lūkesčiams, Baltijos tautų suverenumo siekiams. Taryba pareiškė, kad būtina sušaukti neeilinę Aukščiausiosios Tarybos sesiją ir jos metu, ne vėliau kaip iki lapkričio 25 d., baigti svarstyti visus pasiūlymus dėl konstitucijos. Kartu pranešta, kad „Sąjūdis savarankiškai tobulina Lietuvos konstitucijos projektą, pabrėždamas Respublikos suverenitetą“².

Tame posėdyje paskelbtas ir Tarybos Moralinės nepriklausomybės pareiškimas³. Jame rašyta: „Mes tvirtiname, kad jokia politinė situacija negali suvaržyti Lietuvos laisvos valios kaip Aukščiausiosios jos Teisės. Tik Lietuva gali priimti ir vykdyti savo įstatymus. Kol šis principas netaps teisine norma, jis turi būti kiekvieno asmeninė nuostata. Nuo šiol Lietuvoje bus gerbiami tik tie įstatymai, kurie nevaržo Lietuvos nepriklausomybės.“

Sąjūdžio politinės veiklos kryptį atkurti Respublikos suverenitetą pagal visuotinai žinomą tarptautinėje teisėje jo sampratą rodė ir kintanti pozicija dėl konstitucijos projektų. 1989 m. sausio pabaigoje Sąjūdžio Seimo ir Kauno Sąjūdžio tarybų bendra konstitucinė komisija paskelbė publikaciją „Lietuvai reikia tikros Konstitucijos (projektas)“⁴. Suformuluoti konstitucijos projekto 33 nauji, autorių nuomone, principinio pobūdžio, straipsniai.

Įžangoje, apibūdinančioje projekto esmę ir turinio pagrindinius bruožus, rašyta, kad rengiant suverenios valstybės konstituciją, negalima vadovautis iš stalinizmo paveldėta suvereniteto samprata, turi būti sugrąžinta tarptautinėje teisėje egzistuojanti prasmė. Teisinės valstybės kūrimas yra neatsiejamas nuo teisinės atminties, kurioje užfiksuotas suverenios valstybės egzistavimas 1918–1940 metais ir jos aneksija. Apibendrinant skelbiamo dokumento priežastingumą vykstančių politinių, socialinių procesų kontekste, konstatuota, kad „.../ bręstančio ir plintančio Tautinio Atgimimo pagrindiniu motyvu yra Lietuvos nacionalinio ir valstybinio suvereniteto siekimas“.

Vadovaujantis būtent tokiais politiniais tikslais buvo formuluojamos pagrindinės būsimosios konstitucijos nuostatos, atsisakoma tų, kurios rodė sąsajas su TSRS, jos konstitucinėmis dogmomis ir socializmo politine atributika.

¹ *Ten pat*, p. 155, 156.

² *LPS Seimo Tarybos išplėstinio posėdžio nutarimas // Lietuvos kelias*, p. 81.

³ *Ten pat*, p. 82.

⁴ *Atgimimas*, 1989 m. sausio 27 d.

Konstitucinėse normose dėl pilietybės atsisakyta sąsajų su pilietybės santykius reguliuojančiu TSRS pilietybės įstatymu. Būsimosios konstitucijos projekto 31 straipsnyje siūlyta tiesiog nustatyti: „Lietuvos pilietis negali būti kartu ir kitos valstybės piliečiu. Kitos valstybės pilietis gali tapti Lietuvos piliečiu, išgyvenęs Lietuvoje ne mažiau kaip dešimt metų. Kitas Lietuvos pilietybės įgijimo ir netekimo sąlygas bei tvarką nustato įstatymas. Lietuvos piliečius užsienyje gina ir globoja Lietuvos valstybė. Imigracijos reikalus reguliuoja įstatymas.“

Netrukus po to, kai buvo paskelbta publikacija „Lietuvai reikia tikros Konstitucijos“ ir kai kurių konstitucijos straipsnių projektai, vasario 16 d. Sąjūdžio Seimo deklaracijoje nedviprasmiškai paskelbta, kad „pasikliaudamas TSRS aukščiausiosios vadovybės skelbiamu nauju politiniu mąstymu bei M. Gorbačiovo kalboje SNO Generalinėje Asamblėjoje 1988 m. gruodžio 7 d. pabrėžta tautų pasirinkimo teise, Sąjūdis žengs keliu į teisinį, politinį, ekonominį ir kultūrinį Lietuvos savarankiškumą, jos valstybinį suverenitetą, neapsiribodamas daliniais pasiekimais“¹.

Tęsinys kitame žurnalo numeryje

„MAŽOJI LIETUVA“ Nr. 2 (15) 1989.01.20. 2 psl.

Ar būsimė Lietuvos piliečiais?

Siuo metu didžiausią painiavą sukelia TSRS ir Respublikos pilietybės supratimas. Kiekvienas tai aiškina savaip, savais interesais. Į Respublikų interesus paprastai neatsižvelgiama. Tačiau gyvenimas persitvarko, o tai diktuoja savus reikalavimus. Štai Palangoje, o ir kitose Lietuvos vietose išduodami gyventojų pažymėjimai. Juos pateikia parduotuvėse. Einant šiuo keliu greitai turėsime bendrą visiems Lietuvos gyventojams pažymėjimą. O tai iš esmės ir yra ekonominis reikalavimas spręsti pilietybės klausimus.

Atkuriant Lietuvos Pilietybę, be abejonės, susidursime su tais, kurie nenorės jos priimti. Tie, kurie Lietuvoje gyvena seniai, pareikš norą priimti pilietybę ir taps Lietuvos piliečiais, kai tik bus priimtas įstatymas. Tie, kurie kilę iš Lietuvos piliečių, — jais yra ir dabar. Dar kitais atvejais, — tarptautinės teisės ir visuotinai pripažintais būdais.

Pilietybės nebuvimu šiuo metu piktnaudžiaujama ar ruošiamasi piktnaudžiauti. Kiekviena tauta stengiasi kuo ilgiau išlikti šeiminingai savo žemėje. Sunku surasti tautą, kuri savo noru šeiminkavimą perleistų kitiems, tarp jų ir seniesiems ar neseniai atvykusiems migrantams. Tautų teisę likti šeiminingais savo žemėje gina tautų apsisprendimo teisė, atstatytas ar naujai sukurta valstybingumas.

Mūsų senieji ar naujieji kai kurių grupių migrantai tariasi istorinėje tėvynėje palikę tautinę teisę perkelti čia ir, kalbėdami apie tautų apsisprendimo teisę, visų pirma, kalba apie save, o ne apie mus, lietuvius, kurių žemėje patys gyvena, nors jų istorinė tėvynė visai kaimynystėje.

Negalima pamioti piliečių teisių lygybę, kuri nepriklauso nuo tautybės, rasės, religijos ir t. t. su tautos valstybingumo teise. Netgi tais atvejais, kada dėl tam tikrų aplinkybių atvykėlių skaičius smarkiai išauga, tautai lieka teisė šeiminkauti savo žemėje, o parlamentinėse instancijose jai turi būti garantuotas vadovaujantis balsų paketas. Priešingu atveju tautų apsisprendimo teisė taptų fikcija. Kitaip besielgiantieji pažeidžia tautų apsisprendimo teisę.

Yra tokių klausimų, kurių negali spręsti ar užurpuoti atskiros piliečių nacionalinės grupės, nežiūrint jų skaitlingumo ar koncentracijos, kada liečiami sukūrusios valstybės nacijos interesai. Su tuo vis labiau nenori skaitytis istorijos tarpinuos nutautusieji, senieji ar naujieji migrantai. Ypač valstybinės kalbos klausimais, nors tai yra valstybės sukūrusios ar atkuriančios tautos prerogatyva.

Tad nepainiokime valstybės piliečių teisių su valstybine tautos teise nustatyti valstybinę kalbą, nustatyti kitą visiems piliečiams bendrą tvarką.

LIETUVOS TARYBŲ SOCIALISTINĖS RESPUBLIKOS PILIETYBĖS ĮSTATYMAS
(Principiniai teiginiai projektui)

I. BENDRIEJI NUOSTATAI

1. Lietuvos TSR piliečiais yra tie, kurie jais buvo 1940 m. rugpjūčio 3 d. arba yra kilę bent iš vieno jų.
2. Kiti TSRS sąjunginių respublikų piliečiai tampa Lietuvos TSR piliečiais, jeigu Lietuvoje pragyveno 10 metų ir raštu pareiškė tam norą vienerių metų bėgyje nuo šio įstatymo įsigaliojimo.
3. TSRS sąjunginių respublikų piliečiai, nepareiškę noro įgyti Lietuvos pilietybės, laikomi tos respublikos piliečiais, kurios pilietybę jie turi arba kurioje yra gimę.
4. Lietuvos piliečiai kitose TSRS sąjunginėse respublikose turi tokias teises, kokias jiems suteikia šių respublikų įstatymai.
5. Kiti Lietuvoje gyvenantieji žmonės laikomi užsieniečiais arba asmenys be pilietybės.
6. Dviguba pilietybė (bipatrizmas), atsiradusi dėl šio įstatymo priėmimo nusišalinia.

II. PILIETYBĖS ĮGIJIMAS

Pilietybė įgyjama:

1. Jeigu gimė Lietuvoje.
2. Jeigu abu tėvai yra Lietuvos piliečiai.

III. PILIETYBĖS SUTEIKIMAS

Pilietybė suteikiama:

1. Kai vienas iš tėvų neturi Lietuvos pilietybės, esant abiejų vaiko tėvų pareiškimui dėl Lietuvos pilietybės suteikimo jų vaikui.
2. Suėrižus į Lietuvą buvusiam Lietuvos

BE PILIETYBĖS TEISĖS IR PAREIGOS

1. Latvijos TSR ir Estijos TSR piliečiai, nuolat gyvenantys Lietuvoje, turi visiška vienodas teises su Lietuvos TSR piliečiais.
2. Kiti TSRS sąjunginių respublikų piliečiai, užsieniečiai, asmenys be pilietybės Lietuvoje naudojami lygiomis teisėmis su Lietuvos piliečiais, išskyrus tai, kad jie negali: a) dalyvauti ir būti išrinktais į Lietuvos valdžios organus ar pareigybę; b) dalyvauti referendumuose ir plebiscituose; c) dirbti valstybinių įstaigų, organizacijų

V. LIETUVOS TSR PILIETYBĖS SUTEIKIMO IR NETEKIMO TVARKA

1. Visi pareiškimai dėl pilietybės suteikimo ar išėjimo iš Lietuvos TSR pilietybės turi būti notariskai patvirtinti.
2. Pareiškimai adresuojami ir paduodami Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui. Asmenys, negyvenantieji Lietuvoje, pareiškimus paduoda Lietuvos atstovybei Maskvoje ar Lietuvos (TSRS) atstovyboms užsienyje.
3. Ne mažesnis dešimties metų bendras Lietuvoje pragyventas laikas patvirtinamas vidaus reikalų valdybos (milicijos) pažymėjimu. Apie tai, kad moka lietuvių kalbą, patvirtinama mokymo įstaigos pažymėjimu arba trijų Lietuvos piliečių notariskai patvirtintais paliudijimais.
4. Negali būti suteikta Lietuvos pilietybė tiems asmenims, kuriems teisme tvarka

¹ Lietuvos kelias, p. 49.

JŪRATĖ MARKEVIČIENĖ

LAIKE SUSTINGDYTA PAVELDOSAUGA IR TIRPSTANTIS PAVELDAS*

Vilnius buvo gražus, Vilnius yra gražus, Vilnius, reikia tikėtis, bus visuomet gražus. Grožis yra amžinas. Tai duona žmogaus sielai, tai jo gyvenimo prasmė, tai būtina sąlyga jo laimei.

Norint detaliai pažinti Vilniaus miestą – atskirus jo paminklus, gatves, aikštes, pavienius namus, reikia pirma mesti žvilgsnį į miesto visumą, į jo bendrą vaizdą, susipažinti su miesto topografija, su natūraliai susiklosčiusiomis gamtinėmis sąlygomis bei jų komponentais, suvokti tuos veiksnius, kurie lėmė miesto augimo ir plėtojimosi kryptis. Tik tada suprasime, kodėl Vilnius istorijos bėgyje susiformavo toks, o ne kitoks, kas lėmė jo profilį, jo savitą ir nepakartojamą grožį.

Vladas Drėma¹

Vilnius kaip kraštovaizdis

Kraštovaizdis yra žemės, vietos regimoji forma, o miestų formos – įdomiausi ir sudėtingiausi žmogaus kūriniai. Miestų istorijos įrašytos jų formose, kaip žmogaus likimas – jo delno linijose. Miesto forma nėra pastatų suma – ji pati diktuoja architektūros pavidalus.

Senojo Vilniaus kraštovaizdžio grožiu žavimasi nebe pirmas šimtmetis. Pasak Mikalojaus Vorobjovo, „Vilniaus meno turtai nėra saugomi kokiuose muziejuose ar privačiose kolekcijose. Tai neįkainojamas architektūrinis lobis, netgi ne pavieniai gražūs pastatai, išmėtyti kuokštais šen bei ten, o jų visuma – kitais žodžiais tariant, visas miestas, visa jo architektūrinė sąranga – yra svarbiausias Vilniaus meno kūrinys. Jame tarsi pasineriame į kokią legendą ar sapną, kur visa alsuoja praeitimi, bet ne muziejine, o paslaptinai gyva...

Jan Bulhak. Vilnius. I knyga. Vilnius, LNM, 2012

* J. Markevičienės straipsnius, kuriuose pristatomas V. Drėmos atviras laiškas „Apie kultūros paminklų būklę“, žr. Nepriklausomybės sąsiuviniai, 2015, nr. 3 (13) ir 4 (14). – Red.

¹ Drėma V. Dingęs Vilnius. Vilnius, Vaga, 1991, p. 392, 55.

Tai miestas, kur laikas yra daugialypis ir daugiamatis, nes praeitis čia įaugusi į dabartį. Apie šio miesto dvasingumą mums kalba bet kuri daugiabokščio Vilniaus panorama; lieknas bokštų ir varpinių miškas iškyla viršum jo tarytum koks regimas simbolis, /.../ jie liudija, jog prieš mus – ne prislėgtas prie žemės didmiestis, paskendęs kasdienių reikalų triukšme, o maldų ir relikvijų, sapnų, stebuklų ir tikėjimo vizijų šventovė.¹

Nuostabus Vilniaus senamiesčio jo gamtinėje aplinkoje grožis ir mūsų pareiga jį išsaugoti tapo vienu pagrindinių paveldosaugos sąjūdžio leitmotyvų. Paveldosaugos sąjūdis ėmė formotis paskutiniais sovietinės aneksijos metais iš intelektualų, mokslininkų ir platesnės patriotiškai nusiteikusių visuomenės. Jis prasidėjo nuo 1987 metais „iš viršaus“ įsteigto, bet labai greitai tautinės kultūros šaukliu tapusio Lietuvos kultūros fondo, gyvos polemikos žiniasklaidoje („Literatūroje ir mene“, „Vakarinėse naujienose“, „Gimtajame krašte“, „Sąjūdžio žiniuose“, „Atgimime“ ir kitur), nuo 1988 metų pabaigoje „Minties“ leidyklos rūšelyje Romualdo Ozolo organizuotų garsiųjų diskusijų dėl Lietuvos paveldo apsaugos principų, 1989 m. kovo 18 d. Vilniuje įvykusios Paminklosaugos sąjūdžio steigiamosios konferencijos ir jo įsteigtos visuomeninės mokslinės Lietuvos kultūros paveldo globos tarybos, kurios pirmininku buvo išrinktas R. Ozolas². Paveldosauga priklausė plačiam Lietuvos kultūros sąjūdžiui, kurio peržvalgos, įžvalgos, godos ir viltys atsiskleidė Lietuvos kultūros kongrese. Šio kongreso iniciatorius R. Ozolas rašė: „Kultūros kongresas yra neeilinis (netgi revoliucinių 1990-ųjų metų) Lietuvos gyvenimo įvykis. Rengtas beveik metus, aprėpęs visas svarbiausias kultūros sritis ir klausimus, sukrėtęs viso pasaulio lietuvių /.../“³. Kultūros kongrese plačiai kalbėta apie tai, ką tautai reiškia tėvynės istoriniai kraštovaizdžiai, kaip turėtume saugoti ir puoselėti senųjų miestų dvasią.

Būtent šiuo nepriklausomybės ištakų laikotarpiu atsakyta į klausimus, kas yra mūsų paveldas, ką ir kaip turėtume saugoti, kas trukdė ir trukdo. Tačiau kodėl, skaitinėjant senus savo ir bičiulių tekstus apie tai, kokią praamžę vertybę paveldėjome, kaip išmintingiausia Vilniaus senamiestį saugoti, bloškia į tą nelemtą *déjà vu*, tarsi langoljerai trisdešimt nepriklausomybės metų būtų suriję... Juk vis dar nėra atsakymo, kodėl šios paprastos tiesos, kaip ir sovietmečiu, tebėra valstybinės paveldo apsaugos doktrinos paraštėse, o oficialioji paveldosauga seniai sustingo laike ir sistemiškai vengia žengti XXI amžiaus link.

Būtent dėl šio nesuvokiamo sąstingio šiandien visiškai aktualu tai, kas buvo pasakyta 1990 metais:

„Yra du miesto formos /.../ archetipai – Babelis ir Jeruzalė. Jie simbolizuoja du kelius, kuriuos žmonių giminė pramynė, eidama iš išdidžios ir atsainios Henocho – miesto patiemis sau, teikiančio vien fizinį prieglobstį ir tenkinančio vien pirmines fizines reikmes – vienatvės, du būdus sugrįžti į Amžinybę, į Nemirtingumą, į Dievą... Šie keliai – priešpriešos.

Statydamas *Babelį*, bokštą, kuris atvestų dangun, žmogus pabandė tapti nemirtingu be Dievo pagalbos; jis ketino būti Demiurgas ir sukurti kitą, tik Savo pasaulį, kurį pats sumąstytų, pasistatytų ir valdytų. Deja, Babelio statybos būta ne Pasaulio, bet Paminklo statybos. Šie du dalykai perdėm skiriasi. Sutverti pasaulį reiškia pradėti gyvenimą. Paminklas – baigties ženklas. Todėl pasaulio didžioji vertybė – pats gyvenimas, o paminklų (arba utopijų) kūrėjų akys nukreiptos tik į ateitį – Statybos baigtį. Į tikrovę jie žvelgia kaip į šios statybos įrankį, todėl savo idėjų prie jos nė neketina derinti, priešingai, tikrovė yra laužoma pagal sugalvotos sistemos formą, o atminties, istorijos ar tradicijos sąvokos apskritai nebetenka prasmės. Pirminis Babelis buvo vienintelis ir baigėsi apokalipse. XX amžiuje jais nuberta visa Žemė, bet gausiausia jų ten, kur utopija, pavadinta socializmu, buvo ir tebėra įgyvendinama...

Kitas archetipas – *Jeruzalė* – tai šventovė, vieta, kur Dievas nusileidžia į žemę, o žmogus atneša Jam auką. Tai gyvos istorijos miestas, kur kiekviena dabarties akimirka yra ir amžinybės dalelytė, kur tebebranginamos visos trys Kaino atimestosios vertybės – Dievas,

¹ Vorobjovas M.
Vilniaus menas.
Kaunas, 1940, p. 9,
12–13.

² Steigiamosios konferencijos dokumentai ir vaizdo įrašas saugomi J. Markevičienės asmeniniame archyve.

³ Lietuvos kultūros kongresas. Vilnius, 1991, p. xvii.

žmogus, gamta. Jeruzalė – tai Kosmoso modelis. Šio tipo miestų jau porą šimtmečių sukurti nebepavyksta...

/.../ Senosios Lietuvos gyvenvietės (jei ne visos, tai didžiuma) yra Jeruzalės tipo. Jų Šventovė – Gamta, o architektūra jai arba antrina, arba paryškina gamtinį karkasą. Tai tradicija, kilusi iš etnoso gelmių, be abejonės, pagonybės reliktas. Vilnius, apie kurį ir norėčiau pakalbėti, dar XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje tebeturėjo gyvą, augališką tiek plano, tiek erdvės sandarą – su gatvių gyslomis ir santakomis, kur namų forma paryškindavo erdvės tėkmę, su šventyklų pumpurais ir vienuolynų ataugomis ant kalvų gūbrių...

/.../ Šventovės rimtį ir ramybę pažeisti kur kas lengviau, negu nustelbti kokį didingą monumentą. Vilniaus destrukcija prasidėjo jau XIX amžiuje: papildomi namų aukštai keitė miesto proporcijas bei mastelį, užgožė kai kurias šventyklų ar kalvų perspektyvas (sumenkindami itin savitą Vilniaus gatvelių bruožą), pernelyg puošnūs gyvenamųjų namų fasadai ėmė pažeisti ankstesnę bažnyčių, rūmų ir miestiečių namų dekorą tipų pusiausvyrą... Kitaip tariant, miesto įprasmintų formų vieninga sistema ėmė eizėti, birti paskiromis salelėmis. Šis demiurgiškos sąmonės pagimdytas procesas tarpukary buvo aprišęs, tačiau per penkiasdešimt sovietinių metų vis smarkėjo (ir dar nesilpsta).

/.../

Vilniaus senamiestyje ir kitose senose jo dalyse nesaugomi arba beveik nesaugomi: kraštovaizdis ir miestovaizdis, tradicinė želdynų bei jų sąryšio su miesto erdvėmis sąranga, posesijų ir kiemų tūrių bei erdvių struktūra bei mastelis. /.../ Sąrašą galima tęsti...

/.../ Baugina tai, kad /.../ kainiškoji dvasia tebegena pirmyn į naujas statybas, o saugoti kviečių balsai tebeaidi tyruose. /.../ O kiekvienam, kuris ima ir pasijunta Demiurgu, vertėtų bent retsykais prisiminti G. K. Chestertono žodžius: „geriau būti barbaru, kuris naikina tai, ko pats (...) nekenčia ar nesupranta, tačiau galbūt nuoširdžiai gėrįsi visais jam suprantamais dalykais, negu būti vulgariu statytoju, renčiančiu statinį, tiksliai išreiškiantį asmeninius poreikius, ir tokiu savo poelgiu sukuriančiu kolosalų savo sielos menkumo įvaizdį (...). Grubus kuriantis vandalas yra daug baisesnis už marą ar kitokią pražūtį (...). Pasaulį nusiaubę vandalai buvo pranašesni vien tuo, kad jie nereikalaudavo atsiminti visų jų niekšybių ir barbarybių. Kaip tik tai ir daro „kuriantis“ vulgarus žmogus.“¹

Tilto g. 6
Vilnius.
1988 m. rugpjūčio 7 d.

J.Č.

Paminklosaugininkų protestas: „Tilto g. 6 – Senamiesčio ateitis?“. Jono Česnavičiaus nuotrauka

¹ Markevičienė J. Miesto dvasia: nūdienė padėtis ir apsaugos būdai // Ten pat, p. 327–329.

Istorinis miestas kaip paveldo skeveldros istorijos nepaisančio miesto tinkle

1988 metais šio straipsnio autorė buvo Lietuvos kultūros fondo parodos „Senasis Vilnius piešiniuose ir nuotraukose“ kuratorė. Parodos kataloge istorikė Skaidra Kulakauskienė rašė: „Senamiestis, nors įteisintas kaip urbanistikos paminklas, vis dar nenoriai vertinamas kaip vientisas istorijos dokumentas, kultūros palikimo visuma. Priešingai, į seniausiąją miesto dalį dažnai žvelgiama kaip į patogių centre išsidėsčiusių sklypų sandraupą. Organizacijos, įsikūrusios ar besiruošiančios įsikurti čia, reikalauja viso šiuolaikinio komforto: patogaus privažiavimo, vietų mašinoms statyti, organizacijos veiklai pritaikyto vidaus, galimybės plėstis... Į paminklo apsaugą žvelgiama kaip į ne itin parankų, nemalonų priedą, į kurį geriau nekreipti dėmesio.“¹

Tokia tendencija tęsiasi iki šių dienų. Pirmoji šios virtualios grandis – 1988 metais pradėti rengti 1977 metų Senamiesčio regeneravimo projekto pakeitimai, vėliau pavirtę Senamiesčio regeneravimo planu². Po to periodiškai rengti kiti planavimo dokumentai (patvirtinti arba likę projektais): du Vilniaus miesto bendrieji planai (apėmę ir Senamiestį), taip pat tiesiogiai Senamiesčiui skirti reglamentai, detalieji ir specialieji planai arba esamų planų korektūros: 2003 metų Vilniaus senamiesčio apsaugos reglamentas, 2004 metų Senamiesčio detaliojo plano projektas, 2008 metais daryti 2003 metų reglamento pakeitimai, 2012 pradėtas rengti, bet dėl gausios visuomenės ir specialistų kritikos iki šiolei (su pertraukomis) rengiamas specialusis (tvarkymo) planas, dabar baigiamas rengti Vilniaus miesto teritorijos bendrojo plano projektas ir kiti.

Paradoksalu, tačiau kiekvienas jų sukeldavo nepriklausomų ekspertų, Vilniaus tyrinėtojų ir restauratorių, paveldu besirūpinančios visuomenės protestus – dėl tų pačių, dar Sąjūdžio metais įvardytų paveldo apsaugos sisteminių trūkumų, labiausiai dėl to, kad projektai nesuderinami su Vilniaus senamiesčio vertybėmis, jiems stinga vertybinio pagrindo, sprendiniai subjektyvūs, nepagrįsti tyrimais, neatsižvelgia į Senamiesčio visumą, istorinį karkasą, erdvinės raidos savybes. Spaudžiant visuomenei, institucijos tų projektų arba netvirtindavo, arba tvirtindavo dalimis. Daugiau būdavo patvirtinama tada, kai visuomenę pavykdavo apeiti.

Vilniaus senamiesčio kaip vieningos paveldo vertybės požiūriu šios projektų virtualios grandys pasižymi simbioze – iš vieno į kitą nekritiškai perkeliama tais pačiais sprendiniais, skirtais anaipol ne paveldui išsaugoti ir puoselėti. Todėl nesigilinsime į kiekvieną, pakalbėsime tik apie pirmą – Vilniaus senamiesčio regeneravimo projekto – vertinimą, 1990–1993 metais atliktus daugelio įvairių ekspertų³.

1989 metų pabaigoje – 1990 metų pradžioje Sąjūdžio įsteigtos Lietuvos kultūros paveldo globos tarybos pavedimu ir Vilniaus senamiesčio regeneravimo valdybos iniciatyva šio projekto ekspertizę atliko grupė Lietuvos kultūros paveldo globos tarybos ekspertų: Romas Devindūonis, Irena Jučienė, Sigitas Lasavickas, Nijolė Lukšionytė, Stasys Mikulionis, Algimantas Miškinis, Stasys Pinkus, Žibartas Simonaitis, Arimeta Vojevodskaitė⁴.

Daugiausia abejonių ekspertams sukėlė siūlymas atstatyti Vilniaus senamiestį tokį, kokio būta iki 1940 metų, visai neatsižvelgiant į carinės aneksijos laikotarpio poveikį istorinei Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinei. Projekte taip pat pasigesta vertybinių ir pažintinių pagrindų: objektyvių vertinimo kriterijų, kuriais vadovaujantis konkrečiais atvejais siūloma saugoti, griauti arba atstatyti; senamiesčio struktūros ir funkcijų raidos analizės, miesto prieigų ir gatvių tinklo raidos tyrimų; pastatų tipologinės (funkcinės, planinės ir kt.) analizės; gamtinių formantų ir kraštovaizdžio urbanistinės raidos analizės⁵ ir kt. Ekspertai konstatavo, kad „faktinės medžiagos ir projektinių samprotavimų suma yra pakankama tik teritorijos zonavimo, zonų režimų ir urbanistinių klausimų projektui. Architektūros visumos ir konkrečių jos objektų detalaus tvarkymo receptų projektui trūksta fundamentaliųjų, profesionalių žvalgomųjų ir gilesnių kiekvieno objekto tyrimų visame 1914 m. ar 1940 m. Vilniaus plote.“⁶

¹ Senasis Vilnius piešiniuose ir nuotraukose. Parodos katalogas. Vilnius, Lietuvos kultūros fondas, 1988, p. 7.

² 1987 metais Vilniaus senamiesčio regeneravimo valdyba užsakė PRP institutui „1974 m. Vilniaus senamiesčio regeneravimo projekto korektūrą“, o 1989 m. sausio 25 d. sutartimi užsakymą pakeitė – iki 1992 m. turėjo būti parengtas naujas projektas.

³ Toliau cituojami dokumentai yra J. Markevičienės asmeniniame archyve.

⁴ 1990 m. vasario 20 d. ekspertizės aktas pateiktas užsakovams ir valdžios institucijoms.

⁵ Ekspertizės aktas, 16-c, 17, 19 ir 24 punktai.

⁶ Ten pat, 23 punktas.

Iš Vilniaus senamiesčio regeneravimo projekto (1988-1993) recenzijų, atliktų Senamiesčio regeneravimo direkcijos, Vilniaus m. valdybos Paminklotvarkos skyriaus ir LR Kultūros paveldo inspekcijos užsakymu

Vykdomojoje valdžioje - Statybos ir urbanistikos ministerijoje, Vilniaus miesto valdyboje - tvirtinama, kad Vilnių išgelbės 1988-1992m. A. Gučo parengtas Senamiesčio regeneravimo projektas, kurį stengiamasi žūbtū įteisingi. Tačiau gausūs projektų recenzantai kartoja vis tuos pačius priekaištus - projekte stinga būtent to, ką UNESCO nurodo esant apsaugos esmė ir veikimo pagrindą:

„...pastebėtos didelės skiriamų lėšų disproporcijos (...) pagrindinių mokslinių tyrimų nesusidėjimas (...) tyrimams tyrimams skiriamas 35 639 rb, o jų grafiniams pažymėjimui bendruose Senamiesčio planuose - 54 509 rb. (...) Regeneravimo projektui būtų reikalinga ir specialiai Vilniaus gamtinių formantų ir kraštovaizdžio urbanistinės raidos analizė. Ji nematyta. (...)“

I. Jučienė, S. Lagačevičas, N. Lukšionytė, S. Mikulionis, A. Miškinis, S. Pinksas, Ž. Simanavičius, A. Vojevodskaitė 1990 02 20

„Iš projekto neaišku, kuo Vilniaus senamiestis vertingas architektūrinio ir urbanistinio požiūriu ir kodėl (...) Autorių teiginiai tėra tezės - bendri žodžiai - kurių kai kas tinka ir kitiems Lietuvos miestams (...) Nežinant, ką konkrečiai reikėtų saugoti, negalima tiksliai pateikti ir apsaugos bei elegiško taisyklių pozicijos (...) Nepateiktas Senamiesčio vertybių plano, pakimba ore ir siūlymai. Neaišku, ar atskiros jų pozicijos yra paremtos vertybinių dalykų, ar tie pasiūlymai išplaukia iš tyrimų ir kaip, ar jie užtikrina Senamiesčio formavimo tęstinumą (...) Vertybių planas nebūtinai, mano nuomone, yra esminis projekto trūkumas, lindijantis, kad (...) pateikti siūlymai yra tik savai supratusių Vilniaus senamiesčio vertybių autorių projekto variantas.“

A. Miškinis, architektūros istorikas, architektas 1993 01 15

„Autoriai dėsto savo pozicijas, paremtas „jausmu“ be istorinės urbanistinės analizės, (...) nėra erdvių struktūrinio klasifikavimo, įvertinimo ir išsiskyrimo (...), turi būti objektyvus vertinimo kriterijai (perimamumo ir tęstinumo problema, (...) Nepa-

reikšta pozicija dėl „naujos“ architektūros Senamiestyje (galimybės, tikslingumas ir metodinės nuostatos (...)) todėl, palaikydami sklypų plano ir koncepcijos dalis, kitų projekto dalių negalėtų labai pozityviai vertinti.“

A. Pilypaitis, architektas restauratorius 1993 01 15

„(...) Vašingtono chartijoje į pirmą vietą keliamas ne senamiesčių regeneravimo projektas tradiciniu jo supratimu, bet senamiesčio apsaugos programa. Tokie programoje rekomenduojama tiksliai nustatyti pagrindinius veiksmų orientyrus ir metodus, pagrįstus juridiniu, administraciniu bei finansiniu požiūriu. Kokius priekaištus šia prasme galima būtų pareikšti Senamiesčio regeneravimo projektui? (...) Konstruktyvumo arba tinkamumo problemų praktiniam sprendimui stoka (...), būtinai būtų atraminis planas su tikslią pastatų, kelių, inžinerinės įrangos dabartinio žinio būvio fiksiacija (...) Tai gal net svarbiau už pakankamai gerai žinomas stilistines kartogramas, nes praktiškai viską reikia saugoti, kaip tik ši visuma ir lemia senamiesčio vertę (...) Svarbu būtų nustatyti įvairios paskirties objektų priskyrimo ribas ir leistinas jų išsidėstymo vietas, (...) numatyti žmonių ir transporto srautų negatyvaus poveikio minimalizavimo būdus, senamiestyje teiktinas miesto funkcijas ir jų konkrečią lokalizaciją (...)“

Ž. Daunora, urbanistas 1993 01 03

„Atliktas Senamiesčio kvartalo sudalijimo sklypais planas gali būti tik informacinė medžiaga apie XX a. Senamiesčio posesijų ribas ir esamą padėtį (...) Nėra posesijų architektūrinio archeologinio palikimo vertybių skalės, (...) neusisteminama istorinių architektūrinių ir archeologinių tyrimų informacija (...)“

G. Juknevičienė, I. Bilytė, architektės restauratorės 1993 07 08

„Darbo ekonominėje dalyje nėra jokių duomenų apie nuosavybę, privatizacijos eigą ir tendencijas, nekilnojamojo turto piniginių įvertinimų (...), egzistuojančių ir potencialių mokesčių sistemą (...) statistinė medžiaga atspindi 1989-1990 metus, šiuo metu ją būtina iš esmės papildyti.“

A. Kavaliauskas, ekonomistas 1993 07 16

„Pateiktas sklypų planas sudarytas, remiantis vėliausiai susiklosčiusiu XX a. 4-5 dešimtmecių planu, nepateikta posesijų ritmo analizė, apibendrinanti atliktus tyrimo darbus, kurie liečia

ankstesnius laikotarpius (...) Darbą būtina baigti, sudarant (...) ir vertybių brėžinį“

R. Devindūonis, urbanistas 1993 06 13

„Projekto rekomendacijos yra paremtos ne kultūrologiniais kriterijais, bet atgyvenusiomis sovietinėmis „architektūros paminklų“ sampratomis ir urbanistinėmis improvizacijomis, nukreiptomis į pačių autorių susikurtą savą Vilniaus ateities viziją (...)“

Ž. Simanavičius, architektas restauratorius 1993 07

„(...) Juntamas neapibrėžtumas, intuityvus, subjektyvus vertinimas sprendžiant problemiškus posesijų ribų, urbanistinės struktūros klausimus (...) Del papildomų istorinių, archeologinių, architektūrinių ir kt. tyrimų stokos pati Senamiesčio teritorija apibrėžta labai subjektyviai, istoriškai nepagrįstai (...) Analitinių schemų, vaizduojančių gamtinio, socialinio konteksto įtaką istorinio miesto susiformavimui ir vystymuisi, šiame projekte labiausiai pasigendame; turint galvoje, kad šiuolaikinė Europos paminklosauga ypatingą dėmesį skiria integralaus urbanistinio ir gamtinio istorinio kraštovaizdžio išsaugojimui, ypač išryškėja šio projekto užsisklendimas vien architektūrinėse problemose, neaprepiant visumos (...)“

R. Valeckas, architektas restauratorius 1993 07 07

„Nenumatytas teritorijos vidinių dėsningumų; jos gamtinis ir kultūrinis kompleksas bei objektų sandaras, raidos bei sąveikos kryptį ir būdą, neįmanoma nei įvertinti, nei žengti toliau - į vertinimą grindžiamas apsaugos bei atgaivos (regeneravimo) programas (...) Autorių siūlomas visiškai sugriautų objektų atstatymas, neturint aiškios Senamiesčio kaip istorinės visumos sampratos ir jos vertybių sistemos, greičiausiai paverstų Senamiesčio ne ypatingos istorinės reikšmės, drąsinių vertybių sankaupa, bet prestižiniu biznio ir prabangaus gyvenimo rajonu: projektas numato dabartinį Senamiesčio bendrą plotą padidinti beveik penktadaliu (1497,6 t.kv.m. plius 324,6 t.kv.m.), jį sudarant iš atstatomų (138,9 t.kv.m) ir naujų (185,7 t.kv.m) pastatų (...) Regeneravimo projekto siūlymai labai ryškiai pakeistų Senamiesčio vaizdą, tačiau šie keitimai grindžiami ne tyrimų bei analizės duomenimis, o subjektyvia autorių nuostata, kad „reikia atstatyti“.

J. Markevičienė, menotylininkė, architektūros istorikė 1993 10 25

¹ A. Miškinis. Atsiliepinimas apie Vilniaus senamiesčio regeneravimo projektą, 1993 m. sausio 15 d.

² A. Pilypaitis. Žodinė recenzijos reziumė, surašyta protokolausio J. Glemžos ir pasirašyta recenzento A. Pilypaičio. Vilniaus senamiesčio regeneravimo projekto svarstymas 1993 m. sausio 15 d. Vilniaus miesto architektūros taryboje.

³ G. Juknevičienė ir I. Bilytė, Ekspertų tarybos prie LR kultūros paveldo inspekcijos narės. 1993 m. liepos 8 d. išvada.

⁴ R. Valeckas. Ekspertų taryba prie LR kultūros paveldo inspekcijos, 1993 m. liepos 8 d.

⁵ R. Drukenis, G. Juknevičienė, A. Vojevodskaitė, I. Bilytė, R. Baškytė, P. Kavaliauskas, Ž. Simonaitis, R. Valeckas. LR kultūros paveldo inspekcijai 1993 m. gegužės 26 d. raštu nr. 01-172 pateiktos derinimui Vilniaus m. regeneravimo projekto projektinės dokumentacijos ekspertizės aktais.

⁶ J. Markevičienė. Paminklotvarkos skyriaus užsakyta ekspertizė, 1993 m. spalio 25 d.

Po neprisklausomybės atkūrimo 1992–1993 metais valdžios institucijos svarstė galimybes tvirtinti Vilniaus senamiesčio regeneravimo projektą. Ekspertizės, recenzijos, vertinimus savivaldybės paminklotvarkos skyriaus pavedimu 1993 metų sausio–vasario ir spalio mėnesiais, o Valstybinės kultūros paveldo inspekcijos pavedimu 1993 metų liepą pateikė atskiri ekspertai ir ekspertų grupės.

A. Miškinis atsiliepime rašė: „Pasigendama Senamiesčio vertybių plano, kuriame būtų užfiksuoti vertingi plano ir užstatymo elementai, erdvinės struktūros komponentai, nurodant, kuo jie vertingi. Nepateiktas vertybių plano, pakimba ore ir siūlymai. Neaišku, ar atskiros jų pozicijos pagrįstos vertybiniais dalykais, ar tie siūlymai išplaukia iš tyrimų, kaip ir ar jie užtikrina Senamiesčio formavimo tęstinumą“. Tai, kad nėra šio plano, A. Miškinis vadina esminiu projekto trūkumu¹. Antano Pilypaičio recenzijoje teigiama, kad „autorai dėsto savo pozicijas, paremtas „jausmu“, be istorinės urbanistinės analizės, todėl darbas „plokštuminis“, o turėtų būti „erdvinis“².

Kiti ekspertai identifikavo dar 1990 metais įvardytus, bet taip ir neištaisytus sisteminius trūkumus: nėra posesijų istorinio architektūrinio ir archeologinio palikimo vertybių skalės, visai nesusisteminama šių tyrimų informacija, autorių išvados subjektyvios, prieštarauja istorinei tiesai³; juntamas neapibrėžtumas, intuityvus, subjektyvus vertinimas sprendžiant problemiškus posesijų ribų, urbanistinės struktūros klausimus; sunku suprasti, kokiais kriterijais vadovaujantis kai kurių istorinių priemiesčių dalys įtraukiamos į senamiestį, o kitos lyg ir paliekamos industrinei urbanistinei plėtrai; dėl papildomų istorinių, archeologinių, architektūrinių ir kitų tyrimų stokos pati teritorija apibrėžta labai subjektyviai, istoriškai nepagrįstai; labiausiai pasigendama schemų, vaizduojančių gamtinio, socialinio konteksto įtaką istorinio miesto susiformavimui, jo raidai⁴; trūksta vertybių analizės, neaiški vertinimo metodika, nėra aiškios išsaugojimo krypties, tačiau jau siūlomos naujų statybų vietos, įteisinamas esamų valdų prioritetas, o ne istorinė tiesa⁵; neatsižvelgta į kraštovaizdį, nenustatyti erdvinės struktūros komponentai, senamiesčio istorinis erdvinis karkasas; regeneravimo projekto siūlymai labai pakeistų senamiesčio vaizdą, tačiau šie keitimai grindžiami ne tyrimų ir analizės duomenimis, bet subjektyvia autorių nuostata, kad „reikia atstatyti“, o atstatymo ir naujų statybų formavimo kriterijų projektas nesustatytas⁶.

Pradedant 2003 metų Vilniaus senamiesčio apsaugos reglamentu, į Senamiesčiui skirtus planavimo dokumentus diegiama itin veiksmingai paveldą naikinanti naujovė – istorinei raidai pabrėžtinai prieštaraujanti ir Senamiesčio istorinę sandarą paneigianti, tarsi iš vadovėlio pirmakursiams atkeliavusi *užstatymo morfotipų* sąvoka. Per šių paveldo požiūriu ydingų morfotipų prizmę į paveldo kraštovaizdį žvelgiama atsiribojus nuo istorijos, praeityje susiklosčiusios funkcinės ir meninės morfologinės sandaros. Matyti vien „belaikės“ teritorijos su abstrakčiai suraizgytais statinių dariniais, kurių dalys skiriasi tik fiziniiais parametrais (dažniausiai kiekybiniais) ir nėra susijusios su semantine ir morfologine miesto istorinės raidos raiška.

Nė viename iš šiais morfotipais besiremiančių Vilniaus planavimo dokumentų Senamiestis iš esmės nelaikomas istoriją liudijančia erdvine visuma, darnia sistema, vienijančia gamtą ir miestą, miestiečių kelius ir takus, didikų rūmų ir vienuolijų ansamblius, pirklių ir amatininkų buveines. Abėcėliniais morfotipais ardomos pagrindinės Vilniaus senamiesčio dominantės – vienuolijų ansambliai su jų istorinėmis valdomis. Tokios valdos paprastai būdavo kompaktiškos, jas sudarydavo bažnyčia, vienuolyno gyvenami namai, ūkiniai pastatai (oficina, ratinė, arklidė, bravorai) ir želdynai (sodai, daržai, vandenys). Panašiai plėtoti ir didikų dvarai. Dabar apie šias didžiąsias istorines valdas nė neužsimenama. Visos suskaldytos į atskirus šiuolaikinius sklypus, kurie atsitiktinai sujungiami, kiekvienam nustatant savą morfotipą ir naudojimo prioritetą, įskaitant naujų statybų galimybes.

Taip „saugant“ Senamiestį, nelieta nei kultūros, nei istorijos, nei paveldo...

Nutrinamas regimasis senosios Lietuvos sostinės istorinis laikas ir kultūrinis kontekstas, didžiosios mūsų paveldo vertybės fizinis ir dvasinis vienis, kurį išstumia istorijos plynėje padrikai pabirę atskirų statinių „rinkiniai“. Būtent taip sunaikintas Senamiesčio simbolis, jo karūna – barokinis Misionierių ansamblio ant Išganytojo kalvos kraštovaizdis. Daugiaaukščiais pastatais dangstomos iškilios Senamiesčio panoramos, tokios kaip vaizdas nuo senojo Ukmergės kelio ir Žaliojo tilto. Aiškinama, neva Senamiestyje kur kas svarbiau tęsti „perimetrinio reprezentacinės Neries krantinės užstatymo“ tradiciją, tačiau kukliai nutylima, kuo ši aneksijos laikotarpio statyba, pradėta XIX amžiaus pabaigoje carizmo, o pratęsta stalinizmo ir vėlesnio sovietmečio, vertingesnė Vilniaus senamiesčio paveldui negu plati, daugelio Vilniaus bažnyčių bokštais vainikuota senovinė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinės panorama.

Dėl tokių paveldo saugai labai tolimų, bet Vilniaus istorinėms teritorijoms atkakliai taikomų nuostatų kenčia ir nyksta Senamiesčio istorinis karkasas ir jo ašį – Vilnios ir Neries slėnių – kraštovaizdis, senosios LDK sostinės erdvinė ir architektūrinė sandara, jos sandermė su gamta, gamtos (kalvų, upių, želdynų) ir statinių simbiozė, laiko tėkmės ženklai, gamtoje ir daiktuose glūdinti senamiesčio dvasia.

Kartu, o gal tiesiog nenorint saugoti vietovių paveldo, vengiama įteisinti kultūros paveldą kaip istorinį kraštovaizdį – šios sąvokos iki šiol nėra Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme, neatsirado jos Lietuvos Respublikos teritorijos bendrojo plano koncepcijoje, jau nekalbant apie Vilniaus planavimo dokumentus.

2017 metais pradėto rengti Lietuvos Respublikos teritorijos bendrojo plano koncepcijos (parengta 2019 metais) įvadinėse dalyse cituojamos Jungtinių Tautų ir UNESCO konvencijos, rekomendacijos ir strateginiai tikslai, išreiškiantys šiuolaikinę kultūros paveldo sampratą. Siūloma paveldui skirti ypatingą vaidmenį skatinant socialinę ir ekonominę raidą, traktuoti jį kaip neįkainojamą tvaraus vystymosi šaltinį, vertinti per istorinio kraštovaizdžio (įskaitant asociatyvųjį gamtinį) ir sociokultūrines dimensijas, skatinti materialiojo ir nematerialiojo paveldo sinergiją, formuoti tvirtos tapatybės visuomenę ir stiprų teritorinį identitetą, atsižvelgti į teritorijos socialinę, kultūrinę ir istorinę sanklodą ir panašiai¹.

¹ Lietuvos Respublikos teritorijos bendrojo plano strateginis pasekmių aplinkai vertinimas. Ataskaita, Lietuvos Respublikos aplinkos ministerija, 2019, p. 26.

Tačiau šios nuostatos neperkeltos į Konceptijos sprendinius, jos neminimos ir Strateginio poveikio aplinkai vertinime (SPAV). Nežinia kodėl, bet SPAV ataskaitoje kultūros paveldo samprata neperžengia dar sovietinės tradicijos sumeistrauto Prokrusto guolio: kultūros paveldas susiaurintas iki nekilnojamojo kultūros paveldo; kraštovaizdis ir paveldas pabrėžtinai atskirti vienas nuo kito netgi tada, kai kalbama apie istorinį, tradicinį kraštovaizdį. Kultūros paveldu laikomos ne teritorijos, o tik jose esantys daiktai ir, vėlgi nežinia kodėl, tik tie, kurie įtraukti į Kultūros vertybių registrą, o pastarųjų būklė sutapatinta su viso Lietuvos kultūros paveldo būkle¹.

Galiojančiame Lietuvos Respublikos teritorijos bendrajame plane buvo įteisinti ir į Lietuvos nacionalinį kraštovaizdžio tvarkymo planą, kiek modifikavus, perkelti Lietuvos istorinio kultūrinio karkaso objektai, atspindintys Lietuvos valstybės raidą (kultūrinio ir gamtinio kraštovaizdžio teritorijos, kuriose regimi visi istoriniai miesto ir kaimo kraštovaizdžio tipai, nacionalinės ir regioninės reikšmės kultūros paveldo arealai). Tačiau SPAV ataskaitoje ši sąvoka susiaurinta iki... „registrinių vertybių sankaupų“², taip iš esmės be pakeitimų perkeltiant sovietinės paveldosaugos principus.

Dabar baigiamo rengti Vilniaus miesto savivaldybės teritorijos bendrojo plano projekto dalyse, skirtose kultūros paveldui, tęsiamos „šaunios“ istorijos nepaisymo tradicijos: dingsta unikali Vilniaus miesto dvasia, regimoji jo istorijos raiška, iškilios LDK sostinės pavidalai – Vilnius, kuris „išdėstytas itin tapybiškai – ant kelių kalvų, kaip kad Senovės Roma, ties Neries upe, fantastiškais vingiais besiraitančia tarp tų kalvų, su iškiliu Pilies kalnu viduryje – šis miestas vien tik vietovės geomorfologinės sandaros dėka turi aukščiausias menines vertes, kurias vienaip ar kitaip panaudojo ir paryškino praėjusių amžių architektūra. Kalvų viršūnės ji vainikavo išdidžia pilimi, puikiomis bažnyčiomis ir aibe monumentalių statinių, slėnius tarp kalvų užpildė gatvėmis su oriais miestelėnų namais ir didikų rūmais, ir visa tai apgobė gausių sodų žaluma. Šitaip buvo sukurta itin gyva, bet podraug darni visuma, iš visų pusių užgožta miškų žiedo ant kalvų, kurios juosia miestą.“³

Užuot saugojus unikaliausią Senamiesčio ypatybę – istorinį kraštovaizdį, ištisi kvartalai sukišti į morfotipų abstrakcijas, draugėn suvertus tipologiškai, istoriškai ir morfologiškai skirtingas miesto ansamblių, kompleksų, gatvių planines erdvines struktūras.

Misionierių ansamblio vaizdas šiandien. Gyčio Grižo nuotrauka

¹ Ten pat, p. 40, 56, 74; 9, 25, 100, 205; 74.

² Ten pat, p. 74–75.

³ Kłos J. Rozwój architektoniczny miasta // W. Studnicki. Wilno. Przewodnik. Wilno, 1921, p. 61.

Tam pačiam (komponentiniam) morfotipui priskirti Aukštutinės ir Žemutinės pilies teritorija (su Valdovų rūmais, tačiau be Katedros), vienuolynų ansambliai (atskiromis, su jų istorine raida nesusijusiomis dalimis), kai kurie miestiečių gyvenamieji namai ir sovietinių laikų statiniai (kalėjimas, mokykla, biblioteka ir kt.). Kitas (perimetrinio užstatymo) morfotipas akivaizdžiai susietas ne su istorine miesto raida, o su brandinamais Senamiesčio tankinimo planais: jam priskirta daugelis kvartalų, tarp jų tokių, kurie istoriškai buvo užstatyti dvarais ir dvareliais, apjuostais sodų, bet niekada nesiglaudusiais prie gretimų valdų statinių (kaip kvartaluose tarp Tilto ir Žygimantų gatvių), netgi miesto skverų, pavyzdžiui, M. Mažvydo skvero, nors XV amžiuje čia būta seniausios Vilniaus turgavietės. Sodybinio užstatymo morfotipo nebeliko net Užupyje ir Paplaujoje. Istorinių ansamblių parkai, pavyzdžiui, Misionierių ansamblio, ir Pilių rezervato kalvynas, virto tiesiog „atviromis erdvėmis“, o aikštės, tokios kaip Katedros arba Rotušės, nudažytos ta pačia „žaliąja parkų spalva“.

Dar įdomesnis šio Bendrojo plano projekto autorių gebėjimas Vilniaus senamiestyje aptikti „pakitusių, nesusiformavusių urbanistinių struktūrų bei nevertingų struktūrų teritorijas“, kuriose pagal morfotipus galima vykdyti naujas statybas.

Kita vertus, projekte nutylėta, kad tokiais sprendiniais tiesiogiai paneigiami Senamiesčio¹ įtraukimo į UNESCO pasaulio paveldo sąrašą pagrindai: juk Senamiestis įtrauktas kaip materialiai išlikęs autentiškas paveldas². Jo išskirtinė visuotinė vertė yra LDK sostinės (miesto nuo XIII amžiaus iki XVIII a. pabaigos) savybės: gamtinis pagrindas, kuriame formavosi miestas; viduramžiškas gatvių tinklo modelis su mažomis gatvelėmis, dalijančiomis miestą į netaisyklingas sankaupas, tačiau su dideliais kvartalais, terptais vėlesniais periodais; gotikos, renesanso, baroko ir klasicizmo stiliaus pastatai. Išskirtinės visuotinės vertės apraše nurodyta, kad visa tai sukuria daugialypį, tačiau harmoningą miestovaizdį, kurį charakterizuoja iki šių dienų išsaugoti bendra miesto plano struktūra, gatvių, aikštinių bei žemės sklypų ir jų ribų tinklas, urbanistinės struktūros elementai ir jų santykis su gamtine aplinka, lemiantys savitus siluetus, panoramas ir perspektyvinius vaizdus. Apraše taip pat nurodytos Senamiesčio autentiškumo savybės: dabartinė miesto forma, išsaugojusi savo autentiškus ypatumus materialiose savybėse bei tęstiniuose procesuose; erdvinė miesto jį supančioje aplinkoje struktūra ir didžioji dalis tą struktūrą užpildančių pastatų, kurie išlieka autentiški savo forma, medžiagomis ir statymo technika.

Kyla klausimas, kas gi yra akli – UNESCO ekspertai, įvertinę Vilniaus senamiestį kaip vieningą, išskirtinę ir išlikusiomis LDK sostinės savybėmis autentišką vietovę, ar Bendrojo plano projekto autoriai, „nepastebėję“ Senamiestyje UNESCO saugomų vertės savybių, tačiau aptikę pasaulio paveldo vietovėje aibę „pakitusių, nesusiformavusių urbanistinių struktūrų bei nevertingų struktūrų teritorijų“, tinkamų naujoms statyboms?

Ar verta nepaisyti įžvalgų?

Daug ir daugelio kalbėta ir rašyta, esą laike įstrigusi ir beveik trisdešimt nepriklausomybės atkūrimo metų atkakliai stabarėjanti oficialioji paveldosauga nuolat pradeda „reformas“, kiekvienąsyk užsiimdama kėdžių rikiavimu, tačiau sistemingai apeidama conceptualius, vertybinius paveldo saugos trūkumus – tiek paveldėtus sovietinius, tiek užklopusius ir įstrigusius nepriklausomybės atkūrimo pradžioje.

Todėl mąstant apie Vilniaus senamiesčio kaip istorijos vertybės išlikimą, verta prisiminti keletą senų, dar Sąjūdžio laikais įvardytų, bet nė kiek nepasenusių įžvalgų.

1999 metais UNESCO tyrė Pasaulio paveldo miestų Vidurio ir Rytų Europoje atgaivinimo procesus. Misiją vykdė žinomas paveldo specialistas iš Škotijos Denis Rodvelas (Dennis Rodwell)³. Taiklūs eksperto pastebėjimai kai kuriems tuometiniams paveldosaugos pareigūnams sukėlė mažai minčių, bet daug pykčio, jie netgi puolė skųstis Pasaulio paveldo

¹ UNESCO pasaulio paveldo sąraše jis vadinamas pasaulio paveldo vietove – Vilniaus istoriniu centru.

² Pasaulio paveldo sąrašas – Vilniaus istorinis centras. Prieiga per internetą: <https://whc.unesco.org/en/list/541/>.

³ Rodwell D. *The Revitalisation of World Heritage Cities in Central and Eastern Europe 1999. Mission: 12th March to 18th April 1999. Mission Report, May 1999. UNESCO. World Heritage Centre. Toliau cituojami: P. 01, P. 03, P. 04, P. 06 punktai, p. 21; P. 4.03 punktas, p. 29; Notes, p. 65.*

centrui dėl „netinkamos kritikos“. Gaila, kad nebuvo rimtai įsigilinta, nes ataskaitoje nestigo įspėjimų apie daugelį tada ryškėjusių grėsmių paveldui. Dauguma jų vėliau pasitvirtino, tačiau pacituosiu tik kelias.

Pirma, pastatų irimas, nusidėvėjimas šalinamas paveldui nepalankiu būdu, o tai kelia didžiausią grėsmę istoriniam audiniui, nors būtent dėl jo vietovės buvo įtrauktos į pasaulio paveldo sąrašą.

Antra, agresyvios trumpalaikės investicijos labiausiai gresia trijose Baltijos šalių vietovėse, nes tai „naujos naujųjų šalių sostinės, kurios (iki 1991 metų) neturėjo šiuolaikinės nepriklausomos teisinės sistemos ir kontrolės mechanizmo istorijos“. Respondentai iš šių sostinių išsakė nuomones, jog investuotojai tiek nerimauja dėl ekonominio stabilumo, kad siekia trumpalaikių investicijų (grąžos per vienus arba pusantrus metų), nors jos nesuderinamos su jautriu istorinių struktūrų pritaikymu ir restauravimu. Todėl čia įprasta vykdyti sparčią, bent jau visų interjerų, rekonstrukciją.

Trečia, stinga bendro supratimo, kuo skiriasi reali investicija ir spekuliacija. „Esama stipraus pojūčio“, kad norint pritraukti investuotojus į paveldo vietoves, jiems reikia pasiūlyti maksimalų lankstumą, kurio siekiant iš esmės svarbu suteikti planavimo laisvę – leisti patiems vystytojams rinktis, kaip jie panaudos pastatus. Kylančiose Baltijos šalių ekonomikose dėl tokio spekuliacinio sunaikinama daug statinių audinio.

Ketvirta, pastaruoju metu trijų Baltijos valstybių sostinių paveldo vietovėse pastebimai prarasta ir toliau prarandama daug originalaus audinio ir autentiškumo. Taip atsitinka dėl politinio ir ekonominio spaudimo, drauge stokojant veiksmingai taikomo apsauginio reglamentavimo. Šių vietovių architektūrinei vertei kyla grėsmė, todėl sustabdyti šį procesą – neatidėliotinas prioritetas.

Penkta, trijose Baltijos šalyse galiojantys įstatymai iš esmės atlieka vien tikslų pareiškimo funkcijas. Jie yra nekonkretūs, todėl atviri plačioms interpretacijoms, taigi veikia labiau kaip diskusijų pradžios taškas negu kaip reglamentavimo priemonės. Jie yra nuolatinių diskusijų tarp valstybės ir miesto valdžios institucijų, privačių interesų ir jų advokatų šaltinis. Tokie įstatymai netarnauja Pasaulio paveldo teritorijų apsaugai kaip praktiški instrumentai.

Paskutinis klausimas

Per dvidešimt metų Baltijos šalys pramynė savus kelius paveldo išsaugojimo link, savaip atsižvelgė arba neatsižvelgė į joms anuomet skirtus UNESCO pasaulio paveldo eksperto pastebėjimus.

Vis dėlto Lietuvai šie pastebėjimai tebėra aktualūs – tada įvardytus neigiamus procesus šiandien regime ne vien paveldo apsaugos, bet ir kitose gyvenimo srityse, o pasidairius po Senamiestį matyti, kaip tos grėsmės paveldui intensyvėja.

Reikšmės taip pat nepradaro įžvalgos, Lietuvos paveldosaugos sąjūdžio ir pirmaisiais nepriklausomybės metais išsakytos daugelio paveldo specialistų, politikų, visuomenės veikėjų. Jei nenurodytume datų ir vardų, nemažai tuometinių tekstų atrodytų tarsi šiandien parašyti.

Todėl kyla paskutinis klausimas – negi, trisdešimčiai metų praslinkus, sąstingis, sukančiantis ratu ir stumdant kėdes, vis dar laikomas veiksmingu Lietuvos kultūros vertybių apsaugos būdu?

VIRGILIJUS KAČINSKAS

PRITAIKOM AR PRISITAIKOM

Iš praeities mes stiprybę semiam. Žodžiu, praeitis – paveldas ir stiprybė – mes. Stiprieji gali užsigeisti keisti upių vagas, išlyginti kalnus, statyti bunkerius, priversti silpnesnius „vaidinti“ cirke... Taip buvo ir yra – visai kas kita, ar pritaikom prie savęs, savo poreikių, savo sėkmės, savo įgeidžių... Kelis kartus pritaikom, ir paveldo objekto nebelieka. Esame paskirti, išrinkti, įgalioti ar esame savanoriai, kovojantys dėl kultūros paveldo išsaugojimo savo vaikais ir jų vaikais? Aišku, ne tuščioje vietoje, o pagal reglamentus, reikalavimus, tvarkas. Ar turime noro ir valios (stuburą) būti kultūros paveldo advokatais, o gal – teisėjais?

Vienas svarbiausių klausimų – sena ir (ar) nauja, restauravimas ir (ar) statyba. Paveldo objektai ir vietovės turi savo teritorijas, kurios neatsiejamos nuo jų pačių. Statyti naujus, su paveldo objektu nesusijusius pastatus jo teritorijose draudžiama, – rašoma Saugomų teritorijų įstatyme. Žemės ir Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymai dar griežtesni – saugomų paveldo objektų žemės sklypuose draudžiama ūkinė veikla, nesusijusi su priežiūra, tvarkymu, apsauga. Tai kaip čia atsitiko su Misionierių ansambliu, kas nutinka daugeliui kitų saugomų objektų? Keisčiausia, kad ieškoma įmantriausių pateisinimų, kaip tokių elementarių reikalavimų netaikyti, sakytum, tai būtų visuotinis blogis. Kas gi čia bloga, kad vienuolynas „pasipuošė“ daugiabučiais namais, kad atsirado „skraidančio“ paveldo (Birutės g. 40, Vilnius) fenomenas, autentiškas pastatas sunaikinamas, o naujas gelžbetoninis statinys pavadinamas paveldu ir visai kitoje vietoje – juk miestas, ypač senamiestis, esą, turi būti gyvas...

Antras svarbus klausimas – ar paveldo objektus ir vietas perdarome savaip, kitaip, bet kaip? Vilniaus senamiesčio išskirtinė vertė – konkrečioje aplinkoje šimtmečiais susiformavę konkretūs pastatai, mums padovanoję nepakartojamą tik Vilniui būdingą charakterį.

Taip, pasitaikė visko, nemaža praradome ir savo rankomis sunaikinome. Bet dar daug ir liko. Žinia, sudėtingą senamiesčio užstatymo struktūrą sudaro į Kultūros vertybių registrą jau įrašyti objektai, kandidatai tokiais būti, visokiausio plauko naujadarai ir tai, *kas liko*. Šie *kas liko* labiausiai ir masina *vystytojus, tankintojus, plėtrintojus*. Šiandien teisės aktuose nurodoma, kad tokių viską apjungiančių į išskirtinės vertės visumą statinių reikšminga savybė yra turis, vadinasi, negalima statyti papildomų aukštų – o kaip norisi! Kilo ko ne visuotinis projektuotojų ir to proceso dalyvių vėjus tą reikalavimą kuo greičiau pakeisti. Ir kodėl gi ne – papildomi kvadratiniai metrai ypač pelningo ploto! Paveldosaugos profesionalai rimtu veidu svarsto tokius pageidavimus – ir vardan ko? Privalome suklusti.

Paveldosaugininkų bendruomenę sudaro ir tie, kurie projektuoja, ir tie, kurie jų kūrinius tikrina, prižiūri, metodiškai vadovauja. Vieno specialiojo plano projektą svarsto metodinė taryba ir nutaria „nepritarti naujai statybai esamos sovietmečiu pastatytos ligoninės pastato linijos šiaurės kryptimi“, o vėliau kita laikinoji komisija dėl to paties objekto nustato: „Leistina užstatymo riba neturėtų būti žymima, taip pat neturėtų būti nustatomos ir apsaugos zonos.“ Nieko keista, sakysite? Gal ir taip, tačiau... Ir tarybos, ir komisijos beveik pusė narių yra tie patys asmenys. Atsitiktinumas? Tada dar pavyzdys. 2005 metais savivaldybės vertinimo taryba nustatė, kad Šv. Jokūbo ligoninės pastatų komplekso dviejų pastatų turis ar stogo forma yra vertingi (negalima aukštinti), o jau 2017 metais tos pačios vertinimo tarybos sprendimu tokios vertingos savybės nebeliko ir netrukus visuomenė aiktelėjo išvydusi, į ką tai išvirto. Sprendė juk ne kosmonautai (pagarbiai), o aukščiausi paveldosaugos ekspertai. Kokio sprendimo pageidaujate, ponai užsakovai?

Komunikacijų žinovas pasufleravo, kad jei koks teisės aktas ar tvarkos reikalavimas tamstai netinka, pirmiausia reikia sukelti abejonę jo teisėtumu, paskui – pasibaisėti, kad

jis prieštarauja penkiolikai kitų reikalavimų (visai nebūtina juos nurodyti) ir galiausiai pažymėti, kad kertasi su elementaria logika – niekas jo nesupranta. Belieka sudaryti dvi komisijas ir keturias darbo grupes... Vargonai kilnojami ar nekilnojami.

Pasidairykime po kelias bažnyčias (galima *paguglinti*) ir pamatysime, kad yra ir tokių, ir tokių. Arba klausiamo, kodėl vadinama „vertingosiomis savybėmis“ (kalba sušvelninta), juk nekilnojamas kultūros paveldas materialus? Rimantas Gučas 2016 m. sausio 6 d. straipsnyje *Bernardinai.lt* taikliai pažymėjo, kad „statinio vertingųjų savybių sąvoka apėmė daugybę dalykų, pradedant jo istorija, įvairiausiais interjero elementais ir baigiant statybinėmis konstrukcijomis, bendromis erdvėmis, išorės vaizdu, vieta kraštovaizdyje“. Tad kokio nelabojo vėl ir vėl ginčytis ir daugiausia garvežio garų išleisti švilpukui?! Aki-vaizdu – paveldosaugai svarbu *kas*, tačiau dar svarbiau *koks*. Apie tai dar ilgai ir aistringai kalbėsime, bičiuliai, lyg nebūtų rimtesnių reikalų...

Kultūros paveldo apskaita neįsivaizduojama be inventorizavimo. Dar 2005 metais kultūros ministras patvirtino Nekilnojamojo kultūros paveldo inventorizavimo taisyklės, kuriose nustatyta tokio inventoriaus sukūrimas, atsakingos institucijos ir veiklos organizavimas. Per keturiolika metų teritoriniu principu buvo inventorizuota daugiau kaip pusė Lietuvos... Pasvajojom – rezultatas yra lygus nuliui. Na ir kas? Kaltų ieškoti juk nederėtų, negarbinga. Po trejų ketverių metų bus baigti didieji Kultūros vertybių registro objektų duomenų rinkimo ir tikslinimo darbai, tada ir galėsime pradėti pamirštą inventorizavimą ir vertybinę atranką (tačiau tai galima jau ir šiandien objekto skelbimo saugomu procese), kuri taip pat nebuvo vykdoma. Nėra ko skųstis, kad prasidėjus kokioms nors statyboms apsižiūrima ir skubama vienam ar kitam objektui suteikti teisinę apsaugą, nes, švelniai tariant, galimo nepareigingumo įkaitais tapo ir kultūros vertybių savininkai, ir paveldosaugininkai, ir visuomenė. Reikės išgyventi, tikėtina – ne kultūros paveldo sąskaita.

Buvo trenkta lyg perkūno ir neliko Kultūros paveldo inspekcijos. O taip gražiai dėliojosi panaši į Romualdo Ozolo pranašautąją paveldosaugos sistema: kontrolė – prie Seimo, tvarkyba – prie Vyriausybės, o mokslinė apskaita – šalimais ministerijos. Neverkim ant kapo... Nauja diena, nauji ir sprendimai. Aukščiausioji mūsų paveldosaugos institucija yra Valstybinė kultūros paveldo komisija. Ji yra Seimo, Prezidento, Vyriausybės ekspertė ir patarėja. Šios institucijos ir skiria komisijos narius. Aukščiau nebėra kur. Tačiau argi komisijos balsas į dangų eina? Pažiūrėkime, kokios jos galios: dalyvauja, teikia, aktualizuoja, bendradarbiauja, konsultuoja, vertina, svarsto... Todėl ir kyla klausimas – šviesti tai šviečia, bet ar šildo? Kodėl gi patiems komisijos nariams nesusėdus ir neapsvarsčius, kaip geriau suderinti paveldosaugos sistemos galias, suteikti reikalingas funkcijas komisijai, kad galėtų daryti lemiamą įtaką bent jau integruotos paveldosaugos institucinės kontrolės srityje?

Link pabaigos tiktų keletas žodžių apie mano beveik trisdešimties metų veiklos paveldosaugos srityje patirtį, kuri rodo, kad galima kurti tobulas paveldosaugos valdymo sistemas, bet kaip atrasti tobulas gal ir ne visai tobulų sistemų vykdytojus? Negali būti žaidžiami tokie (ne)žaidimai, neva truputį pasaulime, truputį nusileidžiame, vos vos pabarame, šiek tiek susitariame, viršesniam neprieštarujame vardan visuotinės taikos ir ramybės. Taip, reikia atlikti Kultūros vertybių registro reviziją ir vertybių atranką, bet nevalia spekuliuoti kiekvieno konkretaus kultūros paveldo objekto ar vietovės apsauga. Įrankius turime, institucijos įsteigtos, procedūros nustatytos – čia visa sistema, o kada išsiugdysime valią ir pareigą? Kada nustosime reikalavę, kad paveldas būtų PRITAIKYTAS mums ir prie mūsų, kada stengsimės patys PRISITAIKYTI prie stiprybės šaltinio? Tik tada bus aišku ir ramu.

Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą Lietuvos kultūros paveldo globos tarybos sukūrimo 30-osioms metinėms skirtoje konferencijoje „Paveldosaugos sąjūdis 1989–2019 metais“ Seimo Konstitucijos salėje 2019 m. kovo 18 d.

DOKUMENTAI

ŠVENTĖS TARPUKARIO LIETUVOJE

Šiandieninėje Lietuvoje švenčiamos šios valstybinės šventės: Naujieji metai, Lietuvos valstybės atkūrimo diena, Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo diena, Šv. Velykos, Tarp-tautinė darbo diena, Motinos diena, Tėvo diena, Joninės (Rasos), Valstybės (Lietuvos karaliaus Mindaugo karūnavimo) diena, Žolinė (Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų diena), Visų Šventųjų diena, Vėlinės, Šv. Kūčios ir Šv. Kalėdos.

Lietuvos centrinio valstybės archyvo saugomuose dokumentuose galima rasti žinių ne tik apie tai, kokios buvo tarpukario Lietuvos šventės, bet ir kaip jos buvo švenčiamos.

Valstybinių švenčių sąrašą kurį laiką sudarė Nepriklausomos Lietuvos Valstybės paskelbimo diena (vasario 16-oji) ir Darbo žmonių ir tautų solidarumo šventė (gegužės 1-oji). Archyve saugomas prieš šimtmetį sukurtas dokumentas – ministro pirmininko Kazio Griniaus 1920 m. rugsėjo 15 d. raštas Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijai dėl valstybinių įstaigų nedarbo dienų.

Vasario 16-oji švente paskelbta praėjus vos metams po Nepriklausomybės Akto pasirašymo. Pirmieji šventimo metai buvo ypač sudėtingi – prie Alytaus prasiveržus bolševikų pajėgoms, Kaune ir Užnemunėje buvo paskelbta karo padėtis. Tais metais buvo švęsta baiminantis, kad paskelbta nepriklausomybė gali ilgai netrukti.

Ilgainiui Nepriklausomos Lietuvos Valstybės paskelbimo dienos nuolatiniu akcentu tapo apsilankymai Valstybės teatre Kaune. Šios šventės proga dažniausiai būdavo rodomi istorinį kontekstą turintys spektakliai: „Birutė“, „Kęstučio mirtis“, „Pilėnų kunigaikštis“ ir pan. Į minėjimus buvo kviečiami signatarai ir aukščiausieji valstybės vadovai, o vėliau buvo imta kviesti ir apdovanoti Laisvės kovų savanorius. Valstybinės šventės buvo švenčiamos miestų aikštėse, gatvėse, vyko kariniai paradai, orkestrų, karių pasirodymai.

Dar viena svarbi šventė tarpukario Lietuvoje buvo Steigiamojo Seimo minėjimui skirta Tautos šventė. 1926 metais, su Antano Smetonos autoritarinio režimo pradžia, ši šventė tapo nepalanki, nes priminė 1920 metais tautos išreikštą valią rinkti Seimą ir kurti demokratinę valstybę. Esminiai pokyčiai prasidėjo 1929 metais, kai Tautos ir Vasario 16-osios švenčių minėjimas buvo perkeltos į religinės šventės – Žolinės minėjimo dieną – rugpjūčio 15-ąją. Vėliau, 1930 metais, Lietuvoje minint 500-ąsias Vytauto Didžiojo mirties metines, Tautos šventė buvo perkelta į rugsėjo 8-ąją – Vytauto karūnavimo dieną. 1934 metais prezidentui A. Smetonai švenčiant savo 60-metį, kartu buvo minima ir Tautos šventė. Nors Tautos šventė buvo švenčiama iki pat Lietuvos okupacijų, tačiau jos reikšmė sumenko, 1936 metais pradėjus švęsti Visuomenės ir kariuomenės dieną.

Didžiausia tarpukario Lietuvos švente tapo Vytauto Didžiojo mirties 500-ųjų metų minėjimas. Į šią valstybinę šventę buvo įtraukti visi Lietuvos miestai. Dailininko Petro Rimšos sukurtas Vytauto Didžiojo paveikslas ir Raportų knyga net 500 valandų, nuo liepos 15 d. iki rugsėjo 8 d., keliavo po Lietuvą. Kiekvienas miestelis paveikslą ir Raportų knygą iškilmingai pasitikdavo ir išlydėdavo, gyventojai pastatydavo žolynų girliandomis, LDK kunigaikščių portretais, gėlėmis išpuoštus garbės vartus, plazdėdavo Lietuvos trispalvės. Raportų knyga „Vytauto Didžiojo garbei“ dabar saugoma Lietuvos centriniame valstybės archyve.

Iki sovietų okupacijos švenčių dienas tarpukario Lietuvoje nustatė 1930 metų Švenčių ir poilsio įstatymas. Pirmasis tokio pobūdžio įstatymas buvo priimtas 1925 metais. Jame buvo numatyta 21 nedarbo diena. 1930 metais šis sąrašas sutrumpėjo iki 18 šventinių dienų.

Ministerių Kabinetas

№ 7676

2512 6637

Kaunas, rugsėjo 15 d. 1920 m.

Užsienio Reikalų Ministerijai.

1920 m. rugsėjo mėn. 8 dieną Ministerių Kabinetas patvirtino ši Valstybės įstaigų nedirbamų dienų sąrašą:

I. Valstybės šventės:

- 1) 16 vasario - Nepriklausomos Lietuvos Valstybės pasiskelbimo diena.
- 2) Gegužės 1 d. - Darbo žmonių ir Tautų solidarumo šventė.

II. Bažnyčios šventės:

- 1) Pirmą Kalėdų dieną.
- 2) Nauji Metai - 1 sausio.
- 3) Trys Karaliai - 6 sausio.
- 4) Šv. Kazimiero - 4 d. kovo.
- 5) Šv. Juozapo - 19 kovo.
- 6) Šeštindė arba Kristaus Dangun ėngimas.
- 7) Dievo Kuno.
- 8) Šv. Jono - 24 birželio.
- 9) Šv. Apaštaly Petro ir Pauliaus - 29 birželio.
- 10) Šv. Mikalojaus P. Marijos Dangun ėngimas - 15 rugpjūčio.
- 11) Visų Šventų - 1 lapkričio.
- 12) Nekaltas Šv. Mikalojaus P. Marijos prasiidėjimas - 8 gruodžio.

III. Valstybinių įstaigų tarnautojams nedirbamos dienos.

- 1) Prieš Velykas sekmadienis ir šeštadienis.
- 2) Antra Velykų diena.
- 3) Prieš Kalėdas Kūčių diena.
- 4) Antra Kalėdų diena.

IV. Visi sekmadieniai laikomi nedirbamomis dienomis.

Pastaba. Šis sąrašas neliudija Ministerio be portfelio Žydų Reikalams įstaigų. Ministeris be portfelio Žydų Reikalams pristato atskitą sąrašą, jo žinioje esančių įstaigų nedirbamų dienų.

Ministeris Pirmininkas

Ministerių Kabineto Reikalų Vadejas

Ministro pirmininko Kazio Griniaus 1920 m. rugsėjo 15 d. raštas Užsienio reikalų ministerijai dėl valstybinių įstaigų nedarbo dienų. LCVA

Tautos šventėje žygiuoja Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulko kariai. Ukmergė, 1927 m. gegužės 15 d. Autorius nežinomas. LCVA

Tautos šventės metu. Šiauliai, 1928 m. gegužės 15 d. Autorius nežinomas. LCVA

Peržvelgus tarpukario Lietuvos švenčių sąrašą, į akis krenta Bažnyčios švenčių gausa, dalis jų švenčiamos iki šiol. Verta pažymėti, kad įvairių diskusijų sukėlęs sprendimas nuo 2003 metų nedarbo diena paskelbti Rasos ir Joninių dieną taip pat susijęs su istorine tradicija. Ši data minima ir 1920 metų sąrašė. Vis dėlto yra ir švenčių, kurios dabartinėje Lietuvoje minimos, tačiau tomis dienomis dirbama – tai Trys karaliai, Šv. Kazimiero, Šv. Juozapo dienos, Šeštinės ir Devintinės, Šv. Petro ir Povilo diena, Nekalto Švč. Mergelės Marijos prasiždėjimo diena.

Ugniagesių eisena Tautos šventėje. Šiauliai, 1930 m. rugsėjo 8 d. LCVA

1920 metų švenčių sąrašė nerandame Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo dienos, Lietuvos karaliaus Mindaugo karūnavimo dienos. Įdomu, kad sąrašė nėra ir Motinos dienos, Tėvo dienos. Motinos diena vis dėlto buvo švenčiama tarpukariu, tačiau tik nuo 1928 metų. Tėvo diena valstybine švente Lietuvoje paskelbta tik 2008 metais.

Nemažai švenčių ir minėtinių dienų sovietmečiu buvo uždraustos ir į mūsų gyvenimą sugrįžo tik Lietuvai atkūrus nepriklausomybę. Tad švęsdami šventes, prisiminkime istoriją ir puoselėkime tradicijas.

*Parengė Lietuvos centrinio valstybės archyvo
Dokumentų sklaidos skyriaus
vyriausioji archyvistė Simona Grikštaitė*

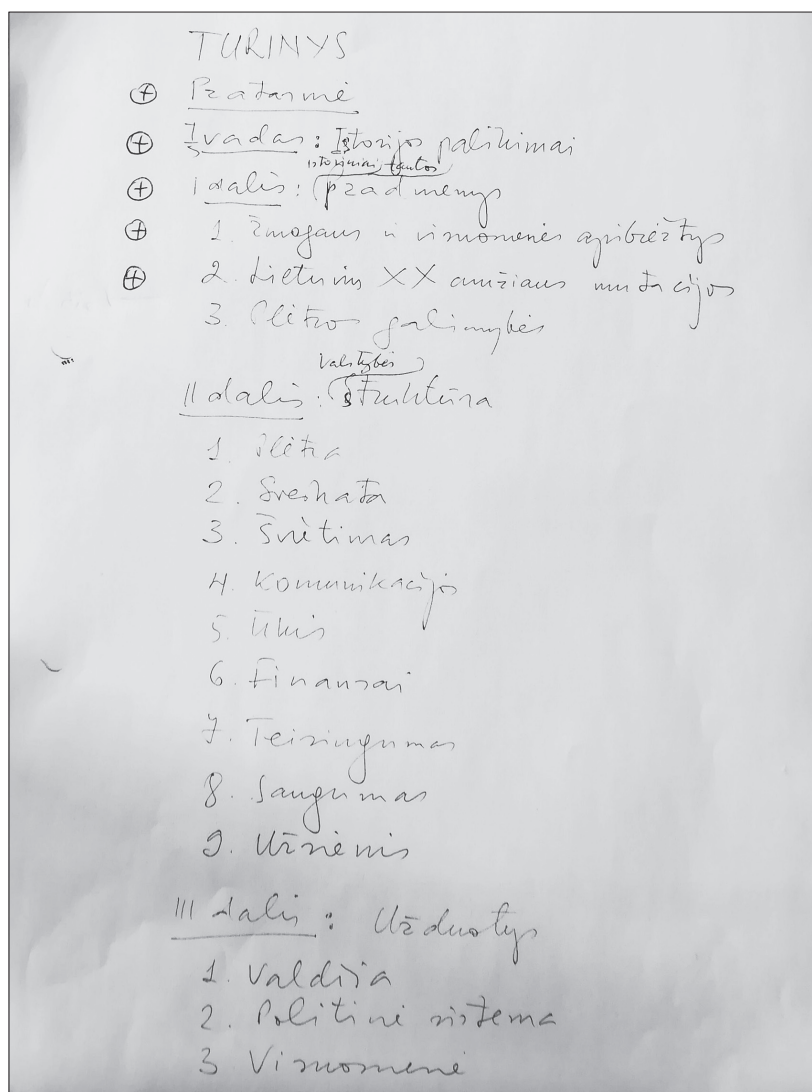
ROMUALDAS OZOLAS. LIETUVA: VEIKSMŲ KNYGA

Tęsiame pažintį su unikaliu Romualdo Ozolo rankraštiniu palikimu, kurio didžioji dalis perduota ir tvarkoma Lietuvos centrinio valstybės archyvo specialistų. Skaitytojai pristatome dokumentą, pavadintą „Lietuva: veiksmų knyga“.

Tai veikiausiai sumanytos knygos pradžia: numatytas turinys, parašyta pratarmė, įvadas ir du skyriai. Rašyta 2000 metų balandžio–liepos mėnesiais, deja, nebaigta. Greičiausiai, tai tuo metu ryškėjusios „naujosios politikos“ gaires formuojantis dokumentas.

Lietuvai pasiekus imitacinės orientacijos į Vakarus piką („Williams International“ atėjimas į Mažeikius), išgyvenant pakvietimo tapti Europos Sąjungos nare entuziazmą, R. Ozolo rūpestis – išlikti, išsaugoti nacionalinio ūkio likučius, stiprinti tautinį ir kultūrinį savitumą. „Veiksmų knygos“ tikslas – „alternatyvi nacionalinio ūkio savarankiškumo Europos Sąjungos kontekste politika“.

Dokumento išliekamoji vertė – apmąstymai apie okupuotosios sąmonės palikimą ir jo įtaką Antrosios Lietuvos Respublikos politiniams sprendimams. R. Ozolo išvalga dėl mūsų sąmonės orientacijos – „mes turim kažkam priklausyti“ – išlieka aktuali, apmąstant Lietuvos valstybės 30-mečio būvį.

Pratarmė

Ši „Veiksmų knyga“ yra lietuvių tautos plėtros nacionalinės programos metmenys.

Istorija čia apžvelgiama tiek, kiek būtina suvokti tautos kilmę, būdą ir gyvenimo tikslus.

Šiuolaikinio gyvenimo istorija dar labai trumpa – viso labo ne visas XX amžius. Ji formuoja mūsų šiandieninį ūkį, kultūrą ir interesus. Pagrindiniai to meto bruožai kaip mūsų išgyvenimo ir gyvenimo būdo parametrai tarnauja įvadine dalimi valstybės struktūrinio suskirstymo pagrindimui ir prioritetinių veiksmų tose valdymo srityse nustatymui.

Svarbiausia programos dalis yra valstybės valdymo struktūra ir jos padalinių veiksmas, kurie turėtų garantuoti saugią tautos ateitį.

Valstybės valdymo struktūra išskleidžiama: 1) pagrindžiant sistemą, 2) nurodant svarbiausias baro veiklos sritis, 3) išskiriant prioritetinius darbus ir 4) išryškinant toliau tirtinus klausimus.

Atskirai (III dalis) aptariami nacionaliniai uždaviniai, kuriuos turi spręsti visi valdžios lygmenys, visoms ideologijoms atstovaujančios politinės organizacijos, pagaliau – visuomenė kaip viešosios nuomonės, intelekto ir mentalumo vienovė.

2000 04 30, 13.49 R. O.

Įvadas Istorijos palikimai

Lietuviai vis dar gyvena, nors jų jau nebeturėjo būti. Lietuvių sunaikinimu nuosekliai buvo užsiėmę vokiečiai, rusai ir lenkai, vykdydami karus ir okupacijas, tremtis, genocidus ir ekocidus, dementalizacijas ir asimiliacijas*. Demografinė pasekmė: daugiau kaip dešimt kartų mažesnis gyventojų skaičius lyginant su Lenkija šiandien, nors X amžiuje, kai Lietuvos ir Lenkijos valstybės dar tik ryškėjo, abiejų tautų gyventojų skaičius buvo beveik toks pat**.

Teritorinė pasekmė: nutautintos ir asimiliuotos baltų gentys teritorijose, kurios dešimt kartų didesnės už šiandieninę Lietuvos teritoriją***.

Kultūrinė pasekmė: keletą amžių lietuviai kūrė kultūros ir civilizacijos vertybes kitoms tautoms – gudams, lenkams, vokiečiams, rusams, prarasdami viduramžių, Renesanso ir klasikinio kapitalizmo epochas, į XX amžių įžengdami kaip mažai raštinga, pusiau nutautusi valstietiško mentaliteto tauta****.

Mentalinė pasekmė: nepasitikėjimas „užribiu“ ir naujovėmis, nacionalizmas arba kosmopolitizmas, pavydas ir klasta, gerumas ir žiaurumas, jusliškumas ir dar nedrąsus racionazmas.

Labai svarbūs Lietuvai specifiniai XX amžiaus palikimai.

Ištrūkusi iš 120 metų trukusios rusų vergovės XX amžiaus pradžioje, prieš didįjį totalitarinių režimų susidūrimą amžiaus viduryje, Lietuva paragavo laisvės skonio ir, nors tautos didžiuma neatlaikė išmėginimo ir pasidavė naujai okupacijai be pasipriešinimo, laisvės viltis gyvavo visus penkiasdešimt bolševikinės okupacijos metų. Laisvė ir toliau sąlygoja ir sąlygos Lietuvos savitaigos pobūdį: Nepriklausomybė aukščiau už viską!

Deja, per tuos penkiasdešimt okupacijos metų dėl totalitarinės ūkio tvarkymo sistemos Lietuvos žmonės buvo atjunkyti nuo savarankiško visuomeninio ir ūkinio gyvenimo, neteko santykio su turtu ir kapitalu, kas išsivadavus sudarė palankiausias sąlygas masiniam piktnaudžiavimui ir nusikalstamumui, atvedusiam į valstybės finansinį bankrotą, kurio pavidalus dabar ir bandome įveikti.

Esama ir specifinio Antrosios nepriklausomos respublikos istorinio palikimo: beveik visas tarybiniais metais sukauptas valstybinis ir „kolektyvinis“ turtas yra išgrobstytas arba išparduotas užsienio monopolijoms, beveik veidrodžiškai pakartojančioms Lietuvos

* Reikia sudaryti pagrindinių naikinimų schemas.

** Demografinių duomenų lentelės!

*** Teritorijos mažėjimo lentelės.

**** Svarbiausi kitoms tautoms kūrę žmonės ir paminklai.

priklausomybės schemą, tik šįkart ne nuo Rytų, o nuo Vakarų. Įstojimas į Europos Sąjungą tą priklausomybę apiformins juridškai.

Ši turto priklausomybės schema atspindėjo ir pagrindinius politinius buvusiųjų valdžių veiksmus. Bijodami opozicijos puolimų dėl galimų simpatijų Rusijai, kairieji su savo parlamentu ir vyriausybėmis rūpinosi tik ankstesniais dešimtmečiais sukurtą ūkio struktūrą ir jų valdymo nomenklatūros išsaugojimu, o dešinieji, argumentuodami integracijos į Vakarų struktūras sąlygomis, išpardavė visą tą turtą be ceremonijų ir skrupulų, jau dabar realizuodami Lietuvos ūkio visiškos priklausomybės nuo Vakarų monopolijų nuostatą.

Tai nuostatai alternatyvi yra nacionalinio ūkio savarankiškumo Europos Sąjungos kontekste politika. Į jos realizavimo galimybes ir apeliuoja ši „Veiksmų knyga“.

I dalis

Istoriniai tautos pradmenys

I skyrius

Žmogaus ir visuomenės apibrėžtys

Žmogus yra visų daiktų matas, žmogaus asmuo yra visų veiksmų atskaitos taškas. Tai ne propagandinė frazė, o dviejų tūkstančių metų Vakarų civilizacijos išdava, kurią šiandien (lengviau ar sunkiau, su kančiomis) perima visas pasaulis. Ir Lietuva.

Žmonės, kaip ir visi pasaulio daiktai, jungiasi pagal panašumą, kurio pats giliausias pamatas yra prigimtis. Taip randasi giminės, gentys, tautos. Tai irgi ne kokia nauja mintis, o pasaulio gyvenimo faktas.

Pasaulio istorija – tai žmonių gyvenimas, giminėms tampant gentimis, gentims – tautomis, tautomis – Pasaulio bendrija. Šis žmonių tapsmas Pasaulio bendrija – tai tūkstančių genčių ir tautų žuvimas, besitęsiantis ligi šiolei. XX amžius pasiekė žmogaus teisių gynimo visame pasaulyje. Tačiau dar nepasiekė tautų teisių gynimo. Esama stiprių politinių jėgų, kurioms žmogaus teisės atrodo vienintelis humanizavimo kriterijus, kurioms tautos teisės ir nebus reikalingos gynimo.

Stovime ties pasaulio be tautų riba, bet ar jis bus toks – nežinia.

XX amžiaus totalitarinės tvarkos buvo kuriamos tautų naikinimui įdiegti.

XX amžiaus demokratijos – tai žmogaus raiškos tautų ribose politiniai režimai.

Būdami atviri Pasaulio tautų bendrijos formavimuisi ir jame dalyvaudami, turime galvoti apie savo tautos įjungimą į Pasaulio bendriją.

Tą procesą gali garantuoti tik valstybė, kurią ir atkūrėme 1990 metais.

II skyrius

Tautos XX amžiaus slinkty

XX amžiaus pradžioje lietuvių tauta padarė trečią rimčiausią (pirmieji du – apsisprendimas kurti valstybę ir organizuoti gynybą nuo kryžiuočių okupacijos, realizuotas Mindaugo karūna, ir, antras, kovoje dėl išlikimo ieškoti bendradarbiavimo su Lenkija, pirmąkart esmingai tą nuostatą realizuojant Krėvos unija) savo istorijoje apsisprendimą: kurti nacionalinę valstybę, kurios ribos įsitęgtų lietuvių etninėse žemėse (tas apsisprendimas realizuotas Lietuvos ir Rusijos taikos sutartimi, nubrėžusia sienas tarp buvusios caro okupuotos Lietuvos ir carinės imperijos palikuonies bolševikinės Rusijos).

1918–1940 metais egzistavusi nepriklausoma Lietuvos Respublika buvo pirmoji Lietuvos istorijoje monoetninė valstybė (dalis jos rytinės teritorijos buvo okupuota Lenkijos). Kad ir kokia sudėtinga buvo jos plėtra tiek vidujai, tiek išoriškai, Respublikos rezultatas

Lietuvai ir pasauliui akivaizdus: susiformavo aiški nacionalinė sąmonė su konstruktyviu ūkiu ir perspektyvia kultūra.

Patriotinė dvasia ir tautinė kultūra buvo bandytos sunaikinti 1940–1990 metų okupacijos laikotarpiu. Pasipriešinimas okupaciniam terorui (valstybės veikėjų naikinimas, inteligentijos ir pasiturinčiosios valstietijos naikinimas ir tremtys, valdysenos pakeitimas, ūkio struktūros sunaikinimas ir performavimas, kultūros cenzūravimas ir administravimas) pagimdė didžiulę emigraciją, ilgiausiai Europoje trukusį partizaninį karą (karą po karo), baisią resignaciją ir pagaliau įvairias naujojo pasipriešinimo formas (Pasaulio lietuvių bendruomenės veikla, Helsinkio grupė, Katalikų bažnyčios kronika, Lietuvos laisvės lyga, pagaliau – Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis).

Okupacijos nuostoliai buvo baisūs: pusei amžiaus iš normalios kapitalizmo plėtros išmuštas ūkis, visiškai pajungtas satelitiniam Rytų žaliavų perdirbimui ir tokiam pat Lietuvos žemių naudojimui; pusei amžiaus sustabdyta laisvos sąmonės laisvame gyvenime savivokos ir savitaigos formų ieškančios sąmonės branda; pusei amžiaus į visai kitą dvasinių vertybių sistemą, represyviai ją perteikiant, įmesta visuomenės dvasia. Taip, visa tai gimdė legalaus pasipriešinimo formas, tačiau jos buvo pažymėtos moralinio kompromiso arba akivaizdaus kolaboravimo žyme.

Atkūrus nepriklausomybę svarbiausiu darbu tapo atsiribojimas nuo buvusios okupantės Rusijos, kuri neprarado savo pretenzijų į Baltijos šalių bent kokio lygio kontrolę, ir įsijungimas į Vakaruose besiformuojančias tarptautines struktūras – visų pirma Europos Sąjungą, taip pat į gynybinę Šiaurės Atlanto organizaciją – NATO. Vidiniu valstybės rūpesčiu tapo valstybės turto pervedimo į privataus turto kategoriją problemos.

Atgimimo laikotarpiu (1988–1992) propagutos ir teigtos savarankiškumo ir suverenumo nuostatos greitai buvo modifikuotos turto priklausomybės supratimų, vienu (kairiųjų) tempiant į dominuojančią valstybės turto padėtį, kitų (dešiniųjų) – į visišką jo išvalstybinimą. Masinis turto grobstymas ir kapitalo išplovimas užsienin pagimdė neviltį, kurią kraštiniai kairieji suformulavo teze „prie rusų buvo geriau“, o dešinieji išreiškė Mažeikių naftos komplekso perdavimu amerikiečių monopolijai, už tai dar primokant porą milijardų litų iš valstybės biudžeto.

Ideologinėje ir finansinėje kovoje dėl pozicijų okupacijos paveikta ir Atgimimo nepakankamai sustiprinta sąmonė išryškino savo esmę: mes turime kažkam priklausyti. Klausimas tai sąmonei vienas: Rytams ar Vakarams.

Šios „Veiksmų knygos“ tikslas – ne tik suformuluoti alternatyvą abiem kapituliacijų variantams, bet ir parodyti, koku būdu įmanoma trečioji išeitis: mes jei ir priklausom, tai priklausom patys sau, jeigu kur nors integruojamės, tai ne išeinam iš Lietuvos žemės kaip emigrantai ar gastarbaiteriai, o Europos Sąjungą, NATO ateina čia ir veikia su mumis kaip su partneriais.

IŠ ROMUALDO OZOLO PALIKIMO

KOVO 11-OJI. KAS JI?

Kas yra Kovo 11-oji?

Atsakymas, rodos, aiškus: tai Lietuvos valstybės atkūrimo dienos šventė. Valstybės, kuri yra viena iš netrumpos eilės mūsų valstybingumo istorijoje: Karalystė, Didžioji Kuni-gaikštystė, Abiejų Tautų Respublika, Lietuvos Respublika, atkurtoji, arba antroji, Lietuvos Respublika, o dabar štai ir Lietuva Europos Sąjungoje.

1990 m. kovo 11 d. prieš vidurnaktį dvyliktuoju iš eilės priimamas svarbiausias Lietuvos valstybės atkūrimo dokumentas – Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Aktas „Dėl Lietuvos Nepriklausomos valstybės atstatymo“. Juo paskelbiama, kad – cituoju – „yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos panaikintas valstybės suverenių galių vykdymas ir nuo šiol Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė“.

Kad būtų visai aišku, apie kurios valstybės tęsimą kalbama, tą patį vakarą tryliktuoju dokumentu atkuriamas 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimas, tačiau pridurmais, keturioliktuoju dokumentu, Lietuva gauna Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą – apkarpytą ir papildytą LTSR Konstituciją, nuolat taisomą ir veikiančią iki 1992 m. spalio 25 d., kai buvo priimta Lietuvos Respublikos Konstitucija.

Ta diena, 1990-ųjų kovo 11-oji, toldama nuo jų dalyvių, linkusi tapti viena ryškiausių mūsų istorijos kelrodžių žvaigždžių.

Liudininkui ji pilna buitiško plušėjimo. Aplink parlamentą spiečiasi žmonės. Korido-riais zuja deputatai, būriuojasi kabinetuose. Sąjūdžio klubas verda. Kabinete, kur dabar vyksta Seimo valdybos posėdžiai, mūsų septynetas formuluoja Nepriklausomybės Akto tekstą. LTSR Aukščiausiosios Tarybos pirmininko telefonu, kuriuo naudojasi Vytautas Landsbergis, skambina Stasys Lozoraitis, mygdamas valstybę atkurti tuoj pat, be jokių pereinamųjų laikotarpių, kurių norėtų parlamento kairioji pusė su Algirdu Brazausku priešaky. Valstybė turi būti atkurta kaip 1918 metų Respublikos tėsa. Lenkų deputatų frakcija, kuri diskutuoja ir tarpusavyje, ir su savo konsultantais, pagaliau apsisprendžia susilaikyti – Nepriklausomybės atkūrimui santūriai nepritari. Niekas nežino, ką daro Vladislavas Švedas, kuris dabar sėdi Maskvoje.

O kaip iš LTSR Aukščiausiosios Tarybos juridškai švariai pereiti į nepriklausomos valstybės parlamento statusą? Vienuolika dokumentų Landsbergis priverstas pasirašyti kaip LTSR Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas. Kai prieš vidurnaktį Aukščiausiosios Tarybos posėdžių salėje LTSR herbą pamažu uždengia Vytis, man atrodo, kad Lietuva kaip senas lietuvių žaltys žvilgėdama neriasi iš savo jau svetimos odos ir sekundei sustingsta prieš ilgą žygį į ateitį.

Kas gi atsitinka tą vakarą ne kaip buitį, ne kaip politika ar asmeninė intriga, o kaip istorija?

Pasakysiu labai aiškiai: tą vakarą Lietuvos valstybė atkuriamą iš *principo* ir *kategoriškai apibrėžtai*: kaip *nepriklausoma* Lietuvos valstybė.

Tada ji tokia iš tiesų ir yra. Pagal kokią tvarką gyvensime joje, buvo nustatinėjama vėliau.

Kuo gi užsiimta pirmiausia? Ne santykiuose su kaimynais, apie ką dabar dažniausiai prisimename, o valstybės viduje? Visų pirma užsiimta turtiniais santykiais ir ideologine atskirtimi. Turtas per restituciją mus pamažu atveda į didįjį apie 1996 metus pradėtą iš-valstybinimą („didžiąją privatizaciją“), kurio metu dalį valstybės turto galutinai perima Lietuvos „sėkmingieji“, dalį – užsienio kapitalas. Ideologinė kova suformuoja frontą tarp

vadinamųjų patriotų ir komunistų, priešpriešą tarp Rytų ir Vakarų. Kadangi valdžia visada yra teisė turtą valdyti ir jį turėti, labai greitai turtinių santykių tvarkymas tampa kova dėl valdžios, o valdžia – turtėjimo būdu. Visa tai lemia ir tarsi koordinatės tebežymi taip pat ir šiandieninio mūsų valstybės vidaus gyvenimo turinį.

Ką tai reiškė valstybės tęstinumo požiūriu?

Visa tai reiškė ne savanorių ir ne partizanų karuose brandintą Respubliką, o gilėjančios socialinės atskirties Lietuvą.

Ką šitai reiškė Lietuvos ateičiai ir jos geopolitiniam susiorientavimui?

Tai reiškė tikrai sociumo bendrume egzistuoti tegalinčios nacionalinės politinės valios silpnėjimą ir – kaip tik dėl to – būtinybę jau tik valdantiejiems priimti atsakomybę dėl Lietuvos globalizacinės integracijos. Ties XXI amžiaus slenksčiu Lietuva ne tik neberodė valios kurti savo pačios istorinio identiškumo vertą Vidurio Europą, bet ir kone džiaugsmingai priėmė visas Vakarų keliamas integracijos sąlygas, beveik simboliškai už naująją priklausomybę balsuodama ir referendume dėl stojimo, ir dėl Europos konstitucijos.

Kovo 11-osios Lietuva juridškai mums jau istorinė Lietuva. Dabartinis mūsų gyvenimas, pradėtas 2004 m. gegužės 1 d., yra Lietuvos Respublikos gyvenimas Europos Sąjungoje. Vieniems – geresnis, kitiems – blogesnis, bet tai jau politikos, o ne juridikos klausimas.

Ką pravartaus nacionaliniam gyvenimui turime iš Kovo 11-osios Respublikos?

Turime dar gerą trečdalį veikiančių 1992 metų Konstitucijos straipsnių. Bet vieną – pirmąjį, nemirtingą, neišvengiamą: „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“.

Turime rimtus iššūkius: Europos Komisijos Europos Parlamentui pateiktą programą „Aktyvūs Europos piliečiai“, kurios tikslas – kiekvienoje šalyje narėje suburti žmones, norinčius Europos konstitucijos 8 straipsnį pakeisti taip, kad nacionalinė pilietybė taptų tikrai papildančiąja, t. y. kad ir asmens lygiu Europos Sąjunga taptų unitarine – vieninga ir nedaloma valstybe. Turime tos pačios Europos Komisijos siūlymą anglų kalbą juridškai įtvirtinti kaip oficialią bendravimo kalbą. Turime dešimtis užsienio firmų, verbuojančių lietuvių į jų geriau apmokamus darbus, o pas mus vežančių kinas, ukrainiečius.

Tačiau turime ir keliolika tūkstančių iš pusės milijono ekonominių tremtinių, kurie jau ir pėsti norėtų sugrįžti į Lietuvą. Turime pirmą rimtą mūsų energetinio savarankiškumo išlaikymo projektą – susitarimą dėl Baltijos branduolinės jėgainės statybos Ignalinoje. Turime keletą tūkstančių mūsų naujųjų ūkininkų, baigiančių įleisti šaknis į gimtąją žemę laisvosios rinkos stichijoje. Turime nacionalinį diktantą su savo lietuvių kalbos žinias patvirtinti panorusiu ir senimu, ir jaunimu.

O svarbiausia: turime ir vėl bundančią jaunąją Lietuvos dvasią. Štai ką „Atgimimo“ savaitraštyje rašo Ignalinos gimnazijos mokinukė Justė Nepaitė:

„Nereikia tų grandiozinių planų, susijusių su ekonomika. Situacija gerokai pasikeistų į gerąją pusę, jei tik žmonės išmoktų atrasti truputį meilės. Tik manęs vienos čia neužteks. Galbūt derėtų pradėti lankstinukų, kurie skelbtų: „Tėvynei reikia tavęs!“ arba „Savižudžiai nepatenka į Rojų“ gamybą. /.../ Galbūt derėtų pasamdyti porą šimtų jaunų žmonių, kurie ištisas dienas skambintų lietuviams telefonu ir praneštų džiugias naujienas. Pavyzdžiui: „Laba diena! Ar jūs nesididžiuojate mokėdamas vieną sudėtingiausių kalbų pasaulyje?“, „Sveiki! „Baltaragio malūnas“ yra ne ką prastesnė stebuklinga istorija už „Harį Poterį“. Nežinote? Galėtume vakarais jums paskaityti keletą ištraukų.“ Jei niekas nesutiktų, dievaži, pati galėčiau skambinti: „Laba diena! Sveikinu! Jūs esate lietuviai!“ Kodėl ne? Žmonės turėtų vienyti dar kažkas. Ne tik krepšinį.“

Sveikinu visus su švente.

Pranešimas skaitytas Kauno žemės ūkio universiteto Miškų fakultete 2006 m. kovo 8 d.

MĄSTYMAI

VYTAUTAS RADŽVILAS

VIS DAR KOVO 11-OSIOS AR JAU
„POSTKOVO 11-OSIOS“ LIETUVA?

Trisdešimtosios Kovo 11-osios metinės skatina, net įpareigoja, dar kartą susimąstyti ir paklausti: tai kokia vis dėlto yra pamatinė ir svarbiausia šios dienos prasmė? Koks buvo didysis valstybę atkūrusio Sąjūdžio tikslas ir kas buvo iš tikrųjų, taigi iš esmės, pasakyta visam pasauliui tą lemtingą dieną?

Įprastiniai atsakymai, kad tai yra Laisvės diena, kai Lietuva nusimetė penkis dešimtmečius trukusios okupacijos jungą ir atkūrė valstybingumą, iš dalies yra teisingi. Tačiau paviršutiniški. Jie yra tik žvilgsnis į šio įvykio prasmių ledkalnio paviršių. Tačiau tokie ar panašūs vertinimai besąlygiškai vyrauja ir yra nuolatos kartojami. O tai yra požymis, kad tikroji Kovo 11-osios prasmė yra pamiršta arba nenorima jos prisiminti.

Kodėl tautos svajoja tapti valstybinėmis, tai yra savo valstybes turėti siekiančiomis tautomis, nors toli gražu ne visoms lemta tą svajonę įgyvendinti ir patekti į elitinį – valstybinių tautų – klubą? Kodėl troškimas patekti į šį išrinktųjų klubą toks stiprus, kad dažnai šio tikslo siekiama per sunkias laisvės kovas, dažnai mokant milžinišką kainą?

Turėti savo valstybę – tai būti suverenia, tai yra savivaldžia ir gebančia laisvai lemti savo likimą politine bendruomene. Šitoks paaiškinimas jau artėja prie reikalo esmės. Vis dėlto tai dar nėra galutinis atsakymas į tik ką suformuluotus klausimus. Kodėl tautos teisė valdyti save yra tokia svarbi? Kovo 11-osios Aktas kaip tik ir yra ne tik teorinis, bet ir praktinis atsakymas į šį – paskutinį ir svarbiausią – klausimą. Tą dieną buvo ne tik paskelbta, kad mes, lietuviai, atkuriamo prieš pusę amžiaus sunaikintą savo valstybę.

Iš tikrųjų buvo padaryta kur kas daugiau: Aukščiausiosios Tarybos priimtu Aktu buvo valingai paneigtas kertinis okupuotos Lietuvos naikinimą grindęs ideologinis principas. Jo idėjinės ištakos – 1848 metais pasirodęs „Komunistų partijos manifestas“. Jame skelbiama, kad tautos ir valstybės kartu su religija, morale, filosofija, politika, teise ir kitomis „visuomeninės sąmonės formomis“ esančios istorinės atgyvenos, kurios būsimajame pasaulinėje komunistinėje visuomenėje neišvengiamai nunyksiančios. Ši jokiais empiriniais faktais ir

teoriniais argumentais neparemta pranašystė tapo „proletarinio internacionalizmo“ doktrinos šerdimi.

XX amžiuje „laimėjusio proletariato“ šalyse toji doktrina įgijo oficialios ideologinės dogmos rangą. Ja buvo grindžiama komunistinio bloko valstybių vykdyta nacionalinių santykių politika, sovietų imperijoje įgijusi ypač atviro ir šiurkštaus tautų dirbtinio maišymo ir jų asimiliavimo į betaute „sovietinę liaudį“ formas.

Natūralu, kad SSRS pavergtos tautos ir jos įtakos orbiton patekusių satelitinių valstybių visuomenės šią politiką atmetė. Komunistinio „proletarinio internacionalizmo“ diegėjų

Mindaugo Šernos nuotrauka

nusivylimui ir pykčiui, jos tiesiog nematė reikalo ir prasmės išnykti virsdamos beveide „internacionaline“ komunistinių režimų vergų mase. Visur, ypač net riboto suverenumo neturėjusiose SSRS „broliškosiose respublikose“, buvo gerai suprantama, kad pakurtas „internacionalinis“ tautų lydimas katilas visoms, pirmiausia – mažesnėms, tautoms žada greitą jų istorinės kelionės pabaigą. Taip pat buvo aiškiai suvokiama, kad net ir didesnių tautų ateitis nėra šviesi, nes neturėdamos savų valstybių jos nepajėgia laisvai ir nevaržomai išskleisti visų savo kūrybinių galių, o ilguoju laikotarpiu yra užgožiamos valstybėje dominuojančių tautų ir anksčiau ar vėliau taip pat sunyksta. Galiausiai ir iš istorijos buvo gerai žinoma, kad palyginti palankios ekonominio gyvenimo ir kultūrinės saviraiškos sąlygos lėtina ir atideda imperiniams dariniams priklausančių tautų išnykimą.

Tačiau gyvenimo SSRS imperijoje patirtis įsakmiai priminė ir liudijo, kad tokios tautos vis tiek yra pasmerkiamos būti antrarūšėmis ta prasme, kad niekada netampa visavertėmis, tai yra iš tiesų istorinėmis tautomis. Nevalstybinės ir todėl negalinčios lemti savo likimo tautos iškrenta iš istorijos, nes taip ir netampa suverenomis pasaulio politikos dalyvėmis ir savarankiškoms istorijos veikėjomis.

Šios paprastos ir akivaizdžios tiesos kaip tik ir buvo „buržuazinio nacionalizmo“ idėjinė šerdis. Jas suvokus nesunku suprasti, kodėl visus komunistinius režimus persekiojusi „buržuazinio nacionalizmo“ šmėkla buvo jų galvos skausmas, o nuožmi kova su šio nacionalizmo „atgyvenomis“ ir apraiškomis be atvangos truko ištisus dešimtmečius. Komunistiniai režimai ją beviltiškai pralaimėjo. Maža to, būtent tautų noras gyventi ir išlikti ir jų ryžtas apginti ir valingai teigti savo politinę ir istorinę būtį tapo komunistinius režimus visoje Europoje nušlavusio „tautų pavasario“, o kalbant tiksliau – pakilusios nacionalinio išsivadavimo judėjimų bangos varomąją jėgą. Todėl ir 1990 m. kovo 11-osios Aktas savo giliausia esme buvo ne kas kita, o lietuvių tautos valios išlikti politinė ir teisinė išraiška ir laimėjusio Sąjūdžio – nacionalinio išsivadavimo judėjimo – pergalės deklaracija.

Tautų noras išlikti ir savarankiškai tvarkytis nuosavose šį tikslą turinčiose laiduoti valstybėse – čia ir niekur kitur glūdi politinė nacionalizmo idėjos prasmė ir neišsenkamas jos patrauklumo, gyvybingumo ir tvarumo šaltinis. Tai paaiškina, kodėl, nepaisant vis stiprėjančių globalizmo vėjų, nepaliaujamų įtikinėjimų, kad tautų ir nacionalinių valstybių laikas baigėsi, nėra nė vienos komunizmo jungą nusikračiusios šalies, kuri oficialiai ir viešai aukščiausiu valstybiniu lygmeniu būtų sugrįžusi prie „Komunistų partijos manifesto“ idėjų ir pareiškusi, kad aukščiausias ir galutinis tautos ir valstybės tikslas yra išnykti. Net karščiausi pokomunistinių šalių globalistai nutuokia, kad mėginimas sugrįžti į SSRS išpažintos internacionalistinės multikultūrinės ideologijos laikus ir kurti savo valstybių ateitį ant dabar jau savanoriškai pasirenkamos susinaikinimo filosofijos pamatų dvelktų beprotybe.

Ir vis dėlto yra išimtis. Atsirado vienintelė Europoje valstybė, išdrįsusi pasirinkti ir viešai paskelbti, kad ji vadovausis būtent tokia savanoriškos savižudybės filosofija. Ir toji ypatinga valstybė – Lietuva, oficialiai išsižadėjusi ne tik Kovo 11-osios Akto dvasios, bet ir jo raidės.

Tai buvo valstybinio lygmens ideologinis ir politinis apsisprendimas. 1990 m. kovo 11-osios Lietuvos Respublika pirmą kartą viešai ir oficialiai buvo panaikinta 2012 metais patvirtintoje Lietuvos pažangos strategijoje „Lietuva 2030“ – šalies raidos kryptį dviem dešimtmečiams brėžiančiame valstybės dokumente. Jame nė karto nėra minima lietuvių tauta, vartojama tik „Lietuvos tautos“ sąvoka. Įprastinės sąvokos „lietuvių tauta“ išnykimas ir jos pakeitimas sąvoka „Lietuvos tauta“ ideologiniu ir politiniu požiūriu yra ne kas kita, o pripažinimas, kad 1990 metais atkurtos nacionalinės valstybės raida sukama visiškai nauja kryptimi. Būtent toji raida yra sąmoningai ir atvirai atsaistoma nuo valstybę sukūrusios lietuvių tautos, kaip jos steigėjos ir suvereno, medžiaginės ir dvasinės plėtros interesų bei lūkesčių.

Sąvoka „valstybė“ strategijoje dar nėra visai išnykusi ir pavartojama, bet jau neturi jokio apibrėžto ir aiškesnio politinio turinio. Dokumentu tekste ją visiškai užgožia ir faktiškai

išstumia visur vartojama sąvoka „visuomenė“, kuri nuo valstybės būtent tuo ir skiriasi, kad pati savaime yra ikipolitinis darinys. Tiesa, nurodoma, kad strategija „siekiame pažadinti visuomenės ir kiekvieno jos nario kūrybiškumą, susitelkti prie idėjų, kurios padėtų Lietuvai tapti modernia, veržlia, atvira pasauliui, puoselėjančia savo nacionalinį tapatumą šalimi“.

Tačiau visas dokumento turinys akivaizdžiai liudija, kad lakoniška užuomina apie nacionalinį tapatumą yra visiškai tuščia ir jokiai konkrečiai veiksmų programai neįpareigojanti abstrakcija. Visame strategijos kontekste šie du žodžiai virsta retorine kalbos figūra. Vienintelė racionaliai suvokiama jos paskirtis galėtų būti nebent klaidinti ir švelninti dokumento keliamą įspūdį, kad maskuojamas įvykusio valstybės radikalaus ideologinio perorientavimo faktas. Šio perorientavimo pobūdį ir mastą atskleidžia visiškai nauja Lietuvos ir jos raidos vizija. Ji iš pagrindų keičia šalies, vadinamos Lietuva, egzistavimo prielaidų, pagrindų, raidos krypties, orientyrų, varomųjų jėgų, o galiausiai – net jos istorinės būties tikslo ir prasmės sampratą.

Kai kurie dokumento teiginiai nepalieka jokių abejonių, kad šia strategija nedviprasmiškai deklaruojamas siekis paversti Lietuvą radikalaus socialinės inžinerijos eksperimento lauku ar poligonu, faktiškai nutraukiant ankstesnę šalies raidą ir užsimojant sukurti visiškai naują kraštą: „Lietuvos piliečių kultūros, mąstymo, elgsenos pokyčiai ir visuomenės vertybės lems sėkmingą šalies raidą ir padės pasirengti drąsiai priimti globalios konkurencijos iššūkius. Todėl šia strategija siekiama paskatinti esminius visuomenės pokyčius ir sudaryti sąlygas formuoti kūrybingai, atsakingai ir atvirai asmenybei. Tokios asmenybės skatins pažangos procesus ir lems teigiamus pokyčius visose visuomenės gyvenimo srityse.“ Pastangos „drąsiai priimti globalios konkurencijos iššūkius“ nuo šiol tampa egzistenciniu Lietuvos tikslu ir lemiamą jos išlikimo sąlyga. Lietuvos steigties svarbiausias šaltinis (faktiškai jos egzistavimo pagrindas) ir istorinį tęstinumą turinčios laiduoti kūrybinės galios šaltinis nebėra tauta, juo paskelbiama „kūrybinga, atsakinga ir atvira asmenybė“.

Strategija yra lūžio taškas tuo požiūriu, kad tai pirmasis dokumentas, kurį patvirtinus pirmą kartą buvo oficialiai paneigta lietuvių tautos kaip savitos kultūrinės bendrijos ir jos sukurtos valstybės istorinė ir politinė būtis. Tik ką minėtos strategijos nuostatos yra neabejotinas įrodymas, kad atsisakyta siekio šimtmečiams laiduoti tautos istorinį tęstinumą ir išlikimą, kuris buvo laikomas svarbiausiu 1818 metais gimusios ir 1990 metais atkurtos valstybės atsiradimą ir egzistavimą pateisinančiu bei įprasminančiu tikslu. Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostata, kad lietuvių tauta yra valstybės kūrėja, šeiminkė ir suverenas, iš tikrųjų yra panaikinama ir virsta bereikšme deklaracija. Tačiau tauta buvo paneigta ne tik kaip kolektyvinis politinis subjektas, turintis teisę sukurti nepriklausomą valstybę.

Strategijoje net neužsimenama apie tikslą išsaugoti ir puoselėti lietuviškąją kultūrą kaip tautinės tapatybės pagrindą ir esminį valstybės savasties sandą. Strategijoje apskritai nelieta anksčiau bent jau formaliai deklaruoto valstybės įsipareigojimo rūpintis lietuviškosios kultūros puoselėjimu ir sklaida pasaulyje. Kultūros plėtra joje suprantama kaip „viešųjų kultūros institucijų“ vykdomas konkrečiau neapibrėžtos „kultūrinės terpės“ formavimas, į kurį turi būti įtraukta abstrakti, etniniu ir kalbiniu požiūriu neįvardijama, visuomenė. Pabrėžiami du šitaip apibūdinamų „kultūros procesų“ bruožai – dinamiškumas ir tarptautiškumas.

Svarbiausiomis kultūros plėtros sąlygomis ir priemonėmis laikomi kultūriniai mainai ir kultūros kūrėjų mobilumas: „Formuoti turtingą kultūrinę terpę, investuojant į viešųjų kultūros institucijų plėtrą ir jų integraciją, skatinant visuomenės dalyvavimą kultūros procesuose. Sudaryti sąlygas kultūros dinamiškumui, ypač skatinant tarptautinius kultūrinius mainus ir tarptautinį kūrėjų judumą.“ Taigi faktiškai yra siūloma visiškai nauja Lietuvos

kultūros plėtros strategija ir ją įkūnijantis plėtros modelis. Lietuvių tauta nebelaikoma kolektyviniu kultūrinės veiklos subjektu ir pagrindine savitos lietuvių kultūros kūrėja.

Perduodanti savo įgaliojimus „viešosioms kultūros institucijoms“ valstybė atsisakė anksčiau savaime suprantamu ir nekvestionuojamu kultūros politikos tikslu laikyto įsipareigojimo teikti prioritetą nacionalinės lietuvių kultūros išsaugojimui, puoselėjimui ir sklaidai. Todėl būtų netikslu teigti, kad strategija programuoja esminius Lietuvos kultūros politikos pokyčius. Toks apibūdinimas nėra iš tolo neperteikia turimo sukelti šios politikos lūžio pobūdžio ir masto. Ji suponuoja tikrą „kultūrinę revoliuciją“, iš esmės keičiančią lietuviškosios kultūros statusą ir net jos ateities perspektyvą. Valstybės globojama, saugoma ir puoselėjama nacionalinės kultūros erdvė, kurios tapatumą ir savastį struktūrinantis ir apibrėžiantis sandas visada buvo būtent lietuviškasis etninis ir kalbinis pradas, naujajame modelyje turi užleisti vietą multikultūrinės „Lietuvos tautos“ palaikomai „atvirai“ kultūrai.

Lietuvių kultūra joje tampa tik vienos iš daugelio šalyje gyvenančių ir nuolat besikeičiančių etninių kalbinių bendruomenių ar grupių kultūrų. Nacionalinę kultūrą turinti pakeisti strategijoje minima ir užsibrėžta kurti dinamiška „kultūrinė terpė“ ne tik nelaiduoja lietuviškos kultūros, kaip paties valstybingumo atraminio stulpo, ypatingo statuso ir vaidmens. Dėl tokių šios „terpės“ savybių neribojamas „atvirumas“, „tarptautiškumas“ ir „judrumas“, neišvengiamai pakertamos pamatinės lietuviškosios kultūros saugumo ir tvarumo sąlygos. Todėl nelieka net minimalių garantijų, kad besąlygiškai „atsivėrusi“ lietuviškoji kultūra nebus užgožta kitų kultūrų ir neišnyks.

Strategija taip pat yra pirmas oficialus dokumentas, kuriame nedviprasmiškai paneigiama modernioji Lietuvos nacionalinė valstybė kaip lietuvių tautos politinės organizacijos forma ir pagrindinis jos saugumą bei istorinį tęstinumą laiduojantis politinės savivaldos įrankis. Ji turi nunykti – tokia yra jai brėžiama tolesnės raidos kryptis ir jos laukianti ateities perspektyva. Atvirai neįvardijamo, bet akivaizdžiai numanomo ir siekiamo nunykimo požymiai yra lengvai išvelgiami dokumente vartojamų sąvokų turinio pokyčiai. Kad šioje strategijoje išnyksta rūpestis dėl valstybės išlikimo ir ateities, matyti jau iš to, kad joje apskritai nekeliamas tikslas stiprinti valstybingumo pagrindus ir laiduoti valstybės saugumą ir istorinį tęstinumą kuo ilgesniam laikui. Šio fundamentalaus ir bet kuriai valstybei svarbiausio tikslo atsisakoma.

Kaip minėta, sąvoka „valstybė“ iš inercijos dar keletą kartų pavartojama, tačiau ją visiškai nustelbia ir faktiškai išstumia „valdžios“ ir „valdymo“ sąvokos. Maža to, iš esmės pakinta ir yra radikaliai susiaurinamas jų turinys. Jos yra visiškai nupolitinamos. Valdžia nebėra apibrėžiama ir traktuojama kaip tikros ir visavertės valstybės politinė valdžia. Politinis valdymas, visada laikytas skiriamuoju tokios valdžios bruožu ir svarbiausia jos funkcija, strategijoje ne tik nėra aptariamas, bet apie jį net neužsimenama. Politiškai reprezentuoti piliečių bendriją ir padėti jai siekti bendrojo gėrio, rūpintis šalies užsienio ryšiais, jos padėtimi ir saugumu tarptautinėje arenoje, kurti tautos ir valstybės ilgalaikės raidos vizijas ir tikslus, numatyti strategines jų plėtros kryptis ir uždavinius – šių svarbiausių tikro valstybės politinio valdymo elementų ir tipiškų politinės valdžios uždavinių strategijoje tiesiog nėra.

Pagrindinė valdžios funkcija įvardijama kaip „viešojo sektoriaus“ ir „visuomenės“ poreikius tenkinantis „sumanus viešasis valdymas“: „Turi būti ne tik tenkinami pagrindiniai saugumo, žmogiškojo orumo poreikiai, bet ir teikiamos mums reikalingos geros kokybės paslaugos.“ Gero viešojo valdymo, taigi ir jį įgyvendinančios valdžios „sumanumo“, svarbiausias kriterijus yra ekonominis veiklos efektyvumas: „Mums visiems turi rūpėti, kas yra sukuriama už pinigus, todėl viešasis valdymas turi būti neatsiejamas nuo veiklos efektyvumo ir sprendimai įgyvendinami kuo mažesnėmis sąnaudomis.“ Tokią strategiją,

kurioje valdžios funkcijos atvirai apribojamos viešojo valdymo uždaviniais, nedvejojant galima vadinti idėjine ar veikiau ideologine Lietuvos valstybingumo likvidavimo programa.

„Komunistų partijos manifeste“ pranašaujama, kad „viešojo valdžia neteks savo politinio pobūdžio“, – kaip tik šiuo valdymo idealu vadovaujasi lietuviškosios valstybės pažangos strategijos kūrėjai. Dar tiksliau ir aiškiau perteikti tokio valdymo esmę galima atsisakant pačios sunkiai nuo politinių konotacijų atsaistomos „valdymo“ sąvokos. Ją kur kas geriau perteikia ir atspindi „valdysenos“ sąvoka.

Valdymo nupolitininimo ir jo virsmo valdysena viršūnė yra mūsų dienomis išpopuliarėjusi ir madinga vadinamoji naujoji viešojo vadyba (NVV), kartais laikoma ir vadinama tiesiog „elgsenos valdymu“. Sąvoka „vadyba“ yra ypač tiksli ir informatyvi nuoroda: žmogiškųjų poreikių vadyba yra vienintelė šios galutinai nupolitintos valdymo formos paskirtis. Tačiau būtent NVV principais buvo grindžiamos ne tik Lietuvoje vykdytos neoliberalios reformos, ji faktiškai tapo tų reformų ideologija, kuria masiškai indoktrinuojami net Lietuvos aukštųjų mokyklų studentai. Iš tikrųjų NVV, atvirai jos neįvardijant, Lietuvos pažangos strategijoje „Lietuva 2030“ buvo ideologiškai ir politiškai įtvirtinta kaip pagrindinis šalies valdžios uždavinys, įvilktas į konkrečiau nepibrėžtą ir plačiau neišskleistą „viešojo valdymo“ sąvoką. Tai reiškia, kad strategija nenumato jokio aukštesnio valdžios ir jos vykdomo viešojo valdymo tikslo, išskyrus siekį patenkinti visuomenės ekonominius, socialinius ir kultūrinius poreikius, pasitelkiant kuo efektyvesnius jų vadybos metodus. Tokiems poreikiams tenkinti ir yra skirtas strategijoje numatomas diegti ir nuolatos tobulinti „sumanus“ viešasis valdymas. Įgyvendinti tokį valdymą gali ir politiškai nesavarankiško administracinio teritorinio darinio valdžia.

Šitaip suvadybintoje strategijoje visiškai išnyksta politinis valdymo dėmuo. Jis visais laikais buvo laikomas pamatiniu valstybę apibrėžiančiu elementu ir svarbiausiu požymiu, skiriančiu tikrą valstybinį darinį steigiančių piliečių politinę savivaldą nuo politiškai nesavarankiško teritorinio darinio gyventojų administracinės savivaldos. Tokiame kontekste taip pat darosi suprantama dokumento kūrėjų nuostata nekalbėti apie valstybės pagrindų stiprinimą, jos ilgalaikės raidos kryptį ir išlikimo perspektyvas. Šie strategijos bruožai leidžia tvirtai teigti, kad ją galima laikyti ne tik etniškai, kalbiškai ir kultūriškai savitos lietuvių tautos, bet ir Lietuvos valstybės likvidavimo ideologine ir politine programa. Reikia sutikti su Vytauto Rubavičiaus, vieno iš nedaugelio kritiškai šį dokumentą analizavusių ir vertinusių autorių, drąsiai išsakyta nuomone, kad šis dokumentas iš tikrųjų yra visiško Lietuvos ištautinimo ir išvalstybinimo programa: „Strategijoje nesiūlomas joks ideologinis, lietuvių tautą ir Lietuvos visuomenę saistantis ir vieningai veikti skatinantis tikslas. Ekonominiai arba valdymo gerinimo tikslai niekaip negali sutelkti visuomenės.“¹

Dėl šių strategijos ypatumų neįmanoma laikyti jos tik įprastiniu šalies ilgalaikės plėtros planu. Dokumente ideologiškai brėžiama šalies raidos kryptis iš tikrųjų yra normatyvinė gairė, arba nuoroda, kad Lietuva nuo šiol turi sukti visiškai nauju keliu. Tai kelias, kuriuo eidama ji galiausiai turės nutraukti ryšius su savimi pačia – savo istorine praeitimi ir patirtimi, kultūros ir valstybingumo tradicija, galiausiai – išsižadėti dabartinio savojo tapatumo. Dokumente atvirai įvardijamas ir galutinis, turintis rodyti pasirinkto naujojo kelio kryptį ir įkvėpti juo eiti, tikslas – „globalios Lietuvos“ vizija.

Ištautinama ir išvalstybinama Lietuva privalo tapti „globalia Lietuva“. Strategijoje pirmą kartą oficialiu valstybiniu lygmeniu deklaruojama tokios Lietuvos idėja. Ši idėja laikoma ypač svarbia pabrėžiant, kad ji yra „Lietuvos tautą“ sudarančios „solidarios visuomenės narių bendrystės“ ramstis: „Jos tarpusavio bendrystė paremta „Globalios Lietuvos“ idėja – supratimu, kad Lietuvos tauta yra integrali ir vientisa, neskirstoma į lietuvius, gyvenančius Lietuvoje, ir lietuvius, gyvenančius užsienyje. Pasaulio lietuviai aktyviai dalyvauja valstybės gyvenime ir prisideda prie jos ūkio ir kultūros klestėjimo. „Globali Lietuva“ atvira ir

¹ Rubavičius V. *Nacionalinis tapatumas, kultūrinė atmintis ir politika. Vilnius, Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2018, p. 284.*

užsienio valstybių piliečiams, savanoriškai prisidedantiems prie gerų žinių apie Lietuvą sklaidos ir jos interesų pasaulyje palaikymo.“

Tauta-nacija, jos apgyvendinta apibrėžta teritorija ir politinė (valstybinė) nacijos organizacijos forma – ši pamatinių moderniąją nacionalinę valstybę sudarančių neatskiriamų dėmenų triada strategijoje visiškai išardoma. Denacionalizuota (ištautinta), deteritorizuota (išvietinta) ir deetatuota (išvalstybinta) Lietuva – tokia yra užsimotos sukurti „globalios Lietuvos“ laukianti ateities perspektyva. „Lietuva yra visur, kur gyvena nors vienas lietuvis“, – šis propagandinis šūkis vaizdžiai, trumpai ir tiksliai perteikia strategijoje įtvirtintos „globalios Lietuvos“ ideologijos esmę ir tikslus. Iš tikrųjų šia ideologija tauta-nacija atsaistoma nuo konkrečios jos gyvenamosios žemės ir valstybės, valstybė – nuo apibrėžtos teritorijos ir jai įsipareigojusių piliečių, pastarieji – nuo gyvenamosios vietos savo valstybėje ir pareigų jai.

„Globali Lietuva“ tampa neapibrėžta geografinė vieta, sutampančia su visu pasauliu ir yra išvietinama, nes Lietuvos teritorija praranda ankstesnįjį savo, kaip tikros ir pagrindinės tautos gyvenamosios vietos, kultūrinį, politinį ir net geografinį statusą. Nors ir toliau būtų „Lietuva“ vadinama geografinė vieta, įgyvendinus strategiją, ji jau nebūtų tikroji lietuvių tautos buveinė ir viso lietuviškojo pasaulio dvasinis, kultūrinis ir politinis centras. Tokia Lietuva nebūtų uostas, į kurį galėtų ir svajotų sugrįžti kiekvienas tolimiausiam pasaulio kampelyje esantis, bet Tėvynės pasiilgęs tautos narys. Tokia Lietuva taptų tik teritorija, neturinčia nuolatinių gyventojų, tai yra joje įsikūrusios pagrindinės tautos, ir virstų viso pasaulio žmonėms „atvira“ laikino apsisistojimo vieta.

Taip pat išnyksta bet kuriai valstybei fundamentali piliečių ir nepiliečių skirtis. Pilietybė faktiškai nebėra laikoma teisine ir politine kategorija, apibrėžiančia nuolatinius ir privalomus asmens įsipareigojimus Lietuvos valstybei. Šitaip atveriamas kelias šalies piliečiu tapti kiekvienam asmeniui, panorėjusiam deklaruoti subjektyvias (emocines, pažintines ir t. t.), taigi niekaip neįpareigojančias, sąsajas su vis dar „Lietuva“ iš inercijos toliau vadinama, bet nežinia kieno apgyvendinta ir neapibrėžta politinį statusą turinčia geografinė vieta.

Dėl šių priežasčių „globalios Lietuvos“ vizija yra ne tik Lietuvos ištautinimo ir išvalstybinimo, bet totalinio susinaikinimo ir savanoriško išnykimo ideologinė ir politinė programa. Atidžiau panagrinėjus strategiją, galima teigti, kad „globalios Lietuvos“ vizija suponuoja fundamentalią šimtmečius egzistavusios Lietuvos transformaciją. Aiškų etninį, kultūrinį ir politinį tapatumą turinti Lietuva privalo tapti jokios apibrėžtos ir stabilios tapatybės iš principo negalinčia įgyti, taigi absoliučiai „atvira“ ir nuolat besikeičiančia „sumania visuomenė“ (apibūdinama tik tokiomis abstrakcijomis kaip veikli, solidari, besimokanti visuomenė), kurios du svarbiausi skiriamieji bruožai būtų „sumani ekonomika“ ir „sumanus valdymas“.

Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“ neabejotinai turi būti laikoma radikaliausiu Lietuvos istorijoje šalies totalinio perkūrimo projektu. Pradėjusi vadovautis ją grindžiančiomis ideologinėmis nuostatomis, atkurtoji valstybė iš pradžių teisiškai, o dabar jau faktiškai tampa „postkovo 11-osios“ Lietuva. Bet kokie mėginimai toliau įgyvendinti joje iškeltus „globalios Lietuvos“ kūrimo tikslus neišvengiamai reikštų lietuvių tautos kaip savitos etnokultūrinės ir kalbinės bendrijos ir jos sukurtos Lietuvos valstybės istorinės ir politinės būties pabaigą. Atšaukti šią savižudišką strategiją yra absoliučiai būtina Lietuvos išlikimo sąlyga. Tai turi būti padaryta nedelsiant, jau per šią Seimo sesiją.

PAMINĖJIMAI

ČESLOVAS VYTAUTAS STANKEVIČIUS

PERGALINGAS LIETUVOS KELIAS

Sveiki, mielieji Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarai, sulaukę mūsų valstybės Nepriklausomybės trisdešimtmečio.

Į nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą tauta žengė Sąjūdžio vedama, jo gairėmis nužymėtu keliu. Iš laiko perspektyvos šiandien norėčiau trumpai priminti kai kuriuos svarbiausius Sąjūdžio pergalingo kelio momentus.

Komunistinei SSRS imperijai nusilpus, 1988 metų birželį gimęs Lietuvos Sąjūdis tūkstantiniuose mitinguose demaskavo okupacinio režimo melą ir skleidė tiesą. Penkiasdešimt metų „tarybine liaudimi“ laikyta Lietuvos visuomenė, Sąjūdžio tiesos žodžio drąsinama, brendo ir atgimė kaip valstybinė tauta. Tautos remiamo Sąjūdžio reikalavimų spaudžiama, vietinė komunistinė administracija Lietuvoje buvo priversta *žingsnis po žingsnio, su atodaira į Maskvą*, pakeisti surogatinę LSSR konstituciją – priimti „suverenitetą SSRS sudėtyje“ imituojančius sprendimus, kurie Kremliaus buvo toleruojami.

1989 metai buvo politinio virsmo Lietuvoje metai. Vasario 16-osios deklaracija Sąjūdis Kaune paskelbė, kad jis reiškia tautos ryžtą taikiu būdu atkurti savo teises gyventi nepriklausomai ir *neapsiribos daliniais pasiekimais*. Komunistų partijos viršūnės Maskvoje ir vietininkai Vilniuje apkaltino Sąjūdį pasukus visiškos nepriklausomybės keliu. Ir tai buvo tiesa. Kovo mėnesį rinkimuose į SSRS liaudies deputatų suvažiavimą su Sąjūdžio Lietuvos nepriklausomybės platforma dalyvavę kandidatai laimėjo ir gavo tautos daugumos mandatą ginti jos teises toje pagrindinėje SSRS asamblėjoje. Rugpjūčio 23-iąją Baltijos sąjūdžių pakviestos lietuvių, latvių ir estų tautos išėjo į Baltijos kelią ir visam pasauliui iškėlė nepriklausomybės reikalavimą.

2020 m. kovo 11-oji. Andriaus Petrulevičiaus nuotrauka

1990 metų vasarį vykę rinkimai į Lietuvos Aukščiausiąją Tarybą tapo tarsi referendumu dėl esminio tautos pasirinkimo. Sąjūdis savo rinkiminėje programoje aiškiai išsipareigojo po rinkimų atkurti visišką Lietuvos nepriklausomybę. Artėjant rinkimams nuo Maskvos atsiskyrusi Lietuvos komunistų partija rinkėjams siūlė alternatyvą – *derybomis su SSRS valdžios institucijomis*, „žingsnis po žingsnio“, ilgainiui atgauti Lietuvos nepriklausomybę. Tokia partijos platforma tenkino Kremliaus planus.

Nepriklausomos valstybės atkūrimo Aktą ir kitus įstatymų projektus iki kovo 11-osios parengė, svarstė ir jiems pritarė tik pagal Sąjūdžio platformą neatidėliotinai atkurti Lietuvos nepriklausomybę išsipareigoję deputatai. Komunistų partijos deleguoti ir išrinkti deputatai, kurie Sąjūdžio rengiamam sprendimui nepritarė, kovo 11-osios išvakarėse taip pat nusprendė už jį balsuoti. Tad vieningas oponuojančių politinių jėgų deputatų balsavimas dėl pamatinio valstybės konstitucinio sprendimo buvo nacionalinis, turėjo didelę teigiamą reikšmę Lietuvai ir tarptautinei viešajai nuomonei.

Sąjūdžio labai didele persvara laimėti 1990 metų laisvi rinkimai buvo aiškus tautos pasirinkimas ir kartu imperatyvus nepriklausomybės atkūrimo mandatas išrinktiems jos atstovams. Kovo 11-osios Aktas įkūnijo Sibiro kalinių ir lagerių tremtinių dešimtmečius puoselėtas Lietuvos laisvės viltis. Jis įprasmino Lietuvos partizanų dešimtmetį trukusią ginkluotą kovą dėl Lietuvos nepriklausomybės ir sudėtas gyvybės aukas. Jis taip pat įprasmino rezistentų pasiaukojamai skleistą tiesos žodį, kai okupacinis režimas žiauriai persekiojo bet kokią nepriklausomą mintį ar laisvą judesį.

Dar 1989 metų gruodį JAV prezidentas Džordžas Bušas Maltos susitikime su SSRS vadovu Michailu Gorbačiovu sutiko neskubinti Baltijos valstybių nepriklausomybės pripažinimo, jeigu SSRS prieš jas nepanaudos karinio smurto. M. Gorbačiovas pažadėjo smurto nesigriebti ir derėtis dėl bet kokios Baltijos valstybių *santykių su „SSRS centru“ formos, išskyrus vienašališką atsiskyrimą*.

1990 m. sausio 20 d., likus vos dviem mėnesiams iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, Sovietų Sąjungos kariuomenė kruvinai susidorojo su Baku taikiame mitinge laisvės reikalavusia azerų tauta. Kai *Lietuva kovo 11-qją vienintelė atkūrė visišką nepriklausomybę*, komunistinė imperija pareikalavo atšaukti Kovo 11-osios Aktą ir „grįžti į kovo 10-ąją“ arba bent taikyti jam moratoriumą, tačiau tankų nepanaudojo. Tuos dešimt mėnesių, iki 1991 m. sausio 13 d., *de jure* ir faktiškai veikdama kaip nepriklausoma valstybė, Lietuva įtvirtino savo įvaizdį kaip politinę realybę tarptautinėje bendrijoje.

Lietuvos Respublikos Aukščiausiąjai Tarybai buvo suteiktas tiesioginis mandatas realizuoti visas tautos suverenines galias. Jos Pirmininkas buvo valstybės vadovas, turėjo įgaliojimus atstovauti Lietuvos Respublikai tarptautiniuose santykiuose, vesti derybas ir pasirašyti tarptautines sutartis. Todėl Pirmininkui ir jo vadovaujamai Aukščiausiąjai Tarybai teko atsakomybė už laukiančias sudėtingas derybas su Maskva dėl okupacijos padarinių pašalinimo ir santykių su Rusijos valstybe sureguliuavimo. Derybas vesti buvo įgalioti Sąjūdžio daugumos Aukščiausiosios Tarybos deputatai dalyvaujant Vyriausybės atstovams.

Kadangi Lietuva negalėjo sutikti derėtis dėl naujų priklausomybės santykių „kaip sąjunginė respublika su SSRS „centru“, Maskva panaudojo ekonominę blokadą. JAV kartu su kitomis Vakarų valstybėmis perspėdavo SSRS vadovą M. Gorbačiovą nenaudoti prieš Lietuvą jėgos ir prie derybų stalo siekti „abipusiškai priimtino sprendimo“. Ši formulė reiškė tokį sprendimą, kuris būtų tinkamas Kremliui. Po ekonominės blokados prasidėjusiose Lietuvos derybose su Sovietų Sąjunga galutinai tapo aišku, kad pastarajai priimtina derėtis tik dėl Lietuvos statuso numatytoje SSRS konfederacijoje.

Dėl tokio statuso Lietuva derėtis nesutiko, todėl SSRS nusprendė 1991 metų sausį prieš Lietuvą panaudoti karinę jėgą. Beginkliai Lietuvos piliečiai sausio 13-ąją atsilaikė prieš

sovietų tankus ir apgynė nepriklausomybę. Demokratinį kelią pasirinkusios Rusijos Federacijos vadovas Borisas Jelcinas tada griežtai pasmerkė SSRS kariuomenės nusikalstamus veiksmus prieš taikius žmones Baltijos valstybėse, paskelbė pripažįstantis jų valstybinį suverenitetą. 1991 metų vasarį surengtame plebiscite Lietuvos piliečiai 90 proc. balsų dar kartą patvirtino, kad Lietuvos valstybė turi būti nepriklausoma demokratinė respublika.

Tik alternatyviomis derybomis su B. Jelcino vadovaujama Rusijos Federacijos vyriausybe Lietuva galėjo išvengti susisaistymo valstybiniais ryšiais su Rusija. 1991–1992 metais vykusiose derybose pavyko susitarti ir 1991 m. liepos 29 d. sudaryti teisingą Rusijos ir Lietuvos valstybinių santykių pagrindų sutartį, o vėliau – ir susitarimus dėl greito okupacinės kariuomenės išvedimo tvarkos.

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, 985 dienas veikusi kaip Atkuriamasis Seimas, įstatymais įtvirtinusi valstybės demokratinės santvarkos pagrindus, atkūrusi jos valstybės institucijas, kartu su Vyriausybe ir visa tauta atlaikiusi SSRS ekonominę blokadą ir karinę agresiją, parengusi ir atidavusi piliečių referendumui tvirtinti naująją Lietuvos Respublikos Konstituciją, 1992 m. lapkričio 19 d. paskelbusi Lietuvos kariuomenės atkūrimo aktą, baigė vykdyti tautos pavestą istorinę misiją.

Linkiu šio Lietuvos valstybės jubiliejaus sulaukusiems Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarėms ir signatarams tvirtos sveikatos. Kartu palinkėkime visiems Lietuvos piliečiams ir Lietuvos valstybei saugumo, gerovės ir klestėjimo.

Kalba Nepriklausomybės Akto signatarų susirinkime minint Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimo trisdešimtmetį 2020 m. kovo 11 d. Seimo Kovo 11-osios Akto salėje.

Nepriklausomybės Akto signatarai Seimo Kovo 11-osios Akto salėje. Vilnius, 2020 m. kovo 11 d. Olgos Posaškovos nuotrauka. LRS archyvas

SAJŪDIS KAUNE IR ĖJIMAS Į LEMTINGĄ KOVO 11-AJĄ

Sekdami „Nepriklausomybės sąsiuvinių“ kūrėjų priesaku būti „nepriklausomybės liudijimų ir mąstymų“ leidiniu, tęsiame valstybės atkūrimui lemtingų įvykių aptarimą. Jų priminimas, įprasminimas yra reikšmingas mūsų savivokai, atsakymui į klausimą – kas mes esame šiandien, kokie mūsų ateities pasirinkimai? Kviečiame Sąjūdžio pirmeivius, aktyvius valstybės atkūrimo dalyvius atsiliiepti ir pasidalyti autentiškais liudijimais, dar neskelbtais valstybės atkūrimo dokumentais.*

Šiame numeryje Nepriklausomybės Akto signatarų Audriaus Butkevičiaus, Egidijaus Klumbio ir Algimanto Norvilo pokalbis apie Kauno Sąjūdžio gimimą, lūžio taškus, lėmusius Kovo 11-osios sprendimą. Pokalbis užrašytas Vilniuje, 2020 m. vasario 3 d.

Kauno Sąjūdžio gimimas

ALGIMANTAS NORVILAS. Galiu pradėti nuo to, kad postūmis, lėmęs Sąjūdžio įsikūrimą Kaune, buvo Arvydo Juozaičio paskaita 1988 m. birželio 10 d. Nors jau gerokai anksčiau buvo aptarinėjama, kas ir kaip. Buvo du žinomesni centrai – tai Kauno menininkų namai ir Architektų namai, kuriuose rinkdavosi iš esmės tie patys žmonės. Klegėjome, šnekėjome. Visokių bandėme ten šposų daryti, bet po to, kai Vilniuje susikūrė Sąjūdis, esmė buvo kuo greičiau tą daryti ir Kaune. Buvo susisiektas, aš bijau sumeluoti, kas konkrečiai su Arvydu Juozaičiu susisiekė, ir buvo numatyta, kad Kauno menininkų namuose vyks susirinkimas. Aš buvau Kauno menininkų namų vadovas. Susirinkimas neįvyko todėl, kad mane paėmė, tiesiai sakant, už kalnieriaus – išsikvietė ir pasakė: broleli, net nebandyk šito dalyko daryti, nes bus blogai.

EGIDIJUS KLUMBY. O gali pasakyti, kas konkrečiai tave pasikvietė?

ALGIMANTAS NORVILAS. Pasikvietė kultūrą kuruojantis partijos sekretorius. Beje, labai draugiškai, labai maloniai viską pasakė. Bet už to viso „maloniai“ matėsi, kad ir jam šiek tiek nepatogu tai sakyti, jis priverstas tą daryti, sako, Menininkų namai bus uždaryti. Tiesiai šviesiai. Tada pasikalbėjau su Hana.

EGIDIJUS KLUMBY. Konkrečiai – Hana Šumilaitė.

ALGIMANTAS NORVILAS. Taip, Hana Šumilaitė tuo metu buvo mano pavaduotoja. Hana pasiūlė genialų dalyką, sako, darome pas Albertą. Albertas, aš neprisimenu pavardės, buvo Architektų namų direktorius. O Architektų namai jau buvo įsteigę tokį pusiau kooperatyvą, tad, sako, čia kooperatyvas, čia visiškai gerai. Tvarka. Su Albertu pasitarėme, darome. Persikėlė visa tai į Architektų namus. Turbūt prieš dvi dienas iki renginio su Algirdu Kaušpėdu pradėjome derinti kviečiamųjų sąrašą. Iš Rolando Paulausko išgirdau, kad sąrašą daro Algirdas Kaušpėdas, o mes su Rolandu taip pat darėme sąrašą, kokius žmones reikės kviešti.

EGIDIJUS KLUMBY. Su Rolandu?

ALGIMANTAS NORVILAS. Paulausku. Tada susisiečiau su Algirdu Kaušpėdu, susitikome, vėl derinome žmones ir taip toliau. Tai maždaug tokia priešistorė.

EGIDIJUS KLUMBY. Man irgi buvo įdomu, kaip gimė šitas penkiolikos žmonių sąrašas. Aš kalbėjau su Algirdu Kaušpėdu ir su Algimantu Kanču dar gyvam jam esant, kadangi jie abu buvo susirinkimo, kuriame buvo įkurta Sąjūdžio Kauno iniciatyvinė grupė, organizatoriai. Taip, abu buvo Architektų namų lyderiai. Ir vienas, ir kitas pasakė, kad šitas penkiolikos žmonių sąrašėlis gimė ekspromptu. Aš sakau, ką pasakė jie, nes jie buvo birželio 10 dienos susirinkimo organizatoriai Kauno mieste. Visada stengiuosi, kad būtų tikslu. Jie pasakė, kad tai buvo ekspromptas, jų pagrindinis argumentas buvo toks, kad žmonės

* Pirmieji straipsniai šia tema skelbti: 2012, nr. 1 (1), 2 (2), 2013 nr. 1 (3). Plačiau žr. „Nepriklausomybės sąsiuviniai“ 2012–2019. Straipsnių rodyklė, 2019, nr. 4 (30). – Red.

būtų žinomi Kauno miesto visuomenei, nesukeltų jos pasipriešinimo ir nebūtų, šiurkščiai tariant, „pasišiukšlinę“.

ALGIMANTAS NORVILAS. Egidijau, ar galima įsiterpti? Aš tik noriu pasakyti, kad galima pavadinti tai ir ekspromptu. Bet jeigu taip tiesiai šviesiai – tai, ką matai sąraše, pirmu numeriu parašytas Algimantas Mikuta, Kęstutis Navakas, čia yra mano siūlyti žmonės. Tas ekspromptas toks ir buvo, kad kelis kartus susitikome ir derinome, ką siūlyti. Saulius Gricius mano siūlytas ir panašiai. Kai kurie paskui atkrito.

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. Aš norėčiau pateikti tam tikrą tuometinio Kauno vaizdelį, bent jau kokį aš jį mačiau. Pasipriešinimo tuometinei valdžiai idėjos jau visuotinai tvyrojo ore. Ir Kaune tuo metu buvo keliolika grupių, į kurias vienijosi žmonės, nusiteikę prieš tarybų valdžią. Sakykime, dviejose skirtingose miesto pusėse buvo dvi revoliucingos damos, viena buvo Hana Šumilaitė, ji „Inkaro“ kultūros namuose vienijo vieną grupę žmonių. Čia mudu su Rolandu Paulausku daug bendravome ir draugavome, iš ten ir esame pažįstami. Kitame miesto gale, tai yra buvusiam Sobore, arba Vitražo galerijoje, sėdėjo Birutė Nedzinskienė. Viena menininkė, kita istoriografė, kultūros specialistė. Aplink Birutę taip pat būrėsi žmonės, kuriems pasipriešinimas tarybų valdžiai atrodė prasmingas dalykas. Mano kolegos jau minėjo pavardes, matyt, žmonės iš šitų grupių buvo siūdomi ir atėjo. Mes tuo metu su Birute Nedzinskiene dirbome visiškai prie kito projekto, tai buvo Tremtinių ir politinių kalinių atminties atgaivinimo projektas. Tuo metu jau gana intensyviai bendradarbiau su Maskvoje veikiančia „Memorial“ organizacija. Aš pats dirbau Anykščių rajono kaime gydytoju. Man teko labai daug važinėti į Kauną ir vis grįžti. Į šito reikalo pradžią aš nespėjau, bet mūsų grupelė iš karto delegavo Birutę Nedzinskienę ateiti į pirmąjį susirinkimą.

EGIDIJUS KLUMBYS. Aš tau galiu pasakyti, kada Birutė atsirado – birželio 21 dieną.

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. Taip, kadangi buvome organizuoti, mes ją pasiūlėme į Sąjūdžio Kauno grupės sekretores. Ji tapo pirmąja sekretore. Aš tiesiog noriu papildyti, kad tai nebuvo atsitiktiniai žmonės, kad alternatyvios minties pasipriešinimo grupės egzistavo ir visi tie žmonės buvo žinomi kaip tarybų valdžios skeptikai. Tai nebuvo sistemos žmonės. Ir aš noriu pasakyti kodėl: todėl, kad tuo metu Michailas Gorbačiovas jau skelbė apie pertvarką, pertvarkos idėjas. Vilniuje besiformuojantis Sąjūdis iš karto prisiklijavo sau pertvarkos Sąjūdžio pavadinimą, tai yra jis palindo automatiškai po Komunistų partijos siūlomo proceso vėliava.

ALGIMANTAS NORVILAS. O gal ja tiktai pasinaudojo?

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. Ne, ne, tokia idėja ir buvo. Ir kaip toliau matysime, bendravimas su Komunistų partija, pirmojo sekretoriaus kėlimas ir keitimas, visas tas *meinstrymas*, kuris tuo metu egzistavo, – žmonės Vilniuje puikiai įsimontavo į šitą idėją ir padėjo atlikti uždavinius, kurių reikalavo M. Gorbačiovo pertvarka. Čia, Kaune, žmonės jau iš anksto mąstė apie tam tikrą pasipriešinimą, ir automatiškai susirinkus idėjos buvo kitos. Ir aš čia noriu dėti tokį akcentą, kuris leis mums rutulioti visą įvykių eigą, kas ir toliau padėjo mums skirtis nuo Sąjūdžio vadovybės Vilniuje.

EGIDIJUS KLUMBYS. Čia Audrius akcentuoja tą pasipriešinimą, aš nematau, kad tokių žmonių buvo labai daug, galbūt buvo penki šeši, ne daugiau, kurie jau aiškiai laikėsi pasipriešinimo linijos. Dauguma buvo eiliniai to meto žmonės. Bet esminis skirtumas tarp Vilniaus ir Kauno buvo tas, kad Vilniaus iniciatyvinėje grupėje daugiau kaip pusė žmonių buvo LKP nariai – partinė, kultūrinė nomenklatūra. Ir buvo nedidelė jaunimo grupelė – Vitas Tomkus, Alvydas Medalinskas, Zigmas Vaišvila, Artūras Skučas, Saulius Lapienis, kas dar? Bet štai Kauno grupėje nebuvo nė vieno nomenklatūros atstovo, tarp pasiūlytų žmonių nebuvo nė vieno Komunistų partijos nario.

ALGIMANTAS NORVILAS. Česlovas Stankevičius.

EGIDIJUS KLUMBYŠ. Česlovas Stankevičius atsirado birželio 21 dieną.

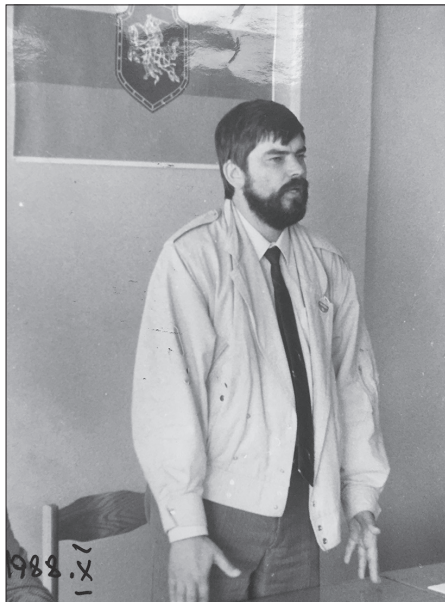
Tarp pasiūlytų į Sąjūdžio Kauno iniciatyvinę grupę buvo du politiniai kaliniai. Aš Algirdo Patacko nelaikau politiniu kaliniu. Jis buvo nukentėjęs, bet nuteisti ir sėdėti kalėjime buvo du – Vidmantas Povilionis ir Liudas Dambrauskas. Tai esminis skirtumas. Kaune buvo aiškūs, su valdžia jau konkrečiais reikalais susidūrę iniciatyvinės grupės nariai. Liudas Dambrauskas, deja, nedalyvavo. Na, jo nebuvo, bet vietoj jo buvo sūnus Saulius. Žodžiu, Dambrauskai buvo atstovaujami. Štai nuo čia ir prasideda ta didžioji Vilniaus ir Kauno skirtis.

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. Yra dar vienas skirtumas. Norėčiau atkreipti dėmesį į tai, kad Vilniuje vis dėlto buvo žmonės su tam tikra padėtimi tarybinėje visuomenėje.

ALGIMANTAS NORVILAS. Ar negalima dabar būtų sakyti, kad Vilniuje labiau pragmatiškai buvo žiūrima ir renkamas sąrašas žinomų žmonių, kurių nelabai būtų galima ir pajudinti be skandalo, tarsi tam tikra apsaugos priemonė, o kauniečiai jau žiūrėjo kaip į idėją.

A. BUTKEVIČIUS. Ne, aš pasakyčiau taip: žodis „pragmatiškai“ visiškai netinka. Jie paprasčiausiai laikėsi tuometinio Komunistų partijos nustatyto kurso – tai yra persitvarkymo reikalai. Kaune besiformuojanti grupė suvokė savo pagrindinį uždavinį kaip tam tikrą priešpriešą tarybų valdžiai ir iš esmės perėmė nacionalinio išsivaduojamojo judėjimo idėjas. Aš puikiai atsimenu to meto diskusijas su daugeliu žmonių, mes kalbėjome apie tai, kas mes esame, ir atsakymų, kas esame, buvo. Visi sukilimai ir jų dalyviai, mes paskaičiavome, kad kas 30 metų kiekviena karta gauna savo pasipriešinimo judėjimą. Mes paskaičiavome, kad nuo paskutinio žuvusio partizano kaip tik praėjo 27 ar 28 metai, ir štai esame mes. Mes esame šitos pasipriešinimo dvasios nešėjai. Žinoma, aš negaliu kalbėti už visus. Tai tie žmonės, su kuriais mes bendravome ir kurie netgi ir vėliau Kauno sąjūdžio ar jų suformuotoje taryboje tapo tam tikru nepriklausomybės šalininkų branduoliu. Taip mes šitaip tą reikalą suvokėme ir suvokėme gerokai anksčiau. Tarp kitko, tai buvo viena iš priežasčių, dėl ko Birutė Nedzinskienė neleido man lįsti į šitą reikalą, sakė, tu nežinai, kas ten yra, gal ten yra komunistai, mes neturime pataikauti komunistų bandymams nusiplauti savo mundurą. Tas suvokimas buvo toks. Kaip pamenu, prie Adomo Mickevičiaus paminklo įvyko pirmasis mitingas, vėliavų pakėlimas. Dalyvaudamas tame mitinge, kalbėjausi su Antanu Terlecku, mes diskutavome apie Sąjūdžio pradžią ir jo požiūris buvo lygiai toks pat. Taip, šitie žmonės bando padėti komunistams išsigelbėti, „išsiplauti“, ir mes neturime tame dalyvauti, jeigu norime išsaugoti pačią nepriklausomybės idėją kaip tokią, nes jie mums būtinai pakiš surogatą. Taigi šitos idėjos buvo labai plačiai suvokiamos to meto mūsų aplinkoje.

EGIDIJUS KLUMBYŠ. Kas buvo svarbu pirmajame mūsų iniciatyvinės grupės susirinkime? Vidmantas Povilionis iškart iškėlė klausimą apie mūsų visuomenės elito būtinybę – tai kariuomenė, laivynas. Neminėjo žodžio „nepriklausomybė“, bet pabrėžė, kad turime žinoti savo šaknis, ir svarbiausia – savo aplinkoje. Būtina pradėti nuo savo aplinkos. Toliau, jis iš karto iškėlė klausimą dėl Vytauto Didžiojo universiteto atkūrimo. Tai buvo pasakyta birželio 10 dieną, diskusijos po Arvydo Juozaičio pranešimo metu. O toliau prasidėjo darbas.

Sąjūdžio rėmimo grupės steigimas Kaune.
1988 m. spalio. Egidijaus Klumbio asmeninis archyvas

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. Gal aš šiek tiek papildyčiau. Kas savaitę vykdavo iniciatyvinės grupės posėdžiai ir kartu susitikimas su visuomene, nes tuo metu kaip tam tikras sniego kamuolys aplink iniciatyvinę grupę pradėjo formotis visų kitų ateinančių žmonių aktyvas. Posėdžiai vykdavo Architektų namuose, tradiciškai pirmininkaudavo Algirdas Kaušpėdas. Posėdį vedavo labai liberaliai, ir man iš šono žiūrint visa tai buvo panašu į baisinę betvarkę, nes kiekvienas stodavosi ir kalbėdavo, kas jam užaina ant seilės, ir, suprantama, mane tai labai erzino. Aš nesupratau, kodėl nejudama konkrečiomis kryptimis. Aš gerai atsimenu birželio 21 dienos posėdį, nes tuo metu mes, keletas žmonių, jau buvome nutarę, kad šitą betvarkę reikia baigti ir kad į šitą veiklą turi įsitraukti mūsų žmogus. Sutarėme, kad Birutė – turiu omenyje Birutę Nedzinskienę, – kuri nuolat Kaune, kuri gali skirti tam užtektinai laiko, turėtų būti nuolatinė sekretorė. Aš gerai pamenu tą dieną, pasakiau kalbą ir pristačiau mūsų jau vykdomą projektą dėl Tremtinių ir politinių kalinių judėjimo, kad mums labai svarbu surinkti šią atmintį liudijančius faktus ir kad mes turime daug nukentėjusių žmonių. Prie manęs iš karto priėjo Kazimieras Uoka ir pasisiūlė bendradarbiauti, žinoma, Vidmantas Povilionis, ir taip pradėjo formotis grupelė. Kartu pasitarę, pasiūlėme Birutę Nedzinskienę į sekretoriatą. Ir per tai prasidėjo – bent mano požiūriu – veiklos struktūravimas.

Aš gerai atsimenu to meto diskusiją, ypač diskusiją su Vilniaus kolegomis. Tuo metu Vilniuje daugiausia bendradarbiau su Mečiu Laurinkumi, kuris taip pat buvo įsitraukęs į Tremtinių ir politinių kalinių judėjimą. Aš išsčiau mintį, kad Sąjūdis turi tapti organizacija, kad turi atsirasti konkreti narystė, kad turi būti aišku, kas už ką atsako. Į tai man buvo atsakyta, kad Sąjūdis turi būti panašus į tam tikrą debesį, kuris kaip nori, taip formuojasi, atliepdamas to momento poreikius. Kitaip tariant, tam tikri žmonės yra vadovybėje, o ką jie darys toliau, tai yra jų reikalas, jūs čia galite jiems pritarti arba nepritarti.

Žinoma, mane, kaip jauną 27 metų (ar dar 26-erių) vyrą, tas stipriai papiktino, aš jiems paaiškinau, kas yra debesis kelnėse pagal Vladimirą Majakovskį*. Todėl Kaune ėmėmės idėjos, kad vis dėlto čia turi būti suformuota tam tikra organizacija, veikianti renkamumo principu, turi būti aišku, kas yra mūsų organizacijos nariai. Aš dabar nesigilinsiu į labai nuoseklią faktologiją, aš tikiu, kad kolega turi medžiagos ir galės pasakyti geriau.

EGIDIJUS KLUMBYS. Pirmas išėjimas į viešumą – birželio 23 dieną mūsų organizuotas mitingas dėl Šv. Gertrūdos bažnyčios. Kodėl Šv. Gertrūdos bažnyčia?

ALGIMANTAS NORVILAS. Kai 1988 metų sausio mėnesį įsikūrė Kultūros fondo Kauno taryba, pirmas Kauno tarybos posėdis buvo skirtas programos patvirtinimui. Programoje buvo numatyta sutvarkyti visą Karo muziejaus sodelį – atstatyti Laisvės paminklą, Paminklą žuvusiems už Lietuvos laisvę, kryžių, biustus, knygnešių sienelę, taip pat Dariaus ir Girėno paminklą, Vytauto Didžiojo paminklą, įskaitant Šv. Gertrūdos bažnyčią.

Taigiėjome tuščia gatve nuo Architektų namų iki vykdomojo komiteto, dabartinės savivaldybės. Gatvė man pasirodė labai tuščia.

EGIDIJUS KLUMBYS. Taip, taip iš tikrųjų buvo. Dėl to, kad buvo šeštadienis ir gana anksti.

ALGIMANTAS NORVILAS. Ėjome, buvo apėmęs kažkoks nejaukumas. Kai susirinkome, sustojome prieš vykdomąjį komitetą Laisvės alėjoje – aplink tuščia ir tik mūsų saujelė žmonių. Pirmi žodžiai, ir staiga – lyg iš po žemių aplinkui išdygo minia, keli šimtai žmonių suėjo.

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. Čia svarbus momentas. Aš gerai pamenu mūsų diskusiją, kodėl reikia mitingo dėl Šv. Gertrūdos bažnyčios. Tada jau diskutavome, kad privalome rasti būdą susitikti su tuometine valdžia. Ir mes tai suvokėme kaip tam tikrą savo sutelktumo ir savo gretų pasitikrinimo momentą. Kalbėjomės aiškiai, kad kas ateis, su tais galėsime dirbti toliau, kas neateis – į šoną. Ir diskusija buvo netrumpa, nes mes bandėme išeiti už

* Vladimiro Majakovskio poema „Debesis su kelnėmis“ (1914). – Red.

Sąjūdžiui leistinų ribų. Iš esmės tada suformulavome tam tikrą principą: jeigu tu eini ir nejauti pasipriešinimo, vadinasi, tu eini bloga kryptimi. Tas mitingas dėl Šv. Gertrūdos bažnyčios buvo momentas, kai mes laužėme ledus.

EGIDIJUS KLUMBYŠ. Kaune takoskyra su valdžia pačios visuomenės jau buvo užduota mitinge dėl Šv. Gertrūdos bažnyčios. Juk jau tada buvo pasipriešinimas statomam LKP Kauno miesto Poželos rajono komiteto pastatui. Mes tik pasinaudojome šituo įvykiu, kad pristatytume save Kauno visuomenei. Mes turėjome kokią nors būdą pasirodyti, juk Vilniuje jau kažkas vyksta. Ką Kaunas turi parodyti? Ir čia atsirado Šv. Gertrūda. Mes ėjome, tikrai ėjome į nežinią, nes nežinojome, kas bus. Vilniuje galbūt jau buvo ir paderinta. Kodėl? Todėl, kad kai atėjome į mitingą prie miesto vykdomojo komiteto, mane ir Algirdą Kaušpėdą išsikvietė komiteto pirmininkas Petras Staškūnas pokalbio su vidaus reikalų (milicijos) valdybos viršininku Petru Liubertu. Buvo sukauptos milicijos pajėgos, ko gero, milicija ir KGB viską filmavo. Ir Staškūnas, ypač Liubertas, atvirai spaudė, kad nebūtų mitingo, esą, jūs čia drumsčiate tarybinių žmonių ramybę, jūs būsite atsakingi, jei prasidės vitrinų daužymas, ar jūs prisiimate atsakomybę? Ir tuo metu į kabinetą įėjo Justas Paleckis. Štai po to, kai atėjo Justas Paleckis, šitie du žmonės pasikeitė. Pasikeitė visiškai. Liubertas pasakė, kad jie vykdys partijos nurodymus, o Paleckis pareiškė, kad šitie vaikinai geri ir mitingas turi įvykti. Tai buvo tam tikras šokas ir tie du valdžios žmonės „nuleido sparnus“. Vėliau kalbėjau su Paleckiu. Sakau, Justai, kaip jūs atsiradote? Pasirodo, Kaušpėdas su vykdomuoju komitetu derino mitingo reikalą, o ten jie, „pridėję kelnes“, nežinojo ką daryti. Jie tada derino su Vilniumi, su Centro komitetu, su Lionginu Šepečiu. Šepetys buvo tarpininkas. Ir tada buvo atsiųstas Justas Paleckis, kad padarytų čia tam tikrą tvarką. Tame mitinge kalbėjo ir jis pats. Po mitingo vyko diskusija su Paleckiu, viskas Leono Glinskio yra nufilmuota. Labai normalus pokalbis, Paleckis pasakė, kad norėtų atvažiuoti pas mus ir pasikalbėti. Ir mes pasakėm – gerai, atvažiuokit.

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. Reikia suprasti dar vieną niuansą: po Romo Kalantos įvykių į Kauną buvo žiūrima visai kitaip. Mes visi buvome iš esmės Romo Kalantos mitingų užauginti. Mes žinojome, kad reikia mėtyti į policiją akmenis, ir žinojome, kad galima apversti policijos mašiną. Šitai niekada nedingo bent jau iš mano galvos.

EGIDIJUS KLUMBYŠ. Dar ties vienu dalyku reiktų sustoti, nes eisime prie Steigiamojo suvažiavimo, o tai su tuo susiję. Aš noriu atkreipti dėmesį, kad birželio 22 dieną Kauno politechnikos instituto veikėjai, aktyvūs komjaunuoliai, vadovaujami „Aukuro“ klubo pirmininko Gedimino Kostkevičiaus, pasikvietė iš Vilniaus Bronių Genzelį. Tai buvo formuluojama kaip Politechnikos instituto Sąjūdžio rėmimo grupės kūrimas, nors Politechnikos instituto atstovai mūsų iniciatyvinėje grupėje buvo jau nuo birželio 10 dienos. Aš dalyvavau tame susirinkime kaip eilinis sąjūdielis, gavęs informaciją, kad jis vyks. Tikrasis jo sumanymas buvo sukurti alternatyvią Sąjūdžio iniciatyvinę grupę Kaune. Kadangi Politechnikos institutas buvo iš tikrųjų didžiulė intelektualų kalvė, dėl šito niekas nesiginčija, jis buvo stipriausia aukštoji mokykla Kaune. Jie norėjo tos grupės kaip pagrindo, ten aktyviai veikė būsimas mūsų tarybos narys kolega Antanas Karoblis. Aš dar vakar specialiai pasikalbėjau tuo klausimu su Genzeliu. Jis labai aiškiai man pasakė, kad kvietė Gediminas Kostkevičius. Pats Genzelis nesuvokė, kokia buvo prasmė ir kokių tikslų suorganizuotas susirinkimas. Ten dalyvavo tikrai daug žmonių, bet visi iš Politechnikos instituto.

Informaciją apie įvykusį susirinkimą KPI pristačiau mūsų iniciatyvinei grupei, ir tada mes iškart perėmėme iniciatyvą. Mes supratome, kad atsiranda konkurentas, o jam vadovauja šaunūs komjaunuoliai. Ir tada mes įpareigojome iniciatyvinės grupės narį, KPI darbuotoją Klemensą Rimšėlį būti tarpininku tarp Politechnikos institute įkurtos Sąjūdžio grupės ir Kauno iniciatyvinės grupės. Aš šitą sakau dėl to, kad, kaip jūs pasakėte, kai

kalbėsime apie rinkimus į Sąjūdžio steigiamąjį suvažiavimą, ten atsiras labai destruktivi Antano Karoblio ir Gedimino Kostkevičiaus veikla.

Ir dar vienas istoriškai svarbus dalykas, ko mes nepasakėme. Kaune pirmoji, sakysime, ne Sąjūdžio, o liaudies fronto grupė atsirado maždaug apie gegužės 27 dieną. Ji buvo įkurta vėlgi KPI, Vibrotechnikos laboratorijoje. Šitie vaikinai jau turėjo informacijos iš estų, o Estijoje jau buvo įkurtas Liaudies frontas. Lietuvoje jokio liaudies fronto nebuvo, bet jie įkūrė tą grupę, K. Rimšelis buvo išrinktas jos vadovu, taigi ji buvo įkurta anksčiau, negu Vilniuje susikūrė Sąjūdžio iniciatyvinė grupė. Ir vėlgi tai įvyko dėl to, kad buvo svarstomos delegatų į TSKP XIX konferenciją tezės, ir šitie vaikinai tame atvirame partiniame susirinkime pradėjo aktyviai teikti siūlymus būsimiems delegatams į konferenciją. Vienas darbuotojas pasakė: štai Estijoje yra toks frontas, įkurkime tokį ir mes, ir visi nubalsavo. Tačiau jie buvo lokalūs, susikūrę nelabai žinojo, ką daryti. Vėliau ši grupė organiškai įsijungė į mūsų Sąjūdžio veiklą.

Pasirengimas Steigiamajam suvažiavimui

EGIDIJUS KLUMBYS. Toliau buvo du kertiniai dalykai: delegatų į Sąjūdžio steigiamąjį suvažiavimą rinkimas ir tų žmonių, kurie bus Sąjūdžio Seimo nariais, parinkimas. Ir tai vyko mūsų atvirų susirinkimų Menininkų namuose metu, tada vyko ir aktyvios diskusijos, kadangi buvo nustatytos kvotos pagal Sąjūdžio rėmimo grupes. Sąjūdžio rėmimo grupės mūsų iniciatyvinėje grupėje buvo registruojamos ir mes žinojome, kiek kur yra žmonių, pagal tai buvo dėliojami skaičiai. Šiuo atveju su iniciatyvine grupe labai konfrontavo (aš kalbu apie iniciatyvinę grupę, kuri tada dar buvo) būtent Kostkevičius ir Karoblis. Jie norėjo prastumti kuo daugiau Politechnikos instituto žmonių ir buvo labai nepatenkinti jiems nustatyta kvota. Tuose mūsų susirinkimuose Kostkevičius elgėsi tiesiog įžūliai.

ALGIMANTAS NORVILAS. Prisimenu tą patį, ką sakai. Todėl Kostkevičiaus asmenį ypač norėjau pažymėti, nes jis jau buvo pagarsėjęs Kultūros fondo linijoje tuo pačiu reikalu.

EGIDIJUS KLUMBYS. Suprantu, Sąjūdžio steigiamasis suvažiavimas svarbus. Bet, kolegos, ką mes praleidžiame? Audriau, liepos pabaigoje „Tremtinio“ steigimas yra fundamentalus dalykas, kur tu su Birute aktyviai veikei, ir aš buvau steigiamajame susirinkime. Tai gal porą žodžių, nes išsivystė didžiulis judėjimas.

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. Iš esmės tai buvo nedidelės organizacijos paviešinimo epizodas. Derindami su Kauno Sąjūdžio tuo metu egzistavusiais veikėjais, ypač daug bendradarbiaudami su Darbininkų sąjunga, kuriai vadovavo Kazimieras Uoka, visoje Lietuvoje išplatinome skelbimus, kviesdami žmones jungtis į Tremtinių ir politinių kalinių judėjimą. Tuo metu bandėme jį legaliai įforminti kaip klubą, nes mums buvo reikalingos sąskaitos, kiti gerai organizuotos veiklos galimybių ženklai. Su Architektų namų administracija susitarėme, kad susirinkimą rengsime pas juos. Tačiau, mums atvykus ankstyvą rytą, paaiškėjo, kad durys užrakintos. Tai buvo be galo įdomus momentas, kai mes, keli organizatoriai, ateiname prie Architektų namų durų, o jos neatsidaro. Dulkia žvarbus lietus, nėra nė vieno žmogaus. Tada nutariame: ką gi, jeigu durys uždarytos, tai mes padarysime lauke. Pradedame kalbėti gatvėje ir staiga iš visų kampų pradeda rinktis žmonės. Tai šiek tiek primena pirmą mitingą, apie kurį pasakojo kolegos, kai žmonės dar labai atsargiai žiūrėjo į tuos reikalus. Ir mes, surinkę kelis šimtus žmonių gatvėje, pakvietėme juos visus prie Kauno pilies, kur įvyko steigiamasis susirinkimas. Išsirinkome pirmuosius Tremtinių ir politinių kalinių judėjimo vadovus. Tada buvo išrinkti Birutė, aš, Liudas Bumbulis, dar keliolika žmonių, padėjo kolegos iš Sąjūdžio. Kitas mūsų susirinkimas buvo kur kas tiksliau apspręstas ir nuo to pradėjome didžiulį judėjimą, tokį, kad turėjome 140 tūkstančių registruotų narių. Žinoma, ne visi buvo aktyvūs, bet tai buvo tie žmonės, kurie buvo registruoti. Reikia įsivaizduoti, kokia tai buvo milžiniška jėga, nes vėlesniuose įvairiuose

„Tremtinio“ klubo mitingas Kaune, Dainų slėnyje. 1989 m. birželio 14 d. Algimanto Norvilo asmeninis archyvas

Sąjūdžio judėjimuose ir mitinguose tie žmonės sudarė labai ženklią susirinkusiųjų dalį, jų motyvacija buvo labai aiški.

EGIDIJUS KLUMBYS. Dar negalime nepažymėti liepos 28 – rugpjūčio 5 dienos ekologinio žygio iš Zubiškių, Nerimi, per Kauną ir toliau iki Kuršių marių. Ekologinio žygio dvasia buvo Saulius Gricius. Jis buvo „Atgajos“ klubo pirmininkas ir mūsų Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narys. Mes irgi prisidėjome, ne tiek prie paties žygio, bet prie Griciaus sumanyto, jiems atplaukus į Kauną, mitingo organizavimo Santakoje. Kauno iniciatyvinės grupės uždavinys buvo tam mitingui suteikti politinį pobūdį, nes tai buvo pirmas didysis Kauno mitingas. Turėjome Kauno žmonėms įrodyti, kad jie gali pasitikėti šiais berniukais, kurie kūrė visą šitą dalyką. Mes neturėjome visiškai supratimo, ar mums tai pavyks. Atsiminkite, rugpjūčio pradžia, žmonės atostogauja. Tame mitinge, žinoma, vis tiek vėlgi vyravo ekologinės temos. Jame pirmąkart viešai kalbėjo Birutė. Šis mitingas iš tikrųjų buvo Kauno Sąjūdžio iniciatyvinės grupės įsitvirtinimas Kauno miesto gyvenime.

Rugpjūčio 1 diena, išeina pirmasis „Kauno aido“ numeris. Tai labai svarbi Kauno Sąjūdžio data. Mūsų pajėgumai, galimybės skyrėsi nuo vilniečių, tačiau mes sugebėjome išleisti savąjį laikraštį. Tai buvo Vidmanto Valiušaičio nuopelnas. Kauno iniciatyvinėje grupėje buvo Kauno Sąjūdžio laikraščio grupelė – Vidmantas Valiušaitis, Robertas Keturakis, Valdemaras Katkus, Jonas Kairevičius, – kuri visą šitą reikalą įgyvendino.

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. Kilus Valiušaičio nesutarimams su taryba, redaktoriumi tapo Rolandas Paulauskas.

EGIDIJUS KLUMBYS. Vidmantas buvo kitokio sparno atstovas.

ALGIMANTAS NORVILAS. Ne tik. Vidmantas dar yra tikrasis žurnalistas, žurnalistas romantikas. Jis pradėjo taikyti iš tikrųjų labai aukštus, vadinkime, laisvės standartus, kad žurnalistas yra laisvas turėti savo poziciją. Vis dėlto laikraštis buvo įsteigtas skleisti mūsų idėjas, o ne romantizuoti.

EGIDIJUS KLUMBYS. Natūralu, Kauno taryba norėjo, kad laikraštis būtų jos rupu, o Vidmantas tam priešinosi. Visi Sąjūdžio laikraščiai buvo Sąjūdžio organai ir jo lėšomis leidžiami. Ne Valiušaitis savo lėšomis įkūrė. Jeigu būtų savo lėšomis įkūręs, mes prieš vėją nepapūstume, bet visi dėjome lėšas ir norėjome, kad būtų mūsų tarybos nuomonė, o Vidmantas norėjo būti nepriklausomas.

ALGIMANTAS NORVILAS. Vidmantas iš tikrųjų elgėsi kaip tikras savo srities profesionalas, taikydamas pačius aukščiausius žurnalistikos standartus.

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. Tačiau sudėkime kai kuriuos taškus. Toliau eis įvykiai, kada mums jau iš tikrųjų labai reikėjo paramos Vilniuje, bet maždaug tuo laikotarpiu pradėjo formotis mūsų santykiai su Romualdu Ozolu. Ir vėlgi, kad neužgrobčiau visų interesų, aš rinkausi, su kuo, sakykim, man, kaip Tremtinių sąjungos vadovui, dirbti daugiau. Aš pasirinkau du žmones – Romualdą Ozolą ir Kazimierą Prunskienę. Dar nemažai bendravome su Bronium Genzeliu. Jau tada šitas bendravimas buvo suvokiamas kaip tam tikra alternatyva Vytauto Landsbergio kuriamai linijai, ir šitie žmonės taip pat save suvokė kaip esančius tam tikroje konfrontacijoje su Landsbergiu.

EGIDIJUS KLUMBYS. Prieš tai dar būtinai turime pažymėti vieną fundamentalų dalyką, ko nebuvo Vilniuje – tai Kauno Sąjūdžio sekmadieninės mokyklos įkūrimas. Tai yra Algirdo Patacko kūdikis. Jis veikė turėdamas visus Tarybos įgaliojimus, tai iš tikrųjų buvo tos tautinės kultūros puoselėjimas plačiausiu lygmeniu – ir mokymai, ir idėjų platinimas. Jie buvo truputį nuošalyje, bet tai buvo tie žmonės, kurie dirbo šventą darbą. Tai buvo rugsėjo pradžia.

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. Čia dar galime prisiminti ir oratorinio meno mokyklos įkūrimą. Prie šito projekto mudu daugiau su kolega dirbome kartu su Sąjūdžio sekmadienine mokykla – kūrėme tokį Sąjūdžio oratorių institutą, pasitelkėme ir Politechnikos institute

veikusią oratorinio meno mokyklą, jau tada puikiai suvokdami, jog mums reikės žmonių, galinčių kalbėti visuomenėje, žinodami, kad mes einame į rinkimus.

EGIDIJUS KLUMBYS. Judam toliau. Spalio mėnuo – artėja Sąjūdžio steigiamasis suvažiavimas. Jau kalbėjome apie Sąjūdžio delegatų ir Seimo narių rinkimą Kaune. Dar vienas labai svarbus įvykis Kaune – spalio 9 diena, trispalvės vėliavos iškėlimas Karo muziejaus bokšte. Ką noriu pasakyti ir ypač pabrėžti, kad prieš tai vėliava buvo iškelta Vilniuje, Gedimino bokšte. Aš ten buvau, ir, atvirai sakant, man visa ta procedūra paliko slogų įspūdį. Kiek suprantu, ten buvo tam tikrų vidinių konfliktų, ir, grįžęs į Kauną, iškart nuėjau pas Rolandą Paulauską į namus. Sakau, Rolandai, vėliavą reikia kelti Kaune, bet reikia imti iniciatyvą į savo rankas, kad pirmą vėliavos neiškeltų Kauno miesto partinė valdžia. Rolandas sutiko. Kadangi tai buvo sekmadienis, mudu sutarėme kitą dieną susitikti. Aš suderinau susitikimą su Kauno miesto valdžia, atėjau prie vykdomojo komiteto durų, ten jau manęs laukė Rolandas, buvome dviese ir jis sako: žinai, kažkaip neišeina tą vėliavą kaip skudurą iškelti, reikia ją pašventinti. Tai buvo Paulausko mintis. Ir mes su šita mintim ateiname į susitikimą su partijos sekretoriumi Juozu Jaruševičium ir vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotoju Zigmu Kazakevičium. Ateiname į jų kabinetą, ant stalo jie jau pasitiesę didelę vėliavą, ir prasideda derybos. Prasidėjus pašnekesiui, Rolandas pasakė, kad šita vėliava bus šventinama. Šokas, tie du žmonės ėmė lakstyti į kitą kabinetą. Aišku, jie derino su Vilniumi, kaip elgtis. Bet mes kietai atsilaukėme, kad vėliava nebus keliama, jeigu ji nebus pašventinta. Ir iš karto po to aš sutariau su Romualdu Zykumi, mūsų žaliaraiščių vadu, kad Karo muziejaus bokšte iškeltą LTSR vėliavą būtina saugoti, kad jos slapta nepakeistų partinė valdžia. Mes nepasitikėjome valdžia. Ir tai buvo unikalus projektas – dvi dienas *non stop* prie bokšto sąjūdiečiai saugojo LTSR vėliavą, kad ji nebūtų pakeista.

Trispalvė iškeliama Kauno karo muziejaus bokšte. 1988 m. spalio 9 d. Egidijaus Klumbio asmeninis archyvas

Mitinge buvo visas Kaunas, pašventinta vėliava iš perpildytos arkikatedros bazilikos nešama į Vienybės aikštę. Žmonės išsirikiavę gatvėse, visame vėliavos nešimo kelyje... Jūra žmonių. Ir dar vienas įdomus dalykas. Nedidelė mūsų grupelė buvo nutarusi, kad negali ši pašventinta vėliava likti taip plevėsuoti. Aš jau buvau apgalvojęs, mes turėjome antrą vėliavą ir naktį ją pakeitėme. Visai nedaug trūko, kad būtume įkliuvę. Milicija būtų supakavusi. Kas atsitiko? Ten buvo Algirdas Patackas, Kazimieras Uoka, aš ir, atrodo, Raimundas Bartusevičius. Patackas su bokšto varpininku susitarė, kad mus įleistų. Mes pradėjome nuleidinėti vėliavą, ji buvo apšviesta, nuleidome, berods, iki pusės – ir Donelaičio gatve milicija atvažiuoja. Jie pamatė, kad kažkas su vėliava yra ne taip, sustojo, atėjo du milicininkai prie varpinės. Mes sugriuvome ant grindų, o jie patraukė duris – užrakinta. Vėliava kiek nusileidusi, vadinasi, ji kažkaip nusileido. Jie šito dalyko toliau neakcentavo, pavaikščiojo apie bokštą ir nuvažiavo. Tada mes tą vėliavą skubiai pakeitėme ir 30 metų ji išgulėjo pas mane, lygiai diena dienon. Po 30 metų, mes tą vėliavą atidavėme Kauno miesto muziejui. Šventinta, išlaikyta gražiausia vėliava. Pakeitę vėliavą, važinėjome po Kauną, mus kažkas persekiojo. Atvažiavome į klinikas ir Patackas, tu ir aš klinikų katilinėje surašėme vėliavos pakeitimo aktą.

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. Vadinasi, buvome pagrindininkai. Bet aš noriu kitą dalyką akcentuoti. Tuo metu mes bijojome, kad Komunistų partija kai kuriais momentais gali būti radikalesnė nei mes ir taip gali perimti savo pusėn žmonių nuotaikas ir iniciatyvas. Tai, ką papasakojo Egidijus apie vėliavos iškėlimo momentą, kai buvo kalbama su komunistais ir baiminamasi, kad jie jos nepakeltų, lygiai taip pat buvo ir dėl kitų dalykų, tai yra ir dėl kitų lietuviškų tradicinių ženklų ir net sąvokų. Pradėjome nuo to, kad sąvoka „suverenitetas“ buvo priešiška tarybų valdžiai, bet komunistai labai greitai išmoko sakyti „suverenitetas“. Jie tik dar bijojo žodžio „nepriklausomybė“. Paskui jau pradėjo vartoti ir žodį „nepriklausomybė“. Mums atsirado būtinybė pradėti kalbėti apie nepriklausomybę ne TSRS sudėtyje. Kas nori prisiminti visą šią eigą, atkreipkite dėmesį, kad vėliau buvo sukurta Nepriklausomų valstybių sandauga. Ji iš esmės liudija tuo metu vykusias diskusijas, kai žodis „nepriklausomybė“ šį tą reiškė ir kai komunistai bandė kamufluoti juo savo praeitį ir vartoti lygiai taip pat kaip ir mes.

EGIDIJUS KLUMBYS. Vienintelis, kuris sukėlė triukšmą suvažiavime, buvo Rolandas. Net jisai nepasakė žodžio „nepriklausomybė“. Tai dėl ko Rolando kalba sukėlė tokį triukšmą, jeigu žmogus neištarė „nepriklausomybė“...

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. Jo kalba sukėlė skandalą todėl, kad jis apkaltino tuometinę Komunistų partiją veidmainyste ir apkaltino Sąjūdį pataikaujant Komunistų partijai. Čia buvo pagrindinis motyvas.

EGIDIJUS KLUMBYS. Jis suabejojo tuo, kaip viskas lengvai mums išeina, ir jisai pasakė esminį dalyką, ar mes esame TSRS sudėtyje, ar ne?

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. Apie ką ir šnekame. Skandalą sukėlė tai, kad buvo padaryta labai aiški užuomina, kad Sąjūdžio vadovybė, vilniečiai, pataikauja Komunistų partijai.

ALGIMANTAS NORVILAS. Dar vienas momentas. Tada jau derinome, kas iš Kauno Sąjūdžio, iš Tarybos turėtų patekti į centrinius organus, ir buvome numatę visus žingsnius, kas su kuo turi kalbėti iš rajono, kad surinktų kritinę balsų masę. Galiu pasakyti, kad iš tikrųjų tas organizacinis darbas prieš suvažiavimą vyko pakankamai rimtas, ir aš dabar stebiuosi, kad nekalbate apie tai.

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. Dar daugiau – mes buvome tiksliai suplanavę, kas turi patekti į Tarybą. Todėl kai Sąjūdžio Seimo tarybos rinkimai užsitęsė, taip sakant, balsų skaičiavimas užsitęsė nepateisinamai ilgai, mes buvome įsitikinę, kad šitie balsai yra klastojami, ką vėliau mums patvirtino mūsų surinkti duomenys apie tai, kad Vilniaus profesūra susėdo ir susitarė, kas turi būti naujoje Taryboje, kad ją galėtų valdyti. Iš čia ir gimė didžioji priešprieša, apie kurią mes kalbame. Aš ką tik prisiminiau, kaip vadinamieji Sąjūdžio Seimo tarybos rinkimai buvo suklastoti, ką mes po to išsiaiškinome.

EGIDIJUS KLUMBYŠ. Neabejotinai. Pirmiausia šokiravo, kaip ilgai tai užtruko – maždaug nuo 22 val. iki 5 val. ryto, kai buvo paskelbta. O juk reikėjo suskaičiuoti tik 220 žmonių. Tai vienas dalykas. Toliau, pažiūrėjome balsavimo rezultatus, kaip gražiai jie atrodė: darbininkų atstovas Kazimieras Uoka, tautinių mažumų atstovai – Georgijus Jefremovas, Emanuelis Zingeris. Kiek aš pamenu, šių žmonių viešame Sąjūdžio gyvenime nebuvo. Aišku, jeigu tai būtų padaryta sąžiningai ir pasakyta, kad mes turime kooptuoti dėl bendro reikalo, būtų pritarta. Bet kadangi tai buvo apgavystė, atvira apgavystė, nuo tada aš praradau pasitikėjimą Vilniaus Sąjūdžio lyderiais.

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. Dar vienas svarbus niuansas. Kai mes atvykome į suvažiavimą, labai nustebino, bent jau mane, tai, kad Sąjūdžio iniciatyvinė grupė yra akivaizdžiai iš anksto pasirengusi bendradarbiauti su Komunistų partija. Ir jau nuo pat pirmųjų momentų pasimatė, jog suvažiavimas yra skirtas tam, kad tauta, liaudis iškeltų naują Komunistų partijos vadovą, kuris tarsi valdovas teikia tautai malones, tai yra grąžina Katedrą, grąžina vėliavą, grąžina himną. Visa tai buvo tokia aiški dirbtinė situacija, kad turėjo tiesiog žeisti bet kurio inteligentiško žmogaus intelektą. Ir staiga mes šituos dalykus pamatėme ir suvokėme tai kaip Sąjūdžio iniciatyvinės grupės išdavystę. Ir ta išdavystė tęsėsi toliau – iki bendrų eitynių su fakelais, kuriose Algirdas Brazauskas greta Vytauto Landsbergio, kas visada, mūsų požiūriu, liudijo, jog viso šito reikalo tikslas – legitimuoti Komunistų partiją ir jos veikimą Lietuvoje. Pasinaudodami šituo momentu mes susiderinome, kad mūsų kalbose turi būti skiriamoji linija, apie ką eina kalba. Jeigu jūs pasižiūrėtume į kauniečių pasakytas kalbas, tai jos iš esmės skyrėsi nuo kitų Persitvarkymo Sąjūdžio oratorių ir pačios persitvarkymo idėjos konteksto. Šitas dalykas yra, mano požiūriu, išskirtinai svarbus. Tokia perdėta režisūra skirta tik vienam tikslui. Ji išprovokavo mus labai radikaliems pasisakymams ir iš esmės sukūrė tam tikrą takoskyrą tarp Kauno ir Vilniaus. Sutinkate su tuo?

EGIDIJUS KLUMBYŠ. Taip. Tik noriu pasakyti: vis dėlto natūralu, kad ten viskas buvo derinama. Tai logiška. Prisiminkime, kokios ovacijos buvo dėl to paties Algirdo Brazausko. Aš kalbu apie bendrą atmosferą, kuri tada buvo. Iš tikrųjų galiu pasakyti, kad ta atmosfera buvo unikali, to negalima paneigti.

Kolegos, prisiminkime dar vieną svarbų įvykį, atskleidusį Kauno sąjūdiečių savitumą. Kalbu apie po Steigiamojo suvažiavimo įvykusią pirmąją Sąjūdžio Seimo sesiją, kurioje buvo svarstomas LTSR konstitucijos naujos redakcijos projektas. Seimas pritarė šiam projektui, ir tik nedidelė grupė kauniečių, iš esmės – būsimasis Tautos pažangos judėjimas, balsavo prieš ir aiškiai pasakė, kad tai reiškia savanorišką susisaistymą su Tarybų Sąjunga.

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. Tame konstitucijos projekte buvo skelbiama, kad Lietuvos TSR santykiai su TSRS ir kitomis suvereniomis tarybinėmis respublikomis grindžiami sutartimis.

EGIDIJUS KLUMBYŠ. Ir šitoje vietoje Algirdas Brazauskas, to nesuprasdamas, atsisakydamas paremti estus dėl suvereniteto deklaracijos ir svarstyti LTSR konstitucijos projektą, iš tikrųjų padarė šventą darbą. Net jeigu būtų buvusi priimta konstitucija, joje būtų įteisinti sąjunginiai ryšiai. Ir tai buvo padaryta grynai ir dėl vieno, ir dėl kitų nesusigaudymo toje realioje situacijoje.

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. Aš nenoriu sutikti su tavimi, kad Vytautas Landsbergis nesuprato, ką jis daro su Sąjūdžio konstitucija.

EGIDIJUS KLUMBYŠ. Sąjūdžio konstitucija su sąjunginiais ryšiais su TSRS.

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. Jie puikiai suprato, ką jie daro, ir tada gimė mūsų pagrindinis priešiškusimas.

EGIDIJUS KLUMBYŠ. Turėtume prisiminti dar vieną įdomų faktą. 1989 metų vasario pradžioje į Vilnių atvažiuoja trys europarlamentarai, lydimi Algio Klimaičio. Mes žinojome, kad Sąjūdžio Seimo taryba su jais susitiks, ir nutarėme ta proga parengti oficialų Sąjūdžio

pareiškimą. Aš tą turiu būtinai pabrėžti. Kauno Sąjūdžio taryba parengė kreipimąsi į Europos Parlamento delegaciją. Joje pirmą kartą pareiškėme: „Mūsų tautos aktyvumas, kurio pagrindinis tikslas – nepriklausomybė, pasiekė tokį laipsnį, kad šiems lūkesčiams neišsipildžius neišvengiamai susidarys pastovus įtempimo židiny Europoje.“ Čia yra daugiau. Tą pareiškimą pasirašė ne visi, nes viskas buvo labai greitai daroma, tie, kurie galėjo, tie pasirašė. Mes atbildame šaltu autobusiuku į Vilnių. Viskas vyksta Menininkų rūmuose.

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. Dabartinėje prezidentūroje.

EGIDIJUS KLUMBYS. Prezidentūroje. Ateiname į...

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. Į salę.

EGIDIJUS KLUMBYS. Ne, ne į salę. Mūsų neįleidžia ir prasideda derybos, pasako: du žmonės, daugiau nebus įleista. Įsileidžia Egidijų Klumbį ir Leoną Glinskį. Aš jau buvau Kauno tarybos pirmininko pavaduotojas. Tada prasideda pats įdomiausias dalykas. Ten jau sėdi trys Kauno atstovai: Kazimieras Uoka, Algirdas Kaušpėdas ir Vaidotas Antanaitis. Atiduodu pareiškimą su mūsų parašais, atrodo, Vaidotui Antanaičiui ir sakau: profesoriau, štai yra pareiškimas. Paduokite kiekvienam Sąjūdžio Seimo tarybos nariui, kad jie susėdėtų prie stalo jį perskaitytų ir pasirašytų. Leonas Glinskis filmuoja kiekvieną Tarybos narį, o tas popierius keliauja. Tai štai, aš galiu pasakyti, didžioji dalis sėdinčių nepasirašė: Vytautas Landsbergis, Vytautas Bubnys, Antanas Buračas, Algimantas Čekuolis, Virgilijus Čepaitis, Bronius Genzelis, Romualdas Ozolas, Kazimiera Prunskienė, Vitas Tomkus, Arūnas Žebriūnas. Visa tai yra nufilmuota Leono Glinskio. Ir tai iš tikrųjų mums buvo lūžio momentas.

Kada Sąjūdis deklaravo nepriklausomybę?

EGIDIJUS KLUMBYS. Kadangi žodį „nepriklausomybė“ reikėjo visuomenei viešai skleisti, Kauno taryboje gimė iniciatyva priimti Moralinės nepriklausomybės pareiškimą. Mes keturiose – Algirdas Saudargas, Česlovas Stankevičius, Algirdas Patackas ir aš – jį parašėme, nors žinojome, kad Vilnius nepriims. Kauno taryba aprobavo ir su pareiškimu nuvažiavome į Vilnių. Ir gana netikėta buvo tai, kad Sąjūdžio Seimo taryba lapkričio 20 dieną Moralinės nepriklausomybės pareiškimą priėmė. Tai buvo esminis dokumentas. Apie tai dabar niekas nekalba. Bet taip buvo, nuo tada pirmą kartą Sąjūdžio Seimo tarybos dokumentuose atsirado žodis „nepriklausomybė“.

Laisvės statula – ant pjedestalo. Kaunas, 1989 m. vasario 10 d. Algimanto Norvilo asmeninis archyvas

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. O pirmą kartą „nepriklausomybės“ žodį į Sąjūdžio dokumentus pabandėme įvesti Kaune Sąjūdžio Seimo sesijos metu 1989 m. vasario 15–16 dienomis.

EGIDIJUS KLUMBYS. Ten, Audriau, vėlgi nėra žodžio „nepriklausomybė“. Vis dėlto – ten vyko mūšis.

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. Tai dėl to, kad nepriėmė, o mes su Romualdu Ozolu tada bandėme. Tada mudu pirmininkavome vienam posėdžiui. Dar buvome iš anksto pogrindiniu būdu suderinę, jog priimsime dokumentą, kad Sąjūdžio tikslas yra nepriklausomos valstybės atkūrimas.

EGIDIJUS KLUMBYS. Bet atsirado žodžiai „nepriklausomai gyventi“.

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. Taip. Ir dėl Vytauto Landsbergio.

EGIDIJUS KLUMBYS. Su Vytautu Landsbergiu vyko didžiulės derybos, jis kategoriškai atsisakė, kad deklaracijoje būtų parašytas Lietuvos nepriklausomybės siekis.

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. Gal grįžkime prie šito, nes tai yra labai svarbus lūžio momentas. Taigi visas šitas dokumentas, apie kurį pasakoja Egidijus, jau buvo mūsų suvokiamas kur kas platesnių diskusijų kontekste.

ALGIMANTAS NORVILAS. Man lygiai taip pat kirbėjo mintis, kad Sąjūdis privalo pareikšti savo galutinį tikslą ir kad tai yra nepriklausomybė. Kaip tą padaryti? Kadangi buvau Kultūros fondo komiteto tarybos pirmininko pavaduotojas ir konkrečiai rūpinausi Laisvės paminklo atstatymu, sugalvojom tuo pasinaudoti – pasikviesti visą Sąjūdžio Seimo tarybą į Kauną. Kad tą reikalą užmaskuotume, nutarėme Tarybos narius pakviesti su antrosiomis pusėmis ir vakare „Metropolio“ restorane organizuoti iškilmingą vakarienę, kad nebūtų jokių minčių, esą kauniečiai ten kažką rezga ir panašiai. Iškilmingas posėdis, su poniom pavakarieniauja, o kitą rytą atidengiam Laisvės paminklą. Kai aš sausio pradžioje nuvažiavau į Seimo tarybos posėdį, labai lengvai aprobavo. O ten buvo parašyta, kad iškilmingą rezoliuciją priimsime Valstybės muzikiniame teatre.

Bet, man atrodo, kaip tik po to, apie ką pasakojo Egidijus, vasario pradžioje, į Menininkų namus netikėtai atvažiavo Vytautas Landsbergis su Zigmu Vaišvila. Ir sako: tai norėtume pamatyti rezoliuciją, kurią ruošiat. Sakau, kad kol kas nėra, profesoriau, tik šitas apmatas. Na, tai, sako, parodyk. O daugiau čia, ką, nebus žmonių sukviesta? Na, aš kviečiau, kas galėjo ateiti – atėjo. Po poros valandų atvažiavo, atsimenu, Rolandas Paulauskas, Česlovas Stankevičius atsirado, kas ten dar? Tu buvai. Žodžiu, palengva prisirinko. Bet pačioje pradžioje buvau aš ir dar kažkas, iš Kauno tarybos buvome dviese, nes aš ten dirbu. Menininkų salytėje apačioje Vytautas Landsbergis turbūt sėdėjo kokias tris valandas. Sėdėjo, braukė, redagavo nepakeldamas galvos. Maždaug ties antra valanda man baigėsi kantrybė ir aš tiesiai pasakiau, ką galvoju apie tai, ir ne visai gražiais žodžiais. Paskui toliau redagavo Paulauskas. Tai mano toks asmeninis konfliktas su Landsbergiu, aš tikrai išvadinau negražiais žodžiais poną profesorį, kadangi jau ir šiaip apie jį daug žinojau.

Kaunas šiam įvykiui ruošėsi labai rimtai. Aš turėjau atlaikyti didelį Kultūros fondo kolegų spaudimą, nes, įtariu, partinė valdžia lygiai taip pat norėjo visame tame dalyvauti. Architektas Algimantas Sprindys, reikia nukelti prieš jį kepurę, pirmininkas, buvęs Kauno vyriausiasis architektas, prasitarė, kad jį spaudžia, esą Laisvės paminklo atidengimu turi pasinaudoti Algirdas Brazauskas ir taip toliau. Dėl sprendimo iš esmės perduoti paminklo atidengimą Sąjūdžiui Kultūros fondo tarybai pavyko surinkti daugumą, kai kas nusišalino. Toliau labai konkrečiai išsidalijome darbus, kas už ką atsako. Darbų sąrašas buvo didžiulis, pradedant Seimo narių sutikimu, kas iš kur atvažiuoja, kur apgyvendinami, kas registruoja. Inicijatyvinės grupės žmonės buvo labai aktyvūs, padėjo, netgi savo asmeniniais automobiliais išvežiojo svečius, organizavo apgyvendinimą, maitinimą. Pasiruošta buvo puikiai, sukurti vokai, kvietimai, atspausdinti ant puikaus popieriaus. Man buvo pavestas dar vienas

dalykas – skaityti priesaiką, Sąjūdžio Seimo narių priesaiką, kurią taip pat bendromis jėgomis parengėme, tekste taip pat buvo įrašytas žodis „nepriklausomybė“.

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. Aš norėčiau papildyti dėl vasario 15–16 dienų. Į Seimo posėdį Kaune mes žiūrėjome kaip į tam tikrą lūžio momentą. Ir kadangi buvo nuolat diskutuojama, kas yra Sąjūdžio tikslas, tai pagrindinis vidinis motyvas mums buvo perimti iniciatyvą ir tiesiog priversti Sąjūdžio Seimo tarybą ir, kaip mes vadinome, Vilniaus profesūrą priimti mūsų parengtą deklaraciją.

Kitas dalykas buvo visuomenei skirta renginių dalis, nes tuo metu jau puikiai suvokėme, kad visuomenę reikia ruošti. Ir iš tikrųjų, buvo padarytas milžiniškas darbas – ir visa režisūrinė dalis, ir gausūs sukviešti mitingai, kuriuose dalyvavo po 200–250 tūkstančių žmonių, – todėl reikėjo atlikti labai rimtą valdymo darbą. Kadangi visa tai yra filmuotoje medžiagoje, čia neverta į tą viešąją dalį labai gilintis.

Aš tik norėčiau priminti kai kuriuos niuansus, susijusius su priesaika, Seimo nario priesaika. Šitas tekstas, kaip būdinga tam metui, buvo labai emocionalus, egzaltuotas, jis taip pat buvo derinamas su Vytautu Landsbergiu, šiam atvykus į Kauną. Tekste buvo žodžiai: „Tegyvuoja laisva, nepriklausoma Lietuvos valstybė“.

Sėdime Menininkų namuose – Algimantas, Rolandas Paulauskas, aš, dar Stankevičius. Vytautas Landsbergis išbraukė žodžius „nepriklausoma Lietuvos valstybė“ ir įrašė „laisvėjanti Lietuva“ – tokius neutralius žodžius. Aš jam ir sakau: profesoriau, laisvėjantys gali būti tik viduriai. Mes tiesiog nepaisėme tų pataisų, pasiėmėme savąjį tekstą ir skaitėme – „laisva ir nepriklausoma Lietuvos valstybė“.

Bet grįžkime į pasiruošimą Seimo sesijai. Tarpusavyje, įskaitant ir kai kuriuos vilniečius, buvo suderintas rezoliucijos tekstas. Kai tik turėjome galutinį tekstą, išvažiavau į Vilnių derinti su Romualdu Ozolu. Galų gale sukirtome rankomis, kad jau metas padaryti tokį pareiškimą. Su Ozolu buvo labai aiški ir dalykiška kalba, kad galų gale tą reikia daryti – arba mes imamės, arba atiduodame viską Vytautui Landsbergiui. Taigi tada pamačiau vidinį Ozolo apsisprendimą, pasiryžimą, kad atėjo tas momentas. Galbūt jis netgi suprato, kad yra tam tikra radikali Sąjūdžio dalis, kuri mato jame lyderį. Bent jau aš po tokio labai tiesaus pokalbio su juo ir Broniu Genzeliu suvokiau, kad mes turime atramą Vilniuje. Aš atsimenu tai, ką pasakoja Egidijus Klumbys, neva ir Ozolas atmetė vasario 6 dienos dokumentą. Man sunku dabar atsakyti, ar tai buvo vidinių žaidimų ir bandymų derintis rezultatas. Bet vasario 10–12 dienomis (dabar neprisimenu tikslios sutikimo datos Vilniuje) buvo visiškai kitas sprendimas ir aiški nuostata, kad nepriklausomybė turi tapti mūsų pagrindiniu deklaruotu tikslu.

Taip mes su tuo atėjome į Sąjūdžio Seimo sesiją Kaune, ir jau Kaune prasidėjo aštrios diskusijos, ar turi būti tokia rezoliucija priimta. Vienam iš sesijos posėdžių kaip tik pirmininkavome mudu su Romualdu Ozolu. Kitam pirmininkavo Jurgis Oksas, berods, aš dabar gerai neatsimenu, su Vytautu Landsbergiu. Na, ten Vytautas Landsbergis pradėjo šaukti, esą aš noriu kraujo, čia buvo nuolatinis leitmotyvas.

EGIDIJUS KLUMBYS. Dėl pačios rezoliucijos reikalingumo diskusijos nebuvo. Buvo sutarta, kad ji turi būti, tik buvo nesutariama dėl vienos vienintelės frazės. Kauno Tarybos nariai tvirtai laikėsi pozicijos, kad šiandien yra ta diena, kai Sąjūdžio dokumentuose turi atsirasti žodis „nepriklausomybė“, o Landsbergis tam priešinosi ir galutiniame tekste atsirado frazė „nepriklausomai gyventi“.

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. Aš noriu pasakyti, kad to mūsų metu išryškėjo tam tikros labai įdomios priešpriešos, ir galų gale daugelis, anksčiau manę, neva čia toks Kauno jaunų berniukų bandymas priešintis, staiga suprato, kad mes kaunamės dėl labai aiškių principinių dalykų. Dar įdomesnis dalykas buvo tai, jog į šią Seimo sesiją mes buvome sukvietę daug svečių. Buvo Rusijos „Memorialo“ atstovai, buvo Rusijoje besikuriančių įvairių partinių organizacijų žmonės, Jakovlevo atstovai, žmonės iš Ukrainos, iš Vidurinės Azijos.

Atidengiant Laisvės paminklą. Algimantas Norvilas, Audrius Butkevičius, Algirdas Brazauskas, Vytautas Landsbergis. Kaunas, 1989 m. vasario 16 d. Algimanto Norvilo asmeninis archyvas

Aš šiek tiek nukrypsiū nuo temos, bet svarbu paminėti, jog tuo metu Kauną mes jau bandėme paversti pasipriešinimo visoje Tarybų Sąjungoje židiniu. Į Kauną kviesdavomės iš visų tuometinių tarybinių respublikų žmones, su jais kalbėdavomės ir tam naudojome tokį formatą kaip Sąjūdžio oratorių mokykla. Aš buvau tos oratorių mokyklos steigėjas. Su kolega mes tada aktyviai prie to dirbome. Šita mokykla tapo mūsų mezgamų tarptautinių ryšių Tarybų Sąjungos viduje kalve. Tad daugybė tų žmonių taip pat dalyvavo toje Kauno Seimo sesijoje ir jie niekaip nesuprato, kodėl mes nedrįstame pasakyti, kad norime išeiti iš Tarybų Sąjungos. Bet, šiaip ar taip, tie dalykai buvo paminėti įvairiuose pasisakymuose, ir mes galime sakyti, kad nuo to momento nepriklausomybės idėja jau buvo faktiškai deklaruota. Landsbergis padarė klaidą, neįvertinęs nuotaikų, nes žmonės jau buvo subrendę.

EGIDIJUS KLUMBYŠ. Taip. Bet tai parodo, kad vis dėlto jo šalininkų dar buvo daugiau.

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. Čia reikia labai tiksliai atsakyti. Mes tada jau buvome suderinę Kazimieros Prunskienės skyrimą ministre pirmininke ir buvo kalbama apie tai, ar už Vytautą Landsbergį bus balsuojama kaip už Aukščiausiosios Tarybos pirmininką. Nuėjęs pas jį vedžiau derybas dėl Romualdo Ozolo. Mes, vadinamasis Kauno kraštas, turėjome labai nemažai deputatų, ir aš tiesiai sakiau: mes balsuosime už jus, bet mes norime matyti Ozolą jūsų pavaduotoju. Landsbergis sutiko, kad taip ir bus. Po to, kai jis jau buvo išrinktas, aš ateinu pas jį, nes jis turėjo parodyti, ką siūlo savo pavaduotojais, ir sakau, kad mes esame sutarę. Jis į mane pažiūrėjo ir sako: o tu manai, aš to noriu? Man tai buvo pirma labai rimta tokio politinio gyvenimo ir išpareigojimų laikymosi pamoka.

Ėjimas į Kovo 11-ąją

EGIDIJUS KLUMBYŠ. Dėl 1990 metų vasario mėnesio rinkimų į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą. Kaune mes laimėjome 16:0, dar pridėjome, kad aš ir Kazimieras Uoka laimėjome dviejose apygardose Rokiškio rajone, taip pat pridėjome Kauno rajoną ir kitas Lietuvos vietas, kur kandidatavo kauniečiai, tad iš viso mes laimėjome 22:0. Įdomiausia tai, kad po rinkimų iškart susirinkę svarstėme, kas vadovaus Aukščiausiąjai Tarybai.

Aišku, kad bus dvi kandidatūros – Vytautas Landsbergis ir Algirdas Mykolas Brazauskas. Kauniečiai svarstė, kuriai kandidatūrai pritarti. Mūsų sąlyga buvo tokia: mes balsuojame už Landsbergį tik tuo atveju, jeigu jis pasisakys už tai, kad susirinkę mes iš karto skelbiame nepriklausomybę. Priešingu atveju mes balsuosime už Brazauską, kadangi Lietuvai išliekant Sąjungos sudėtyje kur kas geriau yra Brazauskas negu Landsbergis. Su šia žinia į Vilnių buvo išsiųsti Algirdas Saudargas, Česlovas Stankevičius ir, man atrodo, Algirdas Patackas. Landsbergiui buvo pasakyta ši Kauno pozicija, būsima mūsų elgsena. Aš manau, kad ji turėjo jam didelę įtaką. Vis dėlto 22 balsai.

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. Čia dar kitas niuansas. Tuo metu Brazauskas jau buvo radikalesnis negu Landsbergis. Daugeliu atvejų jis kalbėdavo kur kas suprantamiau, kur kas aiškiau. Mes turėjome tokį požiūrį, kad su juo išvirsime daugiau košės nepriklausomybės reikalui negu su Landsbergiu. Tokie niuansai buvo.

EGIDIJUS KLUMBYS. Ir dar reikia prisiminti, kad mes iš tikrųjų bijojome, jog nepriklausomybę paskelbs tuometinė LTSR Aukščiausioji Taryba, kuriai vadovavo Brazauskas – ji jau buvo priėmusi fundamentalius sprendimus ir buvo belikęs paskutinis žingsnis – skelbti nepriklausomybę. Kaip Audrius sako, Brazauskas vis drąsėjo ir drąsėjo. Tuo labiau, kad LTSR Aukščiausioji Taryba buvo sudariusi Nepriklausomybės atkūrimo komisiją. Apie jos darbą rašyta „Nepriklausomybės sąsiuvinuose“. Situacija buvo gana grėsminga, bet šiuo atveju reikia vėlgi nukelti kepurę prieš Brazauską, kad jis šito dalyko nepadarė. Jis būtų užtikrintai tai padaręs, nes visiškai valdė Aukščiausiąją Tarybą. Tai padaręs, jis būtų perėmęs politinę iniciatyvą iš Sąjūdžio.

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. Taip, mes bijojome tos erzacinės nepriklausomybės. Kaip vėliau man papasakojo nemažai buvusių Aukščiausiosios Tarybos narių, konkrečiai, Gediminas Kirkilas, šitie klausimai buvo gana aktyviai svarstomi. Bet, matyt, būta ir atitinkamo spaudimo iš Maskvos. Čia ne vien Brazausko geros valios reikalai. Kaip atsimenate, paskui Brazauskas pradėjo atsitraukti nuo tokios aktyvios pozicijos. Jeigu aš kalbėčiau apie save, tai eidamas į Kovo 11-ąją aš jau buvau paskelbęs nepriklausomybę.

EGIDIJUS KLUMBYS. Mes daugelis Kaune jau seniausios buvom tą padarę.

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. Man labiau rūpėjo, ką daryti toliau, nes tam tikras mano praktiškumas reikalavo suprasti, kaipgi mes tai padarysime. Aš visada save suvokiau kaip vykdomosios valdžios žmogų ir man buvo kur kas svarbiau, su kuo reikės dirbti. Sakykime, ta mūsų draugystė su Kazimiera Prunskiene lėmė tai, kad laiku atsirado ir Krašto apsaugos departamentas, ir Valstybės saugumo departamentas. Iš esmės Kazimiera Prunskienė, eidama į Aukščiausiąją Tarybą, eidama į Vyriausybę, gavo didelę Kauno tarybos paramą. Aš dar noriu priminti, ir kolegoms gal irgi papasakos, kad mes jau buvome išrinkti į Aukščiausiąją Tarybą, o pirmasis posėdis nebuvo šaukiamas.

EGIDIJUS KLUMBYS. Rinkimai vyko vasario 24-ąją, ir laukta dar dvi savaites, kad antrame ture būtų išrinkti likusieji. Mes privalėjome paskelbti nepriklausomybę iki kovo 12 d., nes tą dieną Maskvoje jau buvo sukvieštas TSRS liaudies deputatų suvažiavimas, kuriame buvo numatyta pirmiausia priimti įstatymą dėl sąjunginių respublikų išėjimo iš Tarybų Sąjungos tvarkos. Tad Lietuvos nepriklausomybė turėjo būti paskelbta iki to.

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. Kadangi aš buvau įsitikinęs, kad po to, kai paskelbsime nepriklausomybę, mus suims, tai išlėkiau į Gruziją, Armėniją, Azerbaidžaną rinkti mums paramos ir ieškoti, su kuo galėtume bendradarbiauti, jeigu teks išeiti į pogrindį.

ALGIMANTAS NORVILAS. Azerbaidžianas mus labai palaikė.

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. Taip, Azerbaidžianas palaikė. Iki to laiko, kas nežinote, Azerbaidžanui mes gaminome plakatus, leidome jų laikraščius, lygiai taip pat kaip čečėnams leidome jų laikraščius. Tai buvo daroma Kaune. Na, čia atskira tema, bet labai svarbi tema. Taigi sėdime su Zviadu Gamsachurdija, garsiu to meto disidentu, jo namuose Gruzijoje

ir man skambina Birutė Nedzinskienė, sako, greičiau grįžk, tu žinai, ką jie sugalvojo, yra svarstomas siūlymas balsuoti už Algirdą Brazauską kaip už ministrą pirmininką. Atsimenate? Landsbergis siūlė, kad Brazauskas būtų ministru pirmininku. Aš greitai parskrendu į Lietuvą ir lekiu pas Kazimierą Prunskienę, mes kalbamės su ja. Nejaugi leistumėte tokį dalyką, sakau, čia gi beprotybė. Ji sako, taip, Landsbergis to nori. Tada aš nueinu pas Vytautą Landsbergį, aš jį vadindavau pirmininku, ne profesoriumi, nežinau, kodėl, ir sakau: pirmininke, kodėl jūs siūlote Algirdą Brazauską? Jis sako: tu turbūt supranti, kad pirmoji vyriausybė subankrutuos ir būtų gerai, kad tai būtų komunistai. O aš sakau: bet jūs suprantate, kad visame pasaulyje yra pripažįstama vyriausybė, ir kaip atrodys, kai mes patys išsirenkame komunistų partijos vyriausybę? Taip, ir po to stengsimės ją nuversti. Tokia buvo diskusija. Aš tada nulekiu pas Prunskienę ir mes pradėdame stumti Prunskienę į priekį. Čia buvo dar toks įdomus niuansas, kai Kazimiera Prunskienė už aktyvią pagalbą man pasiūlė būti jos pavaduotoju. Bet aš supratau, kad tai sukels pasipriešinimą. Ir tuo metu Lietuvoje buvę amerikiečiai, Juozas Kazickas, jai rekomendavo jokių būdu nesiūlyti manęs, nes, esą, tai superradikalūs žmonės, bus neteisingai suprasta.

EGIDIJUS KLUMBYS. Kazimiera jau save matė aukščiau už Vytautą Landsbergį. Tačiau kainų pakėlimas pirmąją vyriausybę sužlugdė. Aukščiausioji Taryba priėmė sprendimą, kad neparengus ir nepriėmus gyventojų nuostolių kompensavimo sistemos, taip pat rinkos stabilizavimo priemonių, kainų reforma yra atidėtina, tai yra vyriausybė negali kelti kainų, neįvykdžiusi šios sąlygos. Kai Prunskienės vyriausybė tai savavališkai padarė, ji metė iššūkį Aukščiausiajai Tarybai. Juk net nebuvo dokumento dėl to trigubo kainų pakėlimo, nebuvo paskelbta „Valstybės žiniuose“. Tai buvo grynai žodinis nurodymas.

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. Kai kalbame apie kainų pakėlimą, visuomenė buvo visiškai neparuošta tam reikalui. Tuo metu mes atlikome vieną iš pirmųjų tyrimų, kurį užsakėme Vilniaus universiteto sociologinių tyrimų laboratorijoje, iš jos paskui išsirutuliojo „Baltijos tyrimai“. Ir mes gavome atsakymus, kad bus labai negatyvi visuomenės reakcija.

Mes dabar pamirštame, kad tuo metu karas dėl valdžios buvo labai išsikerojęs. Vienas dalykas buvo Landsbergio ir Prunskienės konfliktas, bet kitas dalykas buvo komunistų bandymas grįžti prie valdžios. Komunistai turėjo didžiulę organizuotą jėgą, nesvarbu, kad jie pasivadino nepriklausoma komunistų partija, bet jie turėjo 200 tūkstančių žmonių ir visą infrastruktūrą. Šitame kontekste Kazimiera Prunskienė karo su Vytautu Landsbergiu ambicijas pavertė visos tautos reikalu ir mus padarė įkaitais. Ar reikėjo ją keisti, ar reikėjo rasti būdą susitarti – čia yra kitas klausimas. Problema ta, kad nebuvo kalbamasi.

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. Baigiant mūsų pokalbį norėčiau prisiminti dar vieną epizodą. Mes artėjame į kainų pakėlimą, Kazimieros Prunskienės atleidimą ir kuo puikiausiai suprantame, kad iš paskos seks rusų agresija. Mes tai žinome ir rugpjūčio mėnesį, kai jau prasideda visapusiškas pasirengimas – į Lietuvą permetamos karinės pajėgos. Ir šitame fone Prunskienė skelbia kainų pakėlimą. Bet aš noriu prisiminti pokalbį su Romualdu Ozolu. Aš jam aiškiai dėstau, kaip visas scenarijus klostysis toliau ir kad mes iš tikro einame į patį sudėtingiausią periodą, o jis man sako: tu man turi ginklą? Aš sakau: kam tau ginklas? Jis sako: žinai, jeigu niekas neiššaus, tai aš iššausiu. Ir aš atvežu jam pistoletą, kurį jis laikė savo stalčiuje. Žinojau, kad bent vienas šūvis vyriausybėje bus.

Spaudai parengė Algimantas Jankauskas ir Eugenijus Skrupskelis

ALBINAS KENTRA

KOVA DĖL LAISVĖS NIEKADA NESIBAIGIA

Ekscelencijos Lietuvos Respublikos Prezidentai, gerbiamasis Seime, Vyriausybės nariai, Laisvės gynėjai, Lietuvos bažnyčių hierarchai ir visi švenčiantys Lietuvos laisvę, *Ambassadors and diplomats from other friendly countries and all the quests celebrating today Lithuania's Freedom.*

Dėkoju už garbingą apdovanojimą. Jį skiriu broliams, seserims, tėvams, Šilalei, Vilniaus universitetui, Žemaitijai ir visai Lietuvai.

Šiandien mes švenčiame Laisvės dieną todėl, kad mūsų Laisvės kova visada buvo ir tebėra sąskambyje su TAUTOS GIESME.

Dėl Laisvės aukojosi daug kilnių žmonių, ypač kaimo žmonių, kurie visomis išgalėmis rėmė ir saugojo Laisvės kovotojus. Dėl to daugeliui teko išgyventi tardymų, kalėjimų, tremties kančias. Laisvės kovotojai, kaip jų tėvai ir protėviai, gynė ne tik Lietuvos laisvę, bet ir kiekvieną žemės pėdą. Dėl šios žemės, į kurią šiandien mes berieme pavasario grūdą, jie jauni turėjo mirti. Todėl turime ypatingai saugoti savo žemę.

Kova dėl laisvės niekada nesibaigia. Ji tik keičia formas. Mūsų šeimos kova dėl laisvės prasidėjo tada, kai brolis Jonas, per savo pasidarytą radiją išgirdęs žinią, kad sovietai okupuoja Lietuvą, gaudžiai pasakė: „Albinuk, nebėra Lietuvos.“ Šie žodžiai ir šiandien man skamba ausyse.

Mes, užaugę tarp istorinių piliakalnių, supratome, jog tautinė valstybė yra didelė vertybė. Tą neigė okupantai ir visai įrodinėjo, kad Leninas į Lietuvą atėjo visiems laikams. Kitaip manantiems grėsė represijos. Jos greitai prasidėjo. Tada lietuviai pradėjo laukti karo, nors per amžius meldėsi: „Viešpatie, apsaugok mus nuo karo, maro ir bado.“

1940 metų sovietų okupacija buvo skaudi patirtis lietuvių tautai. Tada mano tėvelis Juozapas Kentra prieš mirdamas pasakė: „Dabar jau geriau mirti, negu gyventi.“ Prasidėjo areštai ir trėmimai į Sibirą buvo planingas lietuvių tautos naikinimas, norint atkeldinti iš Sovietų Sąjungos kitataučius į patrauklius praretėjusius Lietuvos kaimus, miestelius ir miestus. Todėl mūsų šeimai buvo džiugi žinia, kad prasidėjo Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karas, kad Kaune sukilo lietuviai ir išvarė Raudonąją armiją dar prieš vokiečiams užimant Kauną, kad buvo sudaryta Lietuvos laikinoji vyriausybė. Kita džiugi žinia buvo ta, kad Vermachto kariuomenė per keletą dienų išvarė iš Lietuvos Raudonąją armiją ir tuo sustabdė okupantų ir kolaborantų numatytus trėmimus į Sibirą. Tačiau mūsų lūkesčiai neišsipildė, nes Lietuvai nebuvo leista atkurti nepriklausomybės. Todėl lietuviai negalėjo savarankiškai valdyti savo krašto ir užkirsti kelio būsimoms negandoms ir žudynėms.

Kai 1940–1941 metais Lietuvoje žiaurumais pagarsėjusi Raudonoji armija artėjo prie Lietuvos, reikėjo apsispręsti: trauktis į Vakarus ar pasilikti Lietuvoje ir ginti ją nuo okupantų – žodžiu, raštu, o prireikus – ir ginklu. Mūsų šeima apsisprendė ginti Tėvynę ir po sodybos namu slapta iškasė gynybinį bunkerį. Jis išliko okupantų nesurastas.

1945-ųjų balandžio pabaigoje mums pranešė, kad okupantai atvažiuoja mūsų šeimą ištremti į Sibirą. Nuo tada mūsų namais virto gerų žmonių sodybos, miškai ir bunkeriai. Miške priėmėme partizano priesaiką: sesuo Elena tapo Snaige, Onutė – Rasa, brolis Jonas – Rūteniu, Juozas – Tauru, Leonas – Sakalu, Albinas – Aušra. Mama visų buvo vadinama Motinėle.

Suformavęs rinktinių vyrų partizanų būrį, Rūtenis paaiškino, kad nešautų į bėgančių kariuomenės nugaras, nes manė, kad jie nekalti ir prievarta mobilizuoti į okupacinę kariuomenę. Tada partizanai dar nežinojo, kad kovoja su Vėtrovo divizija.

Mano suėmimas 1946 m. liepos 7 d. buvo lemtinga diena. Kai mane tardė, supratau, kad NKVD struktūros rengia savo agentus infiltruoti į partizanų būrius. Agentams įduodavo ginklus, kad juos perdavę partizanams, įgytų pasitikėjimą ir infiltruotųsi į jų struktūras. Man pavyko į laisvę perduoti žinią, kas yra išdavikas. Todėl Šilalės, o gal net visos Žemaitijos partizanai dar keletą metų galėjo tęsti laisvės kovą.

Raudonoji armija, norėdama diskredituoti Lietuvos partizaninį judėjimą, nekaltus žmones žudydavo persirengusi prieškarinės Lietuvos kariuomenės uniformomis.

Trys mano broliai žuvo kovose dėl Laisvės. Elena Irkutsko lageryje kirto miškus, Onutė buvo nutremta į Užpoliarės salą prie Salehardo. Geri žmonės mamą slapstė iki pat mirties. 1961 metais ji slapta palaidota Šilalės kapinėse.

Kai 1945 metais Antrojo pasaulinio karo sąjungininkės šventė Pergalės dieną, lietuviai savo laisvę jau gynė beveik dešimt metų užtruksiančiame kare po karo. Lietuva vienui viena, be jokios karinės pagalbos iš svetur, kovojo dėl savo laisvės su galingiausia totalitarine pasaulio valstybe Sovietų Sąjunga, vėliau pavadinta Blogio imperija. Praeis daug laiko, kol pasaulis tą supras.

Albinas Kentra Pasaulio lietuvių jaunimo dienų metu Vilniaus universiteto Sarbievijaus kieme. 1989 liepos 14 d. Alfredo Girdziušo nuotrauka. LRS archyvas

Sveikas protas lietuviui neleido į galvą įsileisti minties, kad, kai buvo nuspręsta nacizmą išrauti su šaknimis visiems laikams, Sovietų Sąjungos totalitarinis režimas, dar prieš Antrąjį Pasaulinį karą sunaikinęs milijonus nekaltų žmonių, liks ne tik nenubaustas, bet bus ir paremtas, kad sustiprėtų ir būtų išgelbėtas nuo griūties. Ir pasekmės buvo tragiškos. Sovietiniai režimai buvo prievarta primesti ne tik Baltijos šalims, Rytų Europai, bet ir kitiems kontinentams. Todėl ginklavimosi varžybos buvo neišvengiamos. Jų skaudžius padarinius patiriame iki šių dienų.

1954 metais iš lagerio į Lietuvą grįžau su dokumentuose iškreipta pavarde. Buvau ne Kentra, o Klentva, todėl sovietinės ideologinės struktūros man nepakenkė.

Per vienus metus baigiau keturias gimnazijos klases ir įstojau į Vilniaus universitetą studijuoti anglų kalbos ir literatūros. Baigęs studijas, mokiau anglų kalbos Laurų aštuonmetėje ir vokiečių – Nemenčinės vidurinėje mokykloje.

1962 metais išlaikiau anglų kalbos konkursinius egzaminus į dvejų metų aukštuosius užsienio kalbų pedagogikos kursus, įsteigtus Leningrado (Sankt Peterburgo) universitete aukštųjų mokyklų dėstytojams. Ten studijuodamas papildomai išlaikiau visus kandidatinius egzaminus. Man laikant senosios anglų kalbos egzaminą, komisijos pirmininkė pasakė, kad tekstą galiu versti į bet kurią kalbą, tik ne į lietuvių. Perskaičiau tekstą vokiškai. Po egzamino žiūriu, kad tekstą buvau išsivertęs į rusų kalbą. Nesmagiai jaučiausi, kad susijaudinau. Tačiau tai atvėrė kelią į universiteto programoje nenumatytas studijas. Netrukus egzaminų komisijos pirmininkė pakvietė mane į studiją, kur du kartus per savaitę studijavome kalbotyrą ir gotų kalbą. Nagrinėjome Vulfilo biblijos tekstus, išleistus V amžiuje gotų kalba. Po to ragino, kad jos vadovaujamas rašyčiau mokslinį darbą. Kalbotyra mane labai domino, bet reikėjo apsispręsti, kas svarbiau okupuotai Lietuvai.

Dar studijuodamas Vilniaus universitete pastebėjau, kad visoje Sovietų Sąjungoje anglų kalbai mokyti išleistose plokštelėse kiekvienas žodis sakinyje tariamas atskirai, t. y. ne šnekamąja, o rašytine anglų kalba. Man paaiškėjo, kodėl. Laisvojo pasaulio valstybių radijo laidos lietuvių ir rusų kalbomis buvo blokuojamos visoje Sovietų Sąjungoje, o buvusių Antrojo pasaulinio karo sąjungininkų radijo laidų anglų kalba negalėjo blokuoti. Norint Sovietų Sąjungos geležinėje uždangoje pralaužti informacijos spragą, Vilniaus universitete reikėjo įkurti audiovizualinį centrą, kad studentai išmoktų šnekamosios anglų kalbos ir suprastų laisvojo pasaulio radijo laidas. Leningrade baigęs dvejų metų studijas, galėjau pasirinkti bet kurią aukštąją mokyklą Sovietų Sąjungoje. Todėl lyg parašytu nusileidau Vilniaus universitete ir buvau paskirtas anglų kalbos katedroje vyresnioju dėstytoju. Čia partizaninę Lietuvos laisvės kovą pratęsiau kitokiu būdu – įsteigdamas Universitete audiovizualinį centrą. Lūžis įvyko greitai. Iš okupacijos išsivaduojanti Lietuva turėjo daug gražia anglų kalba kalbančių žmonių.

Visa, kas vyko toliau, galima pavadinti okupuotosios dvasios kultūrine rezistencija.

Ginčijantis su oponentais pavyko sustabdyti Vilniaus universiteto perkėlimo iš Senamiesčio į Saulėtekio alėją. Kurdami audiovizualinį centrą parinkdavome erdves ir būsimai Universiteto puošybai. Tai reikėjo daryti neviešinant, kad nesutrukdytų okupacinio režimo saugotojai. Sumanymą įgyvendinti padėjo žymūs menininkai: Stasys Eidrigevičius, Rimtautas Gibavičius, Šarūnas Šimulynas, Antanas Kmieliauskas, Petras Repšys, Ramutė Jasudytė, Vytautas Valius, Vitolis Trušys, Stanislovas Kuzma, Konstantinas Bogdanas, Romas Kazlauskas, Paulius Lantuchas, Simas Navakas, Gediminas Pranckūnas. Jų sukurti darbai savo turiniu ir dvasia su kaupu atliko tyliosios rezistencijos vaidmenį niūrioje okupacijos kasdienybėje. Šiuos meno kūrinius Universiteto salėse, vestibuliuose ir auditorijose galima laikyti istorine įžanga į Dainuojančią revoliuciją. Metų metais juos lankė (ir šiandien tebelanko) moksleiviai, žmonės iš Lietuvos ir kitų šalių. Jie užsibūdavo valandomis, klausydavosi dailininkų, mano ir gidų pasakojimų. Čia buvo žadinama okupantų užslopinta istorinė atmintis, ugdomas tautiškumas, pilietiškumas ir pasitikėjimas savo galia.

Prasidėjus Sąjūdžiui svarbiu ginklu tapo filmavimo kamera.

Norėčiau pateikti fragmentą iš 1991 m. sausio 11 d. įvykių Vilniuje. Išgirdau, kad link televizijos važiuoja tankai. Rankose turiu videokamerą, bet neturiu transporto. Pamatęs Antaną Buroką, prašau jo pasivyti tuos tankus. Suspėjome ir pralenkėme. Filmuodamas sutikau Spaudos rūmus puolančius tankus. Iš pravažiuojančių troleibusų ir autobusų išlipę žmonės pripildė Spaudos rūmų aikštę. Virš galvų zvimbiant kovinėms kulkoms, žmonės bėgo užstoti kareiviams įėjimą į Spaudos rūmus. Pasaulyje paprastai to nebūna – kur šaudo ir sprogdina, žmonės išsilaksto. Stoviu ant laiptų tarp rankomis susikibusių dainuojančių gynėjų ir prieš juos su nukreiptais ginklais išsirikiavusių Pskovo divizijos karių. Tarp puolėjų ir gynėjų ne daugiau kaip penki metrai. Tarp jų aš vienas filmuojau įvykį. Šalia su sudaužytu fotoaparatu stovi žurnalistas.

Man pavyko laiku pasitraukti. Sugrįžau į Seimą. Ten susirinkusiems žurnalistams ir politikams parodžiau ką tik nufilmuotą Spaudos rūmų puolimą. Prie manęs prieina Japonijos žurnalistas ir nori nupirkti reportažą. Šyptelėjęs pasakiau, kad Gorbačiovas siūlytų daugiau, ir nedelsdamas pasiūliau kopijas darytis be atlyginimo. Japonų dėka šis reportažas tuoj pat apskriejo visą pasaulį. Tos dienos naktį japonų žurnalistas pamatė mane minioje prie Seimo ir paprašė pasisakyti. Į klausimą, kodėl filmuojau rizikuodamas gyvybe, atsakiau: privalome ginti iš protėvių paveldėtas vertybes. Pakalbėjau ir apie Maskvos Kremlių. Priminiau, kad jie turi gerų masinės informacijos tinklą ne tik Rusijoje, bet ir visame pasaulyje, todėl jiems dažnai pavyksta suklaidinti ne tik eilinius žmones, bet ir patyrusius politikus.

Spaudos rūmų puolimas buvo tiražuojamas visą naktį įvairiems informacijos šaltiniams. Už tai reikia padėkoti tuometiniam Seimo kompiuterinės įrangos specialistui Jonui Mileriui.

1989 metais drauge su partizanu Vytautu Milvydu įsteigėme Lietuvos Laisvės Kovų-Miško brolių-draugiją. Nuo tada pradėjome ir tarptautinę veiklą.

Albinas Kentra su šilališkiais po Laisvės premijos įteikimo Seimo Kovo 11-osios Akto salėje. 2020 m. sausio 13 d. Klaudijaus Driskiaus nuotrauka

1990 metais Lietuvos laisvės kovų-Miško brolių-draugija užmezgė ryšius su įvairių valstybių vadovybėmis ir žiniasklaida. Daugelio valstybių politikai įsigilino į iškeltas problemas ir ieškojo sprendimų. Štai 1990 m. gegužės 21 d. kreipėmės laišku į Didžiosios Britanijos ministrę pirmininkę Margaretą Tečer dėl nepriklausomybės problemų. Ji jautriai sureagavo į mūsų iškeltas mintis ir įpareigojo savo tarnybas Draugijos raštą perduoti departamentui, kad atsakingai būtų įsigilinta į padėtį Lietuvoje. Iš tolesnių įvykių galima teigti, kad mūsų laisvės kovotojų laiške išdėstyti argumentai prisidėjo prie griežtos ir nuoseklios M. Tečer pozicijos Lietuvos ir Baltijos šalių atžvilgiu.

Prasidėjus Sąjūdžiui badautojų aikštelė prie Katedros tapo Draugijos spaudos konferencijų vieta. Ją lankė ir į Seimą atvykę įvairių šalių politikai. Rėmėme Kuveito ir Čėčėnijos laisvės kovą.

1992 metais Lietuvos Respublikos Vyriausybė perdavė Draugijai nuosavybės teise pastatų Labdarių g. 10 / Totorių g. 9 griuvėsius, kad Draugija savo išsirutintomis lėšomis juos atstatytų ir tuo pagerbtų iš jų 1919 metais išėjusius ginti Lietuvos nepriklausomybės savanorius. Inicijatyvinės veiklos, trukusios daugiau kaip 15 metų, rezultatas – Lietuvos paveldo objektas, pritaikytas istorijos ir kultūros veiklai. 2008 metais Seimo Lituanistikos tradicijų ir paveldo įprasminimo komisija Draugijos pirmininkui skyrė Kalbos premiją – už naujausių laikų lituanistikos archyvo kūrimą, paveldo puoselėjimą.

Kad Miško brolių rūmai per 27 metus dar nebaigti statyti, kelia susirūpinimą. Darbai sustabdyti ne dėl Draugijos, bet dėl valstybės institucijų įsipareigojimų nevykdymo. Svarbu, kad Draugijos sukurtas nekilnojamas turtas, neturintis analogų Lietuvoje, nedubliuojantis kitų istorinės atminties pastatų, kuo greičiau būtų baigtas statyti ir atliktų pilietiškumo ugdymo, istorinės atminties skleidimo ir išsaugojimo, vidaus ir užsienio turizmo populiarinimo bei kitus svarbius visuomenei vaidmenis.

Laisvės premijos gavimo proga už finansinę paramą Lietuvos Laisvės Kovų-Miško brolių-draugijai dėkojame Kazickų šeimos fondui ir Vyriausiajam Lietuvos išlaisvinimo komitetui. Už dalyvavimą daugiametėse talkose statant Miško brolių rūmus esame dėkingi Krašto apsaugos ministerijai, partizanams, politiniams kaliniams, tremtiniais ir patriotinei visuomenei.

Kalba iškilmingame Laisvės gynėjų dienos minėjime Seimo Kovo 11-osios Akto salėje 2020 m. sausio 13 d.

Redakcinės kolegijos pastaba

Kas nepasakys Laisvės premijos įteikimo ceremonijoje

Nepasakyta tiesa, kad 2019 metų Laisvės premijos laureatas, Lietuvos Laisvės Kovų-Miško brolių-draugijos pirmininkas Albinas Kentra nuo 2001 metų teisminiuose ginčiuose gina teisę į Draugijos pastangomis atkurtus pastatus, esančius Vilniuje Labdarių g. 10 / Totorių g. 9, ir Laisvės kovotojų atminimo vietos juose įamžinimą.

Draugijos teisė neatlygintinai naudoti minimus pastatus buvo suteikta 1992 m. balandžio 30 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės potvarkiu, motyvuojant pastatų istorine svarba ir Draugijos gautomis lėšomis kapitaliniam pastatų remontui. Draugija įregistravo nuosavybės teisę į pastatus, gavo leidimus projektavimo ir rekonstravimo darbams, ir pastatai buvo kapitališkai rekonstruoti, pakeitus 63,50 proc. pagrindinių konstrukcijų ir sukūrus 44,35 proc. naujo ploto. Atliktų darbų vertė – 2,5 mln. litų (apie 800 tūkst. eurų). Lėšos gautos iš Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto, parėmė valstybė, suaukojo

fiziniai ir juridiniai asmenys. Prie darbų aktyviai prisidėjo Krašto apsaugos savanoriai, Laisvės gynėjai.

Draugijos ir jos pirmininko A. Kentros pastangas atstatyti istorinius pastatus ir įsteigti Laisvės kovų atminimo vietą 2001 metais nutraukė iki šios dienos tebesitęsiantys teisminiai ginčai. Posūkio taškas šioje istorijoje buvo Andriaus Kubiliaus vadovaujamos Vyriausybės 2012 m. vasario 29 d. nutarimas Nr. 244, pagal kurį Vyriausybė minimus pastatus perdavė Valstybės turto fondui (dabar Turto bankas).

Teisminiai ginčai tęsiasi, tik dabar su Lietuvos valstybe. Turto banko reikalavimą atlaisvinti patalpas Draugija ginčija Vilniaus miesto apylinkės teisme, kuris 2019 m. vasario 26 d. sprendimu Turto banko ieškinį atmetė. Bet tai ne pabaiga. Teisminiai ginčai tęsiasi. Toliau kompromituojamas Laisvės kovotojų atminimas ir teisingumas.

Tašką šioje istorijoje galėtų padėti ryžtingas ir teisingas Laisvės kovotojų atminimą gerbiantis politinis sprendimas – nutraukti Turto banko bylinėjimąsi su Draugija, atšaukti 2012 m. vasario 29 d. Vyriausybės sprendimą ir sugrąžinti nuosavybės teises Draugijai, įkurti šiuose pastatuose daugiafunkcinę Laisvės kovotojų atminimo vietą su unikalia A. Kentros naujausios Lietuvos istorijos archyvine medžiaga.

Miško brolių draugijos pastatas iki rekonstrukcijos. 1992 m. A. Kentros asmeninis archyvas

PRISTATYMAI

KNYGA VISIEMS IR KIEKVIENAM

BRONIUS GENZELIS. LIETUVOS KULTŪROS ISTORIJA. KAUNAS, VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS, 2019, 355 P.

Kultūra yra tautos kūrybinės dvasios išraiška, o kultūros istorija yra kartu ir tautos istorija. Tai jau pirmuosiuose puslapiuose deklaruoja knygos „Lietuvos kultūros istorija“ autorius Bronius Genzelis. Tautos ir kultūros sąsajos analizė ir yra šios knygos atraminė pozicija.

Žvelgdamas į kultūros raidą visuminiu požiūriu, autorius renkasi ne chronologinį, o *problemą* metodą, tikėdamasis atskleisti ir įvardyti tam tikro tautos istorinio etapo kultūros savitumą, jos specifinius bruožus, bendrą kultūros panoramą. Probleminis metodas savo ruožtu reikalauja ir kūrybiškumo, savitesnio požiūrio į kultūros raidą, kitaip sakant, – istoriosofinių išvalgų.

Kitas autoriaus kultūros analizės principas – aptariamas kultūros apraiškas sieti su *tautiškumo* samprata. Todėl neišvengiamai tenka susidurti su tautos valstybingumo formavimosi peripetijomis, tautinio tapatumo problema ir kultūros raidos sąsajomis su politine Lietuvos istorija, kuriai autorius skiria nemažą dėmesio. Aptardamas šias problemas autorius prieina išvadą, kad reikia skirti *lietuvių kultūrą* nuo *Lietuvos kultūros*. Tokios skirties kriterijumi autoriui tampa tautinis tapatumas, kitaip sakant, *lietuviybės* tapsmas.

Lietuviybės tapsmo raidoje autorius išvelgia tris pagrindinius etapus, kuriuos originaliai įvardija. Pirmąjį etapą pavadina *integraciniu*, suprasdamas jį kaip Lietuvos kultūros integraciją į bendrą to meto Europos kultūrą, kuriai prielaidas sudarė krikščionybės įvedimas Lietuvoje ir Lietuvos valstybės formavimasis. Antrąjį etapą autorius apibūdina kaip tautinės savimonės *pabudimą*, sužadintą Apšvietos ir romantizmo idėjų, vedusį prie lietuviškos raštijos formavimosi, lietuviybės ir tautinio sąjūdžio, subrandinusio trečiąjį etapą – lietuviybės *tapsmą* ir prarasto valstybingumo atkūrimą.

Knygoje autorius analizuoja, kaip atskiri kultūros raidos etapai veikė Lietuvos kultūros formavimąsi, ją brandino ir turtino nauju tautiniu turiniu, kaip naujos kultūros apraiškos paveikė Lietuvos politinės istorijos raidą, valstybingumo brandą ir stiprino lietuviybę. Kaip autoriui pavyko tai parodyti, tegu sprendžia kultūros tyrinėtojai, kultūrologai ir skaitytojai.

Knyga parašyta lengvu stiliumi, sakiniai trumpi, mintis formuluojama sklandžiai, be kokių nors poteksčių, tad ji suprantama ir specialaus pasirengimo neturinčiam skaitytojui. Kadangi dabar jau turime parašytą ne vieną populiarią Lietuvos istoriją ir „visiems“, ir „kiekvienam“, tad ir šią B. Genzelio „Lietuvos kultūros istoriją“ dėl minėtų savybių drąsiai galima vadinti kultūros istorija visiems ir kiekvienam.

Antanas Rybelis